

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

SAMARQAND DAVLAT VETERINARIYA MEDITSINASI,
CHORVACHILIK VA BIOTEKNOLOGIYALAR UNIVERSITETI

QISHLOQ XO'JALIGI IQTISODIYOTI

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR
VAZIRLIGI**

**SAMARQAND DAVLAT VETERINARIYA MEDITSINASI,
CHORVACHILIK VA BIOTEXNOLOGIYALAR UNIVERSITETI**

IQTISODIYOT FAKULTETI

I.Salamov, Z.S.Kazakova, M.Nazarova

QISHLOQ XO‘JALIGI IQTISODIYOTI
uslubiy qo‘llanma

Samarqand–2023

333

Q51

Uslubiy qo'llanma O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining buyrug'i bilan tasdiqlangan "Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti" fan dasturiga mos holda tayyorlangan.

Mazkur uslubiy qo'llanma 60310100-Iqtisodiyot (qishloq xo'jaligi) ta'lim yo'nalishi talabalari uchun mo'ljallangan. Shuningdek ushbu uslubiy qo'llanmadan boshqa ta'lim yo'nalishlari talabalari ham o'quv jarayonida foydalanishlari mumkin.

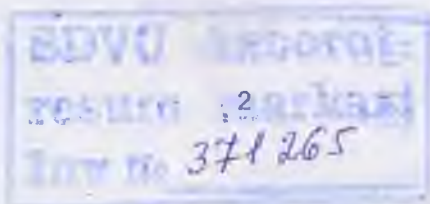
Tuzuvchilar:

- I. Salamov** - "Iqtisodiyot va buxgalteriya hisobi" kafedrasida dotsenti
- Z.S.Kazakova** - "Iqtisodiyot va buxgalteriya hisobi" kafedrasida katta o'qituvchisi
- M.Nazarova** - "Iqtisodiyot va buxgalteriya hisobi" kafedrasida katta o'qituvchisi

Taqrizchilar:

- A.I.Alikulov** - "Iqtisodiyot" fakulteti dekani, dotsenti
- Sh.B.Boboxolov** - Toshkent davlat agrar universiteti Samarqand filiali "Iqtisodiyot, barqaror qishloq xo'jaligi va raqamli texnologiyalar kafedrasida mudiri, i.f.d. (PhD).

Uslubiy qo'llanma Samarqand veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti Kengashida muhokama qilinib, chop etishga tavsiya etilgan (25.02. 2023 yil, 4-son bayonnoma).

Kirish

Mamlakatimiz iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi tarmog'ining o'rni beqiyosdir. Chunki mazkur tarmoq aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan hamda sanoatning ayrim sohalarini xomashyo bilan ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, mamlakatimiz aholisining deyarli yarmi qishloq joylarda istiqomat qiladi va ularning turmush farovonligi mazkur tarmoq rivoji bilan uzviy bog'liqdir. Mamlakatimiz yalpi ichki mahsuloti va eksporti tarkibida ham qishloq xo'jaligi tarmog'i sezilarli salmoqqa ega. Aholi soni va ehtiyojlarining o'sishi hamda qayta ishlash sanoati quvvatlarining yuksalishi qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish hajmini yanada ko'paytirishni obyektiv ravishda taqozo etadi. Shuning uchun ham mazkur tarmoqni rivojlantirish va samaradorligini oshirish dolzarb masalalardan biridir.

Qishloq xo'jaligi tarmog'ini rivojlantirish uchun tarmoqda erkin faoliyat yurituvchi turli mulkchilik shakllariga asoslangan tadbirkorlik shakllari hamda ular o'rtasidagi erkin bozor munosabatlarining nazariy asoslarini o'rganish va amaliyotga joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Qishloq xo'jaligi tarmog'ining mamlakatimiz iqtisodiyotidagi o'rni va ahamiyatini inobatga olgan holda, tarmoqqa investitsiyalarni ko'proq jalb etib, fan-texnika yutuqlarini, innovatsiyalarni ishlab chiqarishga joriy etish, yer, kapital hamda mehnat resurslaridan samarali foydalanish yo'llarini aniq belgilash, mehnat unumdorligini yuksaltirish, mahsulot tannarxini pasaytirish, ishchi-xizmatchilarni rag'batlantirish tizimini takomillashtirish negizida foyda summasini ko'paytirish yo'llarini belgilab olish maqsadga muvofiqdir. Bu masalalarning ilmiy hamda amaliy asoslarini yaratishda, rivojlantirishda, ularni ishlab chiqarishga joriy etishda qishloq xo'jaligi tarmog'ining o'ziga xos xususiyatlarini e'tiborga olish zarur.

Mamlakatimiz qishloq xo'jaligi tarmog'ida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning yo'nalishlari, ahamiyati hamda mazmunini yoritishda hukumatimiz tomonidan qabul qilingan me'yoriy hujjatlar va Davlat dasturlariga asoslanish maqsadga muvofiqdir. Ayniqsa, 2017-yildan boshlab mamlakatimiz qishloq xo'jaligida amalga oshirilayotgan islohotlar yangicha mazmunda davom ettirilib, tub o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Ushbu o'zgarishlarni inobatga olgan holda "Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti" fani bo'yicha o'quv adabiyotlari tayyorlash talabalarida fan bo'yicha nazariy bilimlar bilan birga mamlakatimiz qishloq xo'jaligida amalga oshirilayotgan islohotlar va tarmoqni kelgusida rivojlantirish yo'nalishlari haqidagi bilimlarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi qishloq

xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasida mamlakatimizda qishloq xo'jaligini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari belgilab berilgan. Bundan tashqari, mazkur qo'llanma qishloq xo'jaligidagi iqtisodiy munosabatlarning mazmun va mohiyatini O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Qishloq xo'jaligi vazirligi, O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi va boshqa manbalarning so'nggi ma'lumotlaridan foydalanib, jadvallar, diagrammalar, grafiklar yordamida yoritishga e'tibor berildi.

Hozirgi vaqtda oliy ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan asosiy talablardan biri – talabalarni mustaqil fikrlashga o'rgatishdir. Shuni inobatga olgan holda mazkur qo'llanmaning har bir mavzusida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda mustaqil fikrlash, o'z fikrini himoya qila olish, jamoa bo'lib ishlash ko'nikmalarini shakllantiruvchi topshiriqlar ham berilgan.

Mualliflar ushbu qo'llanmaning tuzilishi, tarkibi, muammolar mazmunining bayon etilish tartibi va uslubi bo'yicha bildiriladigan barcha taklif-fikr va mulohazalarni minnatsorchilik bilan qabul qilib, ularni keyingi nashrlarda e'tiborga olishga harakat qiladilar, qo'llanmaning tayyorlash va chop etishga yordam berganlarning barchasiga sidqidildan samimiy minnatdorchilik bildiradilar.

1-mavzu. “QISHLOQ XO‘JALIGI IQTISODIYOTI” FANINING PREDMETI, VAZIFASI VA USLUBLARI.

Darsning maqsadi: Talabalarda iqtisodiyot tushunchasi, fanning predmeti, maqsadi va vazifalari, o‘rganish usullari, qishloq xo‘jaligining respublika iqtisodiyotida tutgan o‘rni va ahamiyati, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida agrar sohani rivojlantirish tamoyillari, qishloq xo‘jaligining o‘ziga xos xususiyatlari to‘g‘risida bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

Darsning mazmuni: Iqtisodiyot – mulkchilikning turli shakllariga asoslangan xo‘jaliklardan, xo‘jaliklararo, davlatlararo birlashmalar, korporatsiyalar, konsermlar, qo‘shma korxonalar, moliya va bank tizimlaridan, davlatlar o‘rtasidagi turli iqtisodiy munosabatlardan iborat o‘ta murakkab ijtimoiy tizimni anglatadi.

Qishloq xo‘jaligi – moddiy ishlab chiqarishning asosiy tarmoqlaridan biri. Dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlari olish uchun ekinlar ekish va chorva mollarini ko‘paytirish bilan shug‘ullanadi, aholini oziq-ovqat mahsulotlari va xalq xo‘jaligining bir qancha tarmoqlarini xom ashyo bilan ta‘minlaydi. Qishloq xo‘jaligi o‘simlik va hayvon mahsulotlarini dastlabki qayta ishlashning turli tarmoqlarini ham o‘z ichiga oladi. Moddiy ishlab chiqarishning boshqa jami sohalaridan farq qilgan holda qishloq xo‘jaligi juda katta may-donlarda va hududiy xilma xil sharoitlarda olib boriladi. Unda yer (asosiy ishlab chiqarish vositasi), yorug‘lik, issiqlik, suv va tirik organizmlar – o‘simlik va hayvonlardan foydalaniladi. Qishloq xo‘jaligining ishlab chiqarish davri ish davri bilan mos tushmaydi. Qishloq xo‘jaligining asosiy tarmoqlari – dehqonchilik va chorvachilik. Ular ham o‘z navbatida bir qadar kichikroq tarmoqlarga bo‘linadi (dehqonchilikda – dalachilik, sabzavotchilik, polizchilik, bog‘dorchilik, o‘rmon xo‘jaligi va boshqalar; chorvachilikda – qoramolchilik, qo‘ychilik, yilqichilik, parrandachilik, usalarichilik, pillachilik, baliqchilik va boshqalar); O‘z navbatida, dehqonchilik va chorvachilik tarmoqlari ekiladigan ekinlar (g‘allachilik, sholikorlik, paxtachilik) va chorva mollari turlari (qoramol, qo‘y, ot, tuya) bo‘yicha guruhlanadi.

Qishloq xo‘jaligining barqaror iqtisodiy asosini, takror ishlab chiqarish jarayoni rivojlantirilishini ta‘minlaydigan iqtisodiy munosabatlar tizimini yaratish va ularni hayotga joriy etish masalalarini, yo‘llarini o‘rgatish qishloq xo‘jaligi iqtisodining ham predmeti, ham maqsadi hisoblanadi. Ushbu maqsadni hal etish uchun quyidagi asosiy vazifalar yechimining nazariy, uslubiy asoslarini o‘rgatish lozim:

- qishloq xo'jaligining bosqichma-bosqich rivojlanishini, uning respublika iqtisodiyotidagi o'mi, ahamiyati hamda o'zgarish qonuniyatlarini aniqlashni;

- tarmoqqa davlat rahbarligini, unda amalga oshirilayotgan agrar-iqtisodiy islohotlar mazmuni va mohiyatining holatini, ularni rivojlantirish yo'llarini, masalalarini ko'rsatish;

- qishloq xo'jaligida faoliyat ko'rsatayotgan tadbirkorlik turlari, agroklasterlar, ularning faoliyatiga baho berish va takomillashtirish yo'llari;

- tarmoqning cheklangan yer-suv, mehnat resurslari, investitsiyalar va ulardan tadbirkorlik bilan samarali foydalanish darajasiga iqtisodiy baho berish tartibini o'rganish, ularni takomillashtirish va rivojlantirish yo'llarini asoslab berish;

- qishloq xo'jaligida amalga oshirilayotgan doimiy va o'zgaruvchan xarajatlar, ularning tarkibi va kamaytirish yo'llarini, yetishtirilgan mahsulotlarning hamjmini, sifatini, iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlarini ko'rsatish;

- tarmoqda iqtisodiy munosabatlarni amalga oshirishda foydalanilayotgan baholarning tizimini, tarkibini, mazmunini, daromad va foydani aniqlash, ularni oqilona taqsimlash yo'llarini ko'rsatish;

- qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining qay darajada ixtisoslashganligini, joylashganligini hamda ichki va tashqi integrasiyalashganligini va boshqa masalalarini o'rganish.

Fanning maqsad va vazifalarini o'rganish va kengroq tushunishda "Iqtisodiyot nazariyasi", "Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti", "Makroiqtisodiyot", "Mikroiqtisodiyot", "Statistika", "Buxgalteriya hisobi nazariyasi", "Chorvachilik asoslari", "Dehqonchilik asoslari" kabi fanlardan olingan nazariy va amaliy bilimlarga asoslanishi maqsadga muvofiqdir.

Cheklangan iqtisodiy resurslardan unumli foydalanib, insonlarning yashashi va kamol topishini ta'minlaydigan moddiy va ma'naviy ne'matlar ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish bilan bog'liqlikda amal qiladigan turli-tuman faoliyatlar yaxlit qilib, bir so'z bilan, iqtisodiy faoliyat deb ataladi.

Cheklangan iqtisodiy resurslardan oqilona foydalanib, aholining to'xtovsiz o'sib boruvchi ehtiyojlarini qondirish maqsadiga erishish yo'llarini topish iqtisodiyotning asosiy mazmunini tashkil etadi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining xalq xo'jaligining boshqa tarmoqlaridan farq qiladigan o'ziga xos xarakterdagi xususiyatlari:

birinchi xususiyati, tarmoqda yer-suv resurslari, o'simlik va tabiiy hayvonot dunyosi, tirik organizmlar, biologik mehnat vositalaridan foydalaniladi. Bu yerda ishlab chiqarish jarayoni ob'yektiv sharoitlarga, tirik organizmlarning rivojlanishi va o'zgarish tezligiga bog'liq.

ikkinchi xususiyati, bu tarmoqda bosh ishlab chiqarish vositasi yer resurslari hisoblanadi. Agar sanoatda (qazilma sanoatdan tashqari) yer korxonalarini joylashtirish uchun makon bo'lib xizmat qiladigan bo'lsa, qishloq xo'jaligida esa u asosiy va almashtirib bo'lmaydigan ishlab chiqarish vositasidir. Mehnat jarayoni va mahsulot ishlab chiqarish qishloq xo'jaligida bevosita yer bilan, uning sifati, undan foydalanish jarayoni bilan bog'liq.

uchinchi xususiyati yuqorida keltirilgan ikki xususiyatidan kelib chiqadi. Unda takror ishlab chiqarish iqtisodiy jarayoni tabiat bilan chambarchas bog'langan, mahsulot ishlab chiqarish biologik sikl bilan bog'liq.

to'rtinchi xususiyati tuproq-iqlim sharoitiga bog'liqligidir. Qishloq xo'jaligi ekinlarining hosildorligi yillar bo'yicha iqlim sharoitiga qarab, ob-havoga qarab o'zgarib turadi, bu esa o'z navbatida chorvachilikning rivojlanishiga, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining samaradorligiga ta'sir qiladi.

beshinchi xususiyati, bu tarmoqda suv resurslaridan foydalanish muhim rol o'ynaydi.

oltinchi xususiyati, bu yerda ish vaqti bilan ishlab chiqarish davri mos kelmaydi. Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish davri ish vaqtidan uzoqqa cho'ziladi. Bu shu bilan xarakterlanadiki, biologik jarayon bevosita kishilarning ishtirokisiz ham davom etaveradi. Ishlab chiqarish davri bilan ish vaqtining mos kelmasligi qishloq xo'jaligida ishlarning mavsumiyligini keltirib chiqaradi. Sanoatning ko'pchilik tarmoqlarida esa mehnatning sarflanishi to'xtovsiz amalga oshiriladi va mavsumiylikni kamaytiradi.

yettinchi xususiyati, bu tarmoq o'zining rivojlanishi jarayonida tabiiy va iqtisodiy sharoitlariga qarab o'zaro texnologik bog'liq bir necha tarmoqqa, ishlab chiqarishga ixtisoslashadi. Sanoatda esa korxonalar ma'lum bir mahsulotning alohida qismini ishlab chiqarishga ixtisoslashadi.

sakkizinchi xususiyati, bu yerda tayyor mahsulotning bir qismi kelgusi davr ishlab chiqarishiga, ishlab chiqarish vositasi (urug', yem-xashak, buzoq va h.k.)ga kiradi. Shu va boshqa sabablarga ko'ra asosiy va aylanma vositalaridan to'liq foydalanish muammolari vujudga keladi, ayrim qishloq xo'jaligi mahsulotlarining tovarlilik darajasi sanoatga nisbatan anchagina pasayadi.

Mavzu bo'yicha amaliy topshiriqlar.

1-topshiriq.

III texnikasi yordamida mavzuga doir bilimlarni yanada kengaytirish.

1. Mavzuga oid materiallarni o'qib chiqing.

2. Olingan ma'lumotlarni individual sohalarga ajrating. Qalam bilan qo'yilgan belgilar asosida BBB jadvalini to'ldiring.

BBB jadvali

№	Mavzu savollari	Bilaman	Bilishni istayman	Bilib oldim
1	Qishloq xo'jaligining mamlakatimiz iqtisodiyotidagi o'rni va ahamiyati.			
2	Qishloq xo'jaligi tarmog'ining o'ziga xos xususiyatlari.			
3	"Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti" fanining predmeti, maqsadi va vazifalari.			
4	"Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti" fanining tadqiqot usullari va boshqa fanlar bilan aloqadorligi.			

2-topshiriq.

SWOT tahlil usuli yordamida mamlakatimiz qishloq xo'jaligi tarmog'ining kuchli tomonlari, zaif tomonlari, imkoniyatlari va xavf-xatarlarini tahlil qilish. Bunda SWOT tahlil jadvali chiziladi va har bir talaba alohida ushbu tahlilni amalga oshiradi.

O'zbekistonda qishloq xo'jaligi tarmog'ining rivojlanishi

S (strength)	W (weakness)
O (opportunity)	T (threat)

3-topshiriq.

"Baliq skeleti" texnologiyasi asosida "Qishloq xo'jaligi tarmog'ining o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?" savoliga javob beriladi. Ushbu texnologiya katta muammolarning yechimini topishga qaratilgan. Yuqori qismida sinflarga ajratilsa, pastki qismida esa ularning farqlarini tasdiqlovchi dalillar yoziladi.

4-topshiriq.

O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligining asosiy ko'rsatkichlari to'g'risida ma'lumot¹

Ko'rsatkichlar	2018 yil	2019 yil	2020 yil	2021 yil
Qishloq xo'jaligi ekinlari ekin maydoni, ming gektar	3396,0	3309,4	3396,1	3260,7
Qishloq xo'jaligi mahsuloti, mlrd. so'm	187425,6	216283,1	250250,6	303415,5
shu jumladan:				
dehqonchilik	98406,4	111904,8	123858,8	152130,4
chorvachilik	89019,2	104378,3	126391,8	151285,1
Qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishning o'sish sur'ati, o'tgan yilga nisbatan foizda	100,2	103,3	102,7	103,9
shu jumladan:				
dehqonchilik	95,8	104,8	103,2	104,3
chorvachilik	105,7	101,6	102,1	103,5

Yuqoridagi jadval ma'lumotlaridan foydalanib aniqlang:

1. Qishloq xo'jaligining asosiy ko'rsatkichlarining 2021 yilda 2018 yilga nisbatan mutloq va nisbiy o'zgarishini.
2. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari tarkibida dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlari ulushini, foizda.
3. Qishloq xo'jaligi ekinlarining bir gektar ekin maydoni hisobiga to'g'ri keladigan qishloq xo'jaligi mahsuloti summasini.

5-topshiriq.

O'zbekiston Respublikasida barcha toifaladagi xo'jaliklarda yetishtirilgan dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlari to'g'risida ma'lumot²

T.r.	Mahsulot turlari	2018 yil	2019 yil	2020 yil	2021 yil
	Dehqonchilik:				
1.	Don va dukkakli don ekinlari, ming tonna	6535,5	7437,8	7636,0	7634,6
2.	Kartoshka, ming tonna	2911,9	3089,7	3143,8	3285,6
3.	Subzavotlar, ming tonna	9760,3	10215,1	10431,4	10850,2
4.	Oziqbop poliz, ming tonna	1837,0	2068,7	2134,4	2285,3

¹ <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/agriculture-2>

² O'sha joyda

5.	Mevalar va rezavorlar, ming tonna	2706,2	2752,7	2812,6	2812,6
6.	Uzum, ming tonna	1589,8	1603,3	1606,9	1695,3
	Chorvachilik:				
7.	So'yish uchun yetishtirilgan mollar va parrandalar (tirik vaznda), ming tonna	2430,5	2473,6	2519,6	2635,1
8.	Sut, ming tonna	10466,4	10714,3	10976,9	11274,2
9.	Olingan tuxum, mln.dona	7459,3	7771,2	7781,2	7788,4
10.	Asal, tonna	12578,4	13001,7	13357,8	14066,9
11.	Qirqib olingan jun, tonna	34615,0	35115,0	35422,0	36345,0
12.	Olingan qorako'l terilar, ming dona	1085,2	1150,7	1152,1	1252,4
13.	Pilla, tonna	17912,3	21374,1	20941,9	22769,9
14.	Ovlangan baliqlar, tonna	90984,3	121717,0	144102,6	171933,1

Yuqoridagi jadval ma'lumotlaridan foydalanib aniqlang:

1. Dehqonchilik mahsulotlarining 2021 yilda 2018 yilga nisbatan mutloq va nisbiy o'zgarishini

2. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari tarkibida dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlari ulushini, foizda.

Mavzu bo'yicha test topshiriqlari.

1.Qishloq xo'jaligini modernizatsiyalash deganda nimani tushunasiz?

- A) qishloq xo'jaligini texnik va texnologik jihatdan zamonaviylashtirish
- B) qishloq xo'jaligiga zamonaviy kombaynlarni kiritish
- D) dehqonchilik tarmog'iga haydov traktorlarini jalb qilish
- E) chorvachilik tarmog'iga samarali texnologiyalarni joriy qilish

2.Chorvachilik tarmog'i sohalarini ko'rsating

- A) qo'ychilik, yaylovchilik, tuyachilik
- B) baliqchilik, pillachilik, asalarichilik
- D) qoramolchilik, baliqchilik, bog'dorchilik
- E) qoramolchilik, yilqichilik, yaylovchilik

3.Iqtisodiyotning asosiy muammolaridan biri

- A) nima ishlab chiqariladi, qanday iste'mol qilinadi, kim ishlab chiqaradi?
- B) nima iste'mol qilinadi, qanday ishlab chiqariladi, kim ishlab chiqaradi?
- D) nima ishlab chiqarish, qanday ishlab chiqarish, kim uchun ishlab chiqarish?
- E) nima iste'mol qilinadi, qanday ishlab chiqariladi, kim iste'mol qiladi?

4.Qishloq xo'jaligida asosiy ishlab chiqarish vositasini ko'rsating?

- A) pul mablag'lari

B) ishlab chiqarish vositalari

D) qishloq xo'jaligi xodimlari

E) qishloq xo'jaligida foydalanadigan yer maydoni

5. Qishloq xo'jaligining o'ziga xos xususiyatlarini asoslang?

A) tirik organizmlar–tuproq, o'simlik dunyosi, hayvonot olami va inson o'zaro uyg'unlashgan holda hamkorlik qiladi

B) ishlab chiqarish jarayoni, tabiat va iqlim sharoitiga bog'liq

D) suv muhim rol o'ynaydi, ish vaqti ishlab chiqarish vaqtiga to'g'ri keladi

E) narxlar va ishlab chiqarish xajmlari davlat buyurtmasi asosida belgilanadi

6. Qishloq xo'jaligida pirovard mahsulot nima?

A) iste'mol qilingan oziq–ovqat va sanoat mahsulotlarining miqdori

B) ma'lum bir davr ichida yaratilib, shaxsiy va ishlab chiqarish iste'moli uchun yetkazib berilgan mahsulot hajmi

D) qishloq xo'jaligida yetishtirilgan oziq–ovqat mahsulotlarining hajmi

E) ma'lum davr ichida yaratilgan mahsulot miqdori

7. Quyidagilardan qaysi biri iqtisodiy resurslar tarkibini to'liq aks ettiradi?

A) tabiiy va inson resurslari

B) mehnat vositalari va ishchi kuchi

D) kapital, yer, ishchi kuchi va tadbirkorlik layoqati

E) ishlab chiqarishning moddiy omillari

8. Ishlab chiqarishning yangidan boshlanib va qaytadan uzluksiz davom etish nimani anglatadi?

A) iqtisodiy rivojlanishni

B) pulning doiraviy aylanishini

D) iqtisodiy o'sishni

E) takror ishlab chiqarishni

9. Quyidagilardan qaysi biri takror ishlab chiqarish bosqichlariga kirmaydi?

A) iqtisodiy faoliyat

B) ishlab chiqarish

D) taqsimlash

E) realizatsiya

10. Agrosanoat majmuasining yuragi hisoblanib, mamlakat aholisini oziq–ovqat mahsulotlari bilan ta'minlaydigan tarmoq bu

A) to'qimachlik sanoati

B) qishloq xo'jaligi

D) yengil sanoat

E) og'ir sanoat

11. Panning o'rganish ob'yektini ayting?

- A) sanoat asosida ishlaydigan korxonalar, shirkatlar, fermer xo'jaliklari
- B) jamoa, davlat xo'jaliklari ishlab chiqarish birlashmalari va sanoat korxonalar
- D) agroklastlar, dehqon xo'jaliklari, fermer xo'jaliklari, qishloq xo'jalik korxonalar
- E) davlat va jamoa xo'jaliklari, oyila va ijara pudratidagi xo'jaliklari

12. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining xalq xo'jaligining boshqa tarmoqlaridan farqi nimada?

- A) bu yerda ish vaqti ishlab chiqarish vaqtiga to'g'ri keladi
- B) tarmoqda bosh ishlab chiqarish vositasi o'simlik dunyosi hisoblanadi
- D) mahsulot ishlab chiqarish biologik sikl bilan bog'liq emas
- E) tarmoqda yer-suv resurslari, o'simlik va tabiiy hayvonot dunyosi, tirik organizmlar, biologik mehnat vositalaridan keng foydalaniladi.

Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. Qishloq xo'jaligi tarmog'ining mamlakatimiz iqtisodiyotida tutgan o'rni.
2. Qishloq xo'jaligi tarmog'ining o'ziga xos xususiyatlari.
3. "Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti" fanining predmeti, maqsadi, azifalari va usullari.

2-mavzu. O'ZBEKISTONDA AGRAR ISLOHOTLARNING MOHIYATI, BOSQICHLARI VA ASOSIY YO'NALISHLARI.

Darsning maqsadi: Talabalarda Respublikada agrar islohotlarning zaruriyati, mohiyati va xuquqiy asoslari, agrar islohotlarning maqsadi va tamoyillari, agrar islohotlarning bosqichlari va asosiy yo'nalishlari, qishloq xo'jaligini 2020-2030 yillarga mo'ljallangan rivojlantirish rejasi, agrar sohada yer islohoti, suv islohoti, mulk islohoti, moliya-kredit va soliq islohoti, narx-navo islohoti to'g'risida bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

Darsning mazmuni: Mamlakatimiz iqtisodiyotining barcha tarmoqlarida bo'lgani singari qishloq xo'jaligi tarmog'ida ham keng qamrovli islohotlar amalga oshirib kelinmoqda. Amalga oshirilayotgan ushbu islohotlar natijasida qishloq xo'jaligi tarmog'ida ham bozor munosabatlari shakllanib, mulkiy munosabatlar takomillashdi, bozor iqtisodiyoti sharoitlariga mos yangicha tadbirkorlik shakllari paydo bo'ldi.

Davlatning agrar sohada amalga oshirayotgan islohotlarning asosiy yo'nalishlari quyidagilar:

- mamlakatda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash uchun qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini barqaror ko'paytirish yuzasidan tegishli choralar ko'rish;

- urug'chilik, naslchilik va ko'chatchilikni rivojlantirish, yangi, serhosil, tez-pishar navlar hamda mahsuldor zotlarni yaratish;
- qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi jarayoniga fan yutuqlarini joriy etishni tashkillashtirish;
- tarmoqda bozor munosabatlarini yanada takomillashtirib borish;
- yangi texnika, ilg'or texnologiyalarni yaratish, agrotexnika tadbirlarini takomillashtirish va boshqalar.

Mustaqillikning ilk davridan boshlab mamlakatimiz qishloq xo'jaligida amalga oshirilayotgan islohotlarni ma'lum xususiyatlariga qarab turli bosqichlarga ajratish mumkin. Bizning fikrimizcha, qishloq xo'jaligida amalga oshirilayotgan islohotlarni quyidagi asosiy

bosqichlarga ajratish mumkin:

- 1991-1995-yillar. Ushbu davr mobaynida tarmoqda amalga oshiriladigan islohotlarning huquqiy asoslari ishlab chiqildi, davlat mulkini davlat tasarrufidan chiqarish amalga oshirildi.

- 1996-2007-yillar. Qishloq xo'jaligi tarmog'ida amalga oshirilgan islohotlarning ushbu davrida makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, iqtisodiy o'sishga erishish bilan tavsiflanadi.

- 2008-2016-yillar. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi yuzaga kelishi va mamlakatimizda inqirozga qarshi choralar dasturining ishlab chiqilishi bilan qishloq xo'jaligi tarmog'ida ham tub islohotlar belgilab berildi.

- 2017-yildan hozirgi vaqtgacha. Tarmoqda amalga oshirilayotgan islohotlarning ushbu bosqichi mamlakatimiz qishloq xo'jaligida tub burilish davri bo'lib, tarmoqqa bozor munosabatlarinig keng joriy etilishi bilan ajralib turadi.

Qishloq xo'jaligi tarmog'ida amalga oshirilayotgan islohotlarni quyidagi asosiy yo'nalishlarga ajratish mumkin:

- yer va suv resurslaridan foydalanishni takomillashtirish bo'yicha islohotlar;

- qishloq xo'jaligi tarmog'ida mulkiy va tarkibiy islohotlar, mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiyashtirish;

- qishloq xo'jaligini moliyalashtirish va kreditlash sohasidagi islohotlar;

- qishloq xo'jalik mahsulotlarining narxi shakllanishi va uni erkinlashtirish bo'yicha islohotlar;

- qishloq xo'jaligida soliqqa tortish va to'lash mexanizmini soddalashtirish bo'yicha islohotlar;

- qishloq xo'jaligida raqamli iqtisodiyotni shakllantirish hamda resurs tejankor innovatsion texnologiyalarni joriy etish bo'yicha islohotlar;

- qishloq xo'jaligida bozor munosabatlarini takomillashtirish sohasidagi islohotlar.

Mamlakatimizda agrar tarmoqni yanada rivojlantirish bo'yicha amalga oshiriladigan chora-tadbirlar quyidagi muhim yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

1. Agrar sohada iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish, mulkiy munosabatlar va xo'jalik yuritish shakllarini takomillashtirib borish.

2. Qishloq xo'jaligida yerdan foydalanish mexanizmini takomillashtirish va samarali foydalanishni rag'batlantirish. Bunda tuproq unumdorligini oshirish va meliorativ holatini yaxshilash borasidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadida barcha hududlarda qishloq xo'jaligi yerlari unumdorligini oshirish, unumdorligi past yer maydonlari salmog'ini kamaytirish. Ushbu maqsadda o'z mablag'lari hisobidan irrigatsiya-melioratsiya tadbirlarini amalga oshirgan fermerlarni iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmini joriy etish.

3. Suv xo'jaligi tizimini takomillashtirish, yerlarning meliorativ holatini yanada yaxshilash maqsadida suv xo'jaligi tizimida moddiy va ma'naviy eskirgan irrigatsiya-melioratsiya tizimini yangilash, uning samaradorligini oshirish, yangi sug'orish texnologiyalari va suvdan foydalanish mexanizmlarini joriy etish, yer maydonlari meliorativ holatini yaxshilash, drenaj tarmoqlarini qurish va ta'mirlash tadbirlarini amalga oshirish.

4. Qishloq xo'jaligi ekinlari navlarini viloyatlar va tumanlarning tabiiy-iqlim sharoitlarini hisobga olgan holda joylashtirish, mahsulotlar sifati va ekinlar hosildorligini oshirishga alohida e'tibor qaratish. Qishloq xo'jaligi ekinlarining yuqori hosilli, tezpishar, kasallik va zararkunandalarga chidamli, yangi va istiqbolli, mahsulot sifati bozor talablariga javob beruvchi navlarini mintaqalar bo'yicha optimal joylashtirishga erishish lozim.

5. Chorvachilik tarmog'ini kompleks rivojlantirish, bunda asosan chorva mollarining naslini yaxshilash hisobiga ularning mahsuldorligini oshirish. Buning uchun:

- chorvachilik tarmog'ining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash;
- naslchilikni tubdan yaxshilash;
- tarmoqda servis, jumladan, zooveterinariya xizmatlari ko'rsatish sifati va assortimentini oshirish;
- parrandachilik, baliqchilik, asalarichilik va pillachilik sohasini rivojlantirish;
- chorva mollarining yuqumli kasalliklariga qarshi kurash tizimini yanada takomillashtirish;
- ozuqa ekinlarini joylashtirishning maqbul darajalariga erishish, bunda lalmi yerlardan chorva ozuqasi yetishtirish uchun foydalanishni kengaytirish.

6.O'rmon xo'jaligini kompleks rivojlantirish borasida tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va atrof-muhit muhofazasi nuqtai nazaridan:

- qo'riqlanadigan hududlar davlat kadastrini joriy etish;
- o'rmon xo'jaligida mevali, manzarali daraxt k o'chatlarini yetishtirishni yanada rivojlantirish dasturini ishlab chiqish;
- hududlarning ekologik holati bo'yicha geografik-axborot tizimini ishlab chiqish.

7.Qishloq xo'jaligi xomashyosini qayta ishlash tarmog'ini rivojlantirish, agrar sohaning eksport salohiyatini oshirish. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash va qayta ishlashga ixtisoslashgan korxonalarini zamonaviy texnika va texnologiyalar bilan jihozlash, xomashyoni qayta ishlash quvvatlarini ishga tushirish, mavjud korxonalarini modernizatsiya qilish, ho'l meva-sabzavot va tayyor mahsulot eksport qiladigan subyektlar uchun imtiyozlar tizimini ishlab chiqish.

8.Qishloq joylarda servis xizmatlari ko'rsatish tizimini takomillashtirish, agrar tarmoqda servis xizmatlari k o'rsatish sohasini rivojlantirish, bozorga tez moslashuvchi subyektlar faoliyatini q o'llab-quvvatlash.

9.Qishloq xo'jaligida moliya-kredit, soliq va sug'urta tizimini takomillashtirish:

- qishloq joylariga kichik sanoatni jalb qilishda soliq imtiyozlari va moliyaviy qo'llab-quvvatlash tadbirlarini amalga oshirish;
- mahalliy ishlab chiqaruvchilarni iqtisodiy qo'llab-quvvatlash maqsadida proteksionizm siyosatini doimiy ravishda amalga oshirish;
- unumdorligi past bo'lgan, shuningdek, nasoslar bilan su g'oriladigan maydonlarda davlat ehtiyojlari uchun paxta va g'alla yetishtiruvchi fermer xo'jaliklarini davlat tomonidan q o'llab-quvvatlash mexanizmini takomillashtirib borish.

10.Agrar fanini rivojlantirish va ilm-fan yutuqlarini ishlab chiqarishga joriy etish. Bu sohada:

- tarmoqda resurs tejankor innovatsion texnologiyalarni qo'llashni yanada kengaytirish;
- qishloq xo'jaligining amaliy muammolarini hal etish bo'yicha innovatsion loyihalarni yanada kengaytirish, ularni moliyalashtirish tizimini takomillashtirish, ajratilayotgan mabla g'lardan samarali foydalanish ustidan nazoratni kuchaytirish;
- tarmoqni yanada rivojlantirish va samaradorligini oshirish imkoniyatlarini izlash bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borishni yanada kengaytirish;
- ilmiy tadqiqot institutlari va qishloq xo'jaligi korxonalarini o'rtasida o'zaro manfaatdorlik asosidagi aloqalarni yo'lga qo'yish.

Mavzu bo'yicha amaliy topshiriqlar.

1-topshiriq:

Zinama-zina usuli yordamida mamlakatimizda amalga oshirilayotgan agrar islohotlarning bosqichlarini ko'rsatib berish. Bunda guruh talabalari 4 ta kichik guruhlariga bo'linadi va har bir guruhga qishloq xo'jaligida amalga oshirilayotgan agrar islohotlarning bitta bosqi chini yoritib berish vazifasi beriladi. Kichik guruhlar alohida ishlab, o'zlariga berilgan vazifaning javobini qog'ozga yozishadi va kichik guruhdan bir kishi chiqib uni taqdimot qiladi hamda shu tariqa barcha guruhlar ketma -ketlikda taqdimot qiladilar. Bunda guruhlar tomonidan qog'ozlarga yozib tayyorlangan javoblar mos ketma-ketlikda doskaga joylashtirib boriladi. Natijada mamlakatimizda amalga oshirilayotgan agrar islohotlarning barcha bosqichlari yoritib beriladi.

1-bosqich (1991-1995-yillar)

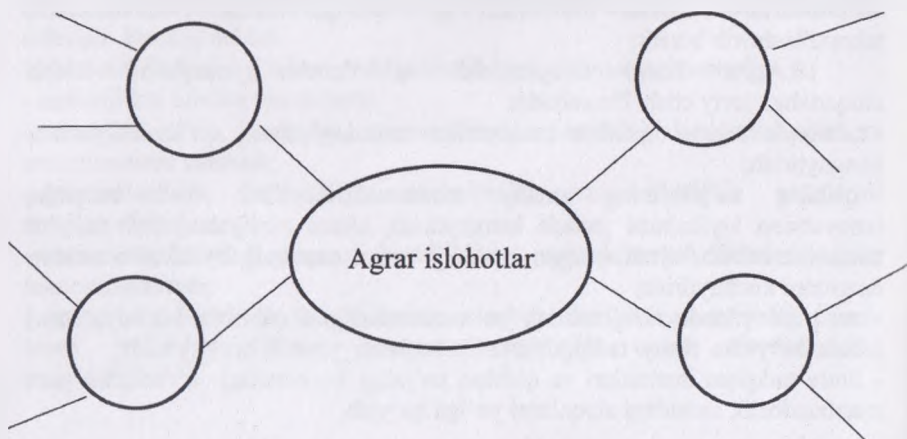
2-bosqich (1996-2007-yillar)

3-bosqich (2008-2016-yillar)

4-bosqich (2017-yildan - hozirgi vaqtgacha)

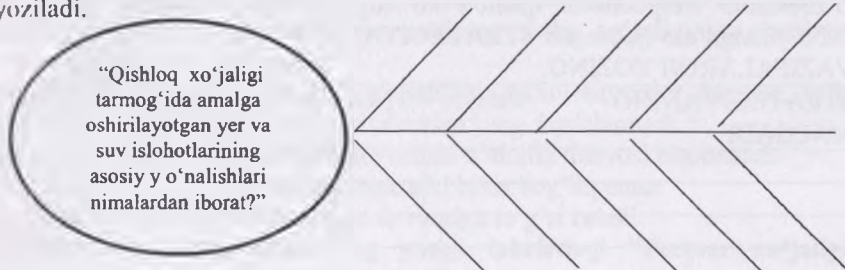
2-topshiriq:

Klaster usuli yordamida mamlakatimizda amalga oshirilayotgan agrar islohotlarning asosiy yo'nalishlarini ko'rsatib bering

3-topshiriq:

“Baliq skeleti” texnologiyasi asosida “Qishloq xo‘jaligi tarmog‘ida amalga oshirilayotgan yer va suv islohotlarining asosiy y o‘nalishlari nimalardan iborat?” savoliga javob beriladi. Ushbu texnologiya katta muammolarning yechimini topishga qaratilgan. Yuqori qismida sinflarga ajratilsa, pastki qismida esa ularning farqlarini tasdiqlovchi dalillar yoziladi.

4-topshiriq.

O‘zbekiston Respublikasi hududlari kesimida qishloq xo‘jaligi mahsuloti (amaldagi narxlarda, mlrd.so‘m. hisobida) to‘g‘risida ma‘lumot³

Hududlar	2018 yil	2019 yil	2020 yil	2021yil	2021 yilda 2018 yilga nisbatan o‘zgarishi	
					mutloq	nisbiy
O‘zbekiston Respublikasi	187425,6	216283,1	250250,6	303415,5		
Qoraqalpog‘iston Respublikasi viloyatlar:	6562,9	8208,1	9751,6	11511,8		
Andijon	19606,3	23686,7	26096,1	30413,0		
Buxoro	17064,6	19182,1	23876,0	28529,3		
Jizzax	11448,2	13720,1	16352,8	20471,1		
Qashqadaryo	17206,5	19933,9	23777,8	28275,6		
Navoiy	8299,8	9467,8	11309,7	14547,2		
Namangan	12639,6	15509,0	17913,1	21596,1		
Samarqand	25658,0	28379,5	32158,0	38549,7		
Surxandaryo	15046,2	17844,1	19424,0	23415,5		
Sirdaryo	5654,3	7401,5	8002,0	9755,0		
Toshkent	18359,1	20417,1	23875,1	29538,3		
Farg‘ona	17457,1	18532,2	21455,5	27501,2		
Xorazm	12423,0	14001,0	16258,9	19311,7		

³ <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/agriculture-2>

Yuqoridagi jadval ma'lumotlaridan foydalanib aniqlang:

1. Hududlar bo'yicha qishloq xo'jaligi mahsuloti miqdorining o'zgarishini.

2. 2021 yil bo'yicha hududlar kesimida qishloq xo'jaligi mahsuloti hajmining respublika jami ko'rsatkichidagi salmog'ini.

5-topshiriq

O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020 — 2030-yillarga mo'ljallangan STRATEGIYANING ASOSIY MAQSADI VA VAZIFALARINI YOZING.

STRATEGIYANING MAQSADI	ASOSIY	STRATEGIYANING VAZIFALARI

Mavzu bo'yicha test topshiriqlari.

1.agrasanoat majmuasining yuragi hisoblanib, mamlakat aholisini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlaydi. Nuqtalar o'rniga kerakli so'zni qo'ying?

- A. qishloq xo'jaligi
- B. to'qimachlik sanoati
- D. yengil sanoat
- E. og'ir sanoat

2. Qishloq xo'jaligining hayotiy muhimligi quyidagilarda aniqlanadi:

- A. yengil va oziq-ovqat sanoati uchun xom ashyoning asosiy massasini beradi
- B. og'ir sanoatning rivojlanish sur'atiga va darajasiga samarasiz ta'sir ko'rsatadi
- D. mehnat resurslarini safarbar qilish sferasi sifatida kichik ahamiyatga ega
- E. u siz kishilarning ma'naviy hayoti va moddiy ishlab chiqarish amalga oshadi.

3. Fanning o'rganish ob'yektini ayting?

- A. Dehqon xo'jaliklari, qishloq xo'jalik kooperativlari (shirkat xo'jaliklari), fermer xo'jaliklari, agrofirkalar,
- B. Jamoa, davlat xo'jaliklari ishlab chiqarish birlashmalari va sanoat korxonalari.
- D. Sanoat asosida ishlaydigan korxonalar, shirkatlar, fermer (dehqon) xo'jaliklari.
- E. Davlat va jamoa xo'jaliklari, oyila va ijara pudratidagi xo'jaliklari.

4. Fanning izlanish uslublarini aytib bering?

A. Induktiv, deduktiv, statistik guruhlash, monografik, hisob - konstruktiv, tajriba qo'yish, istisodiy-matematik modellashtirish, taxlil qilish.

B. Statistik guruxlash, hisoblash-konstruktiv tajriba qo'yish, iqtisodiy matematik modellashtirish.

D. Monografiya, hisoblash-konstruktiv, tajriba qo'yish, iqtisodiy matematik modellashtirish.

E. Statistik guruhlash, monografik, hisoblash, konstruktiv, tajriba qo'yish.

5. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining xalq xo'jaligining boshqa tarmoqlaridan farqi nimada?

A. tarmoqda yer-suv resurslari, o'simlik va tabiiy hayvonot dunyosi, tirik organizmlar, biologic mehnat vositalaridan keng foydalaniladi.

B. tarmoqda bosh ishlab chiqarish vositasi o'simlik dunyosi hisobanadi.

D. mahsulot ishlab chiqarish biologic sikl bilan bog'liq emas.

E. bu yerda ish vaqti ishlab chiqarish vaqtiga to'g'ri keladi.

6. O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi "Fermer xo'jaligi to'g'risida" gi qonun qachon qabul qilingan?

A. 2004 yil 26 avgust

B. 2003 yil 8 dekabr

D. 2002 yil 1 sentyabr

E. 2001 yil 1 yanvar

7. Fermer xo'jaligiga ta'rif bering.

A. fermer xo'jaligi ijaraga berilgan yer uchastkalaridan foydalangan holda qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqarish bilan shug'ulla-nuvchi, mustaqil xo'jalik yurituvchi subyektdir.

B. meros qilib qoldiriladigan, umrbod egalik qilish uchun oila boshlig'iga berilgan tomorqa yer uchastkasida qishloq xo'jaligi tovari ishlab chiqarish bilan shug'ullanuvchi mustaqil xo'jalik yurituvchi subyekt.

D. ijaraga berilgan yer uchastka-laridan foydalan-gan holda sanoat ishlab chiqarish bilan shug'ulla-nuvchi mustaqil xo'jalik yurituvchi subyekt.

E. ijaraga berilgan yer uchastka-laridan foydalan-gan holda qishloq xo'jaligi tovari ishlab chiqarish bilan shug'ulla-nuvchi mulkiy payga asoslangan mustaqil xo'jalik yurituvchi subyekt.

8. Yer uchastkalaridan foydalanish huquqini meros qilib qoldirish tizimi joriy etildi. Agrar sohada iqtisodiy islohotlarni qaysi yo'nalishiga taalluqli?

A. Moliya-kredit va soliq sohasida

B. Suvdan foydalanish bo'yicha

D. "yer islohoti" bo'yicha

E. Narx-navo masalalarida

9. Respublikamizda ishlab chiqarilgan texnika vositalarini lizingga berish tizimi joriy etildi. Agrar sohada iqtisodiy islohotlarni qaysi yo'nalishiga taalluqli?

A. Moliya-kredit va soliq sohasida

- B. Suvdan foydalanish bo'yicha
- D. "yer islohoti" bo'yicha
- E. Narx-navo masalalarida

10. Boshqa qishloq xo'jaligi mahsulotlarini narxi bozordagi talab va taklifdan kelib chiqqan holda shartnoma asosida belgilanmoqda. Agrar sohada iqtisodiy islohotlarni qaysi yo'nalishiga taalluqli?

- A. Moliya-kredit va soliq sohasida
- B. Suvdan foydalanish bo'yicha
- D. "yer islohoti" bo'yicha
- E. Narx-navo masalalarida

3-mavzu. AGROSANOAT MAJMUASINING MOHIYATI, TARKIBI VA VAZIFALARI.

Darsning maqsadi: Talabalarda agrosanoat majmuasining zarurligi, maqsadi, vazifalari va tarkibi, agrosanoat majmuasi tarmoqlari o'rtasidagi o'zaro ijtimoiy-iqtisodiy va ishlab chiqarish munosabatlari, mamlakat oziq-ovqat xavfsizligi, agrosanoat majmuasining xolati, iqtisodiy-ijtimoiy samaradorlik darajasi, ularni rivojlantirilishi to'g'risida bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

Darsning mazmuni: Bozor munosabatlari sharoitida iqtisodiyot tarmoqlarining, shu jumladan, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining samaradorligi k o'p jihatdan boshqa tarmoqlar ishlab chiqarish faoliyatiga chambarchas bog'liq. Sababi, bir tarmoqning pirovard mahsuloti boshqa bir tarmoq uchun ishlab chiqarish vositasi yoki xom-ashyosi bo'lib xizmat qiladi va

uning tarmoq uchun birlamchi qayta ishlash yoki mahsulotni iste'molchiga yetkazib berish xizmatini vujudga keltiradi.

Agrosanoat integratsiyasi – sanoat va qishloq xo'jaligining bir-biri bilan uzviy bog'lanishi, bir butun tizimga aylanishidir. Agrosanoat integratsiyasi ijtimoiy mehnat taqsimoti va kooperatsiyasi rivojlanishining natijasidir. Agrosanoat integratsiyasining yanada chuqurlashib borishi obyektiv jarayondir. Bu albatta, qishloq xo'jaligining va umuman agrosanoat majmuasi iqtisodiyotining rivojlanishiga olib keluvchi jarayondir. Agrosanoat integratsiyasining va kooperatsiyasining mahsuli sifatida o'tgan XX asrning 60-yillaridan boshlab mamlakatimizda agrosanoat majmuasi yagona tizim sifatida shakllana boshladi.

Agrosanoat majmuasi – qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish, ularni tayyorlash, qayta ishlash, saqlash va tayyor mahsulotni iste'molchilarga yetkazib beruvchi, yagona maqsadlarga bo'ysundirilgan, texnologik jihatdan bir-biri bilan bog'langan tarmoq va xizmatlar yig'indisidir. **Agrosanoat majmuasining quyidagi turlari mavjud:**

- mamlakat agrosanoat majmuasi;
- hudud agrosanoat majmuasi;
- ixtisoslashgan (go'sht, sut, don, sabzavot va poliz kabi mahsulot turlarini yetishtirish bilan shu g'illanuvchi) agrosanoat majmualaridan iborat.

Agrosanoat majmuining asosiy ijtimoiy-iqtisodiy maqsadi quyidagilardan iborat:

- mamlakatda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash;
- aholining qishloq xo'jaligi xom-ashyosidan tayyorlanadigan nooziq-ovqat tovarlarga bo'lgan talabini qondirish;
- agrosanoat majmui korxonalarini rivojlantirishning intensiv shakliga o'tkazish va shu asosda pirovard mahsulot ishlab chiqarishni o'stirishni ta'minlash;
- barcha tarmoq va korxonalarda mavjud resurslar salohiyatidan foydalanishni yaxshilash va shu asosda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish.

Iqtisodchi olimlar tomonidan agrosanoat majmuasining tarkibi bo'yicha turli fikrlar keltirilgan. Agrosanoat majmuasining tashkiliy-iqtisodiy masalalariga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlarda ayrim olimlar agrosanoat majmuasining tarkibi 3 ta, ayrimlari esa 4 ta va boshqalar 5 ta sohadan iborat ekanligini ta'kidlashgan. Ularning har biri agrosanoat majmuasi tarkibini ilmiy izlanishning maqsadi bo'yicha izohlagan. Agrosanoat majmuasining tarkibini ilmiy asarlarda belgilangan tasnifining birortasini inkor qilmagan holda uning tarkibini 4 ta sohaga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Bu sohalar quyidagilardir:

Respublika agrosanoat majmuasining 1-sohasiga agrosanoat majmuasi tarmoqlari uchun ishlab chiqarish vositalarini ishlab chiqaruvchi soha kiradi. Ular tarkiban qishloq xo'jalik mashinasozlik, traktorsozlik sanoati; kimyo sanoati; neft mahsulotlari sanoati, mikrobiologiya sanoati; stanoksozlik sanoati; qurilish materiallari sanoati va boshqalardan tashkil topadi.

Agrosanoat majmuaning 2-sohasiga qishloq xo'jaligi tarmog'i kiritiladi. Bu soha agrosanoat majmuasining negizini tashkil etadi. Qishloq xo'jaligi o'z navbatida o'simlikchilik, chorvachilik, pillachilik, asalarichilik, baliqchilik, o'rmonchilik (tabiiy holda o'suvchi oziq-ovqat va dorivor o'simliklar yetishtirish) kabi tarmoqlardan tashkil topadi. Hozirgi vaqtda mamlakatimizda qishloq xo'jalik mahsulotlari yetishtirish bilan fermer xo'jaliklari, dehqon xo'jaliklari, agroklastarlar va boshqa qishloq xo'jalik korxonalari shug'ullanib kelmoqdalar.

Agrosanoat majmuaning 3-sohasiga qishloq xo'jaligi tarmog'ining bir maromda faoliyat yuritishi va rivojlanishiga xizmat ko'rsatuvchi sohalar kiritiladi. Jumladan, ekinlarni suv bilan ta'minlaydigan,

yerlarning meliorativ holati yaxshilanishini ta'min etuvchi chora-tadbirlar tizimini amalga oshiradigan suv xo'jaligi tarmog'i; qishloq xo'jaligida faoliyat yurituvchi tadbirkorlik subyektlariga yerlarni shudgorlash, ekinlarni ekish, ularga ishlov berish, yetishtirilgan hosilni yig'ishtirib olish bilan bog'liq bo'lgan texnik

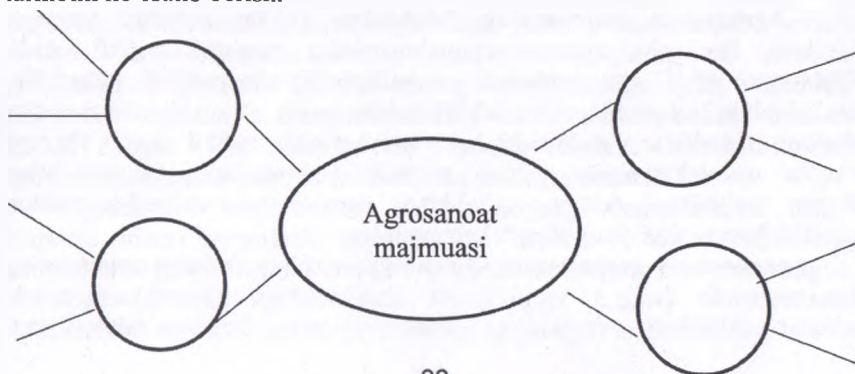
xizmatlarni ko'rsatuvchilar (muqobil mashina-traktor parklari); tarmoqqa zooveterinariya xizmatini ko'rsatuvchilar; xasharotlarga, zararkurandalarga, begona o'tlarga qarshi kimyoviy kurashish xizmatini ko'rsatuvchilar; qishloq xo'jaligida faoliyat yurituvchi tadbirkorlik subyektlarini yoqilg'i-moylash materiallari bilan ta'minlovchilar (neft bazalari tarkibidagi fermerlarni yoqilg'i-moylash materiallari bilan ta'minlovchi shaxobchalar); qishloq xo'jaligida faoliyat yurituvchi tadbirkorlik subyektlari elektr energiyasi bilan ta'minlovchi ("Hududiy elektr tarmoqlari") korxonalar; ishchi-xizmatchilar uchun mehnat va dam olish sharoitlarini ta'minlovchi ijtimoiy sohalar va boshqa shu kabi sohalarni o'z ichiga oladi.

Respublika ASMning 4-sohasiga qishloq xo'jalik mahsulotlarini saqlovchi, qayta ishlovchi va iste'molchilarga yetkazib beruvchilar kiradi. Mulkchilik va xo'jalik yuritish shaklidan qat'i nazar qishloq xo'jalik mahsulotlarini saqlash, qayta ishlash va tayyor mahsulotni iste'molchilarga yetkazib berish bilan shu g'ullanuvchilar agrosanoat majmuasining to'rtinchi sohasiga kiradi. Jumladan, "O'zdonmahsulot" hissadorlik jamiyati tarkibiga kiruvchi donni qabul qiluvchi va saqlovchi korxonalar, donni qayta ishlovchi zavodlar va un tegirmonlari, non va non mahsulotlari ishlab chiqaruvchilar hamda tayyor mahsulotni sotuvchilar agrosanoat majmuasining to'rtinchi bo'g'iniga kiradi

Mavzu bo'yicha amaliy topshiriqlar.

1-topshiriq:

Klaster usuli yordamida mamlakatimiz agrosanoat majmuasining tarkibini ko'rsatib berish.

2-topshiriq:

SWOT tahlil usuli yordamida mamlakatimiz agrosanoat majmuasining hozirgi rivojlanish holatini tahlil qilish. Bunda doskaga SWOT tahlil jadvali chiziladi va har bir talaba alohida ushbu tahlilni amalga oshiradi.

Mamlakatimiz agrosanoat majmuasining hozirgi rivojlanish holati

S (strength)	W (weakness)
O (opportunity)	T (threat)

3-topshiriq:

FSMU texnologiyasi yordamida “Mamlakatimizda agrosanoat majmuasining samaradorligini yanada oshirish qanday omillarga bog‘liq?” ekanligini aniqlash.

Yo‘naltiruvchi so‘zlar: Xizmat ko‘rsatish sohalari jihatidan, vaqt va resurslarni tejash, o‘zaro aloqalarni integratsiyalash jihatdan.

	Mamlakatimizda agrosanoat majmuasining samaradorligini yanada oshirish qanday omillarga bog‘liq?
(F) Fikringizni bayon eting.	
(S) Fikringiz bayoniga sabab ko‘rsating	
(M) Ko‘rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring	
(U) Fikringizni umumlashtiring	

4-topshiriq.

Iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha YaHM ishlab chiqarish hajmi va o'sish sur'atlari to'g'risida ma'lumot, mlrd so'm hisobida

Tarmoqlar	2020 yil		2021 yil		O'sish sur'atlari, %
	Qiymati	(jamiga nisbatan %da)	Qiymati	(jamiga nisbatan %da)	
1. YaHM	7 083,7	100	8 283,6	100	
shu jumladan:					
Tarmoqlarning yalpi qo'shilgan qiymati	6 893,8		8 015,4		
Mahsulotlarga sof soliqlar	189,9		268,2		
2. Tarmoqlarning yalpi qo'shilgan qiymati	6 893,8	100	8 015,4	100	
Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi	1 983,2		2 287,9		
Sanoat (qurilishni qo'shgan holda)	1 722,8		2 081,3		
sanoat	1 262,8		1 514,3		
qurilish	460,0		567,0		
Xizmatlar	3 187,8		3 646,2		
savdo, yashash va ovqatlanish bo'yicha xizmatlar	644,8		766,0		
tashish va saqlash, axborot va aloqa	592,0		674,4		
boshqa xizmat tarmoqlari	1 951,0		2 205,8		
Jami					

Iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha YaHM ishlab chiqarish hajmi o'sish sur'atlarini hamda YaHM tarkibida iqtisodiy faoliyat turlari salmog'ini aniqlang.

Mavzu bo'yicha test topshiriqlari.

1. ASMni rivojlantirishning maqsadi, obyektiv zarurligi?

A Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarilgan mahsulotni iste'molchiga o'z vaqtida yetkazishdir;

B Qishloq xo'jaligini ishlab chiqarish vositalari bilan ta'minlash, xizmat

ko'rsatish natijasida mahsulot hajmini ko'paytirish, sifatini yaxshilash, o'z vaqtida tayyorlash, qayta ishlash, saqlash va iste'molchini talabini doim qondirish;

C Qishloq xo'jaligini ishlab chiqarish vositalari bilan ta'minlash;

D ASMDa tarmoq tarkiblarini rivojlantirish, ularning samaradorligini oshirish.

2.ASM qanday tarmoqlardan tashkil topgan?

A Qishloq xo'jaligi uchun ishlab chiqarish vositalari yaratuvchi, qishloq xo'jaligining o'zi, xizmat ko'rsatuvchi tayyorlovchi, qayta ishlovchi, saqlovchi, ularni iste'molchilarga yetkazib beruvchi tarmoqlardan;

B Ijtimoiy infrastrukturani tashkil etuvchi tarmoqlardan;

C Qishloq xo'jaligi hamda qayta ishlash savdo tarmoqlaridan;

D ASMdagi dehqonchilik, chorvachilik, ishlab chiqarish infrastrukturalarini rivojlanishlari.

3.ASMda xo'jalik yuritish mexanizmi tarkibiga nimalar kiradi?

A Texnikalar, texnologiyalar, agrotexnik tadbirlar;

B Barcha turdagi xo'jaliklar;

C Baholar, soliqlar, moliya tizimlarini rejalashtirish va haq to'lash;

D Mulkchilik turlari;

4. ASMni vujudga kelish zarurati nimalardan iborat?

A). Qishloq xo'jaligi sohasida ishlab chiqarilgan mahsulotlar nobudgarchiligini kamaytirish, qishloq xo'jaligi va u bilan bog'liq iqtisodiyotning tarmoqlari o'rtasida yagona iqtisodiy hamkorlik tizimini tashkil etish.

B). Ishlab chiqarish kuchlari bilan ishlab chiqarish munosabatlarini muvofiqlashtirish.

C). Qishloq xo'jaligini intensivlashtirish natijasida iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlash.

D). Sanoat korxonalarini tomonidan qishloq xo'jaligi sohasiga yetkazib beriladigan ishlab chiqarish vositalari va mehnat predmeti hajmining ortib borishi, ishlab chiqaruvchi kuchlar bilan ishlab chiqarish munosabatlarini muvofiqlashtirish.

Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. Agrosanoat majmuasining mohiyati, tarkibi va vazifalari.

2. Agrosanoat majmuasining ijtimoiy samaradorligi.

3. Agrosanoat majmuasining iqtisodiy samaradorligi.

4. Oziq-ovqat xavfsizligining mohiyati va uni ta'minlashda agrosanoat majmuasining o'ri.

4-mavzu. QISHLOQ XO'JALIGIDA YER RESURLARI VA ULARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI.

Darsning maqsadi: Talabalarda qishloq xo'jaligida yer resurslari va uning o'ziga xos xususiyatlari, yer resurslarining tarkibi va sifati, yerdan foydalanish samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar, ulami aniqlash tartibi, yer munosabatlari va renta, yer resurslaridan samarali foydalanishni yaxshilash va rag'batlantirish, qishloq xo'jaligida yagona yer solig'ini belgilash va uni to'lash tartibi, yer monitoringi va davlat yer kadastr to'g'risida bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

Darsning mazmuni: Yer resurslari - buyuk va hych narsa bilan almashtirib bo'lmaydigan milliy boylik. Yer resurslari, boshqa ishlab chiqarish vositalaridan tubdan farq qilgani holda, asosiy ishlab chiqarish vositasi hisoblanib, bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi iqtisodiyotiga katta tasir ko'rsatadi.

1. Yer tabiat mahsuli. Inson mehnati tuproq xususiyatini o'zgartiradi, bu uning mehnat predmeti ekanligi. O'simliklarning rivojlanishi va o'sishiga ta'sir ko'rsatishi uning mehnat vositasi ekanligi. Ikkalasi birgalikda uning ishlab chiqarish vositasi ekanligini bildiradi.

2. Yerning hududiy chegaralanganligi va uning takror yaratilmasligi. Yer boshqa ishlab chiqarish vositalari kabi insonning xohishi bilan ko'payib qolavermaydi.

3. Yerni almashtirish mumkin emasligi. Yerni boshqa ishlab chiqarish vositalari kabi almashtirib bo'lmaydi, undan boshqa ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishiga qarab takomillashganlari bilan almashtiriladi.

4. Yerni siljitib bo'lmasligi. Yer qayerda joylashgan bo'lsa, o'sha yerda undan foydalanish mumkin, uni bir joydan boshqa joyga ko'chirish mumkin emas.

5. Yer uchastkalarining sifati bo'yicha turli tumanligi. Yer uchastkalariga bir xil miqdorda mablag' va mehnat sarflansa ham olinadigan mahsulotlar miqdori turlicha bo'lishi mumkin.

6. Boshqa ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqarish jarayonida foydalanilganda eskiradi, o'zining foydalilik xususiyatini kamaytiradi va butunlay ishdan chiqadi.

1998-yil 30-aprelda qabul qilingan Yer Kodeksining 8-moddasiga ko'ra O'zbekiston Respublikasida yer fondi yerlardan foydalanishning belgilangan asosiy maqsadiga ko'ra quyidagi toifalarga bo'linadi:

1) qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar - qishloq xo'jaligi ehtiyojlari uchun berilgan yoki ana shu maqsadga mo'ljallangan yerlar. Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar sug'oriladigan va

sugʻorilmaydigan (lalmikor) yerlar, haydaladigan yerlar, pichanzorlar, yaylovlar, koʻp yillik mevali dov-daraxtlar va tokzorlar egallagan yerlarga boʻlinadi;

2) aholi punktlarining (shaharlar, posyolkalar va qishloq aholi punktlarining) yerlari - shaharlar va posyolkalar, shuningdek qishloq aholi punktlari chegarasi doirasidagi yerlar;

3) sanoat, transport, aloqa, mudofaa va boshqa maqsadlarga moʻljallangan yerlar - koʻrsatilgan maqsadlarda foydalanish uchun yuridik shaxslarga berilgan yerlar;

4) tabiatni muhofaza qilish, sogʻlomlashtirish, rekreatsiya maqsadlariga moʻljallangan yerlar - alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar egallagan, tabiiy davolash omillariga ega boʻlgan yerlar, shuningdek ommaviy dam olish va turizm uchun foydalaniladigan yerlar;

5) tarixiy-madaniy ahamiyatga molik yerlar - tarixiy-madaniy yodgorliklar joylashgan yerlar;

6) oʻrmon fondi yerlari - oʻrmon bilan qoplangan, shuningdek oʻrmon bilan qoplanmagan boʻlsa ham, oʻrmon xoʻjaligi ehtiyojlari uchun berilgan yerlar;

7) suv fondi yerlari - suv obyektlari, suv xoʻjaligi inshootlari egallagan yerlar va suv obyektlarining qirgʻoqlari boʻylab ajratilgan mintaqadagi yerlar;

8) zahira yerlar.

Oʻzbekiston Respublikasining maʼmuriy chegarasidagi yer maydoni 44896,9 ming gektarni tashkil qiladi. 2020-yil 1-yanvar holatiga qishloq xoʻjaligi ishlab chiqarishi bilan shu gʻullanuvchilar ixtiyoridagi yer maydoni 20761,6 ming gektarni tashkil etgan.

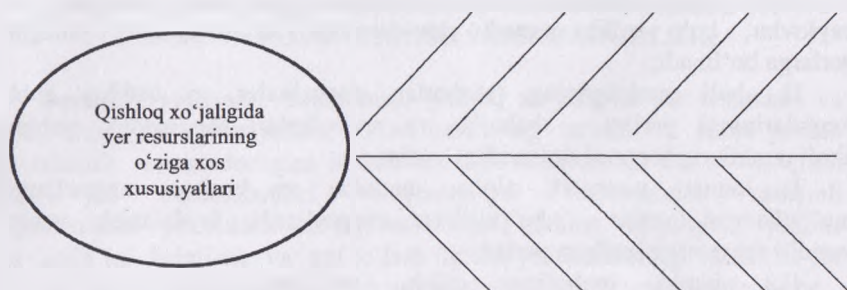
Qishloq xoʻjaligiga yaroqli yerlardan intensiv foydalanish samaradorligining asosiy koʻrsatkichlari yer qaytimi va yer sigʻimidir. Yer qaytimi 1 ga qishloq xoʻjaligiga yaroqli yerga toʻgʻri kelgan sof mahsulotni(SM) ifodalasa, yer sigʻimi, 1 soʻmlik sof mahsulot qancha gektar yerdan olinganligini ifodalaydi.

$$YeK = \frac{SM}{Q/XYaYe}; \quad YeS = \frac{Q/XYaYe}{SM},$$

Mavzu boʻyicha amaliy topshiriqlar.

1-topshiriq:

“Baliq skeleti” usuli yordamida qishloq xoʻjaligida yer resurslarining oʻziga xos xususiyatlarini yoritib berish.

2-topshiriq:

Nilufar guli usuli yordamida qishloq xo'jalik yerlarining meliorativ holati yomonlashuviga ta'sir etuvchi omillar va ularni bartaraf etish yo'llarini tahlil qilish.

	B	

	C	

	D	

	I	

B	C	D
I	A	E
H	G	F

	E	

	H	

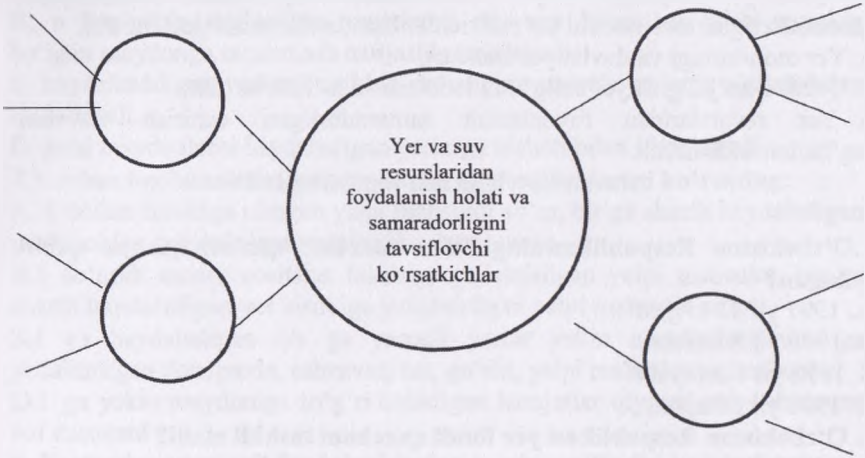
	G	

	F	

Nilufar guli - muammoni yechish yo'llarini ko'rsatib beruvchi usuldir. O'zida nilufar guli ko'rinishini namoyon qiladi. Uning asosini to'qqizta to'g'ri to'rtburchak tashkil etadi. Bunda A – qo'yilayotgan asosiy muammo, ya'ni qishloq xo'jalik yerlarining meliorativ holati yomonlashuvi; B,C,D,E,F,G,H,I – esa ushbu muammoga ta'sir etuvchi omillar, har bir omil alohida olinib, uni hal etish yo'llari yozib chiqiladi. Ushbu usul tizimli fikrlash, tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi va faollashtiradi.

3-topshiriq:

Klaster usuli yordamida yer va suv resurslaridan foydalanish holati va samaradorligini tavsiflovchi ko'rsatkichlar va ularni aniqlash tartibini ko'rsatib berish.

4-topshiriq.

Yerlardan foydalanish samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni yirik uch – ijtimoiy – iqtisodiy, tabiiy – ekologik va tashkiliy – texnik guruhlarga ajratish mumkin. Yerlardan samarali foydalanishga ta'sir etuvchi omillarni guruhlang.

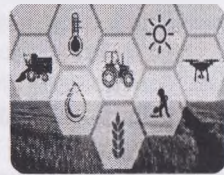
ijtimoiy – iqtisodiy

- aholi (soni, tarkibi, dinamikasi)
- investisiya jarayonlari
-

tabiiy – ekologik

- iqlim,
- sho'rlanish jarayonlari
-

tashkiliy – texnik

- huquqiy-me'yoriy asoslar
- axborot konsalting xizmati
-

Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. Yer resursining qishloq xo'jaligidagi ahamiyati va o'ziga xos xususiyatlari.
2. Qishloq xo'jaligida yer resursidan foydalanish holati va samaradorligini tavsiflovchi ko'rsatkichlar hamda ularni aniqlash tartibi.
3. Yer monitoringi va davlat yer kadastri.
4. Qishloq xo'jaligida yer solig'ini hisoblash va to'lash tartibi.
5. Yer resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish va uni rag'batlantirish tizimi.

Mavzu bo'yicha test topshiriqlari.

1. O'zbekiston Respublikasining "Yer kodeksi" qonuni qachon qabul qilingan?

- A. 1997 yil 31 avgust
- B. 1996 yil 8 dekabr
- S. 1995 yil 1 sentyabr
- D. 1998 yil 30 aprel.

2. O'zbekiston Respublikasi yer fondi qanchani tashkil etadi?

- A. 44896,9
- B. 44410,3.
- S. 43410,3
- D. 41410,3

3. Yer maydonining transformasiyasi bu-

- A. yer maydonining transformasiyasi deb, yer kategoriyalarining bir xolatdan ikkinchi xolatga o'tishiga va bu jarayonda unumdorlikning oshishiga aytiladi.
- B. tuproq unumdorligini yaxshilashga hosildorlikning oshishiga asosiy omil bo'lib hisoblanadi
- S. yer maydonining o'zgarishi asosiy fondlari tarkibining tubdan yaxshilanishiga tushuniladi.
- D. faqat ekinzorlarining bir turdan ikkinchi turga o'tishiga tushuniladi.

4. Yerni asosiy vosita sifatida o'zi-ga xos xususiyatlari.

- A. yer tabiat mahsuli, u chegaralanmagan, unumdorligi uzluksiz pasayib boradi
- B. yer boshqa asosiy vositalardan farq qilmaydi
- S. yer tabiat mahsuli, u chegaralangan, unumdorligi uzluksiz oshib boradi.
- D. yer ishlab chiqarish vositasi

5. O'zbekiston Respublikasining "Suv va suvdan foydalanish to'g'risida"gi qonuni qachon qabul qilingan?

- A. 1995 yil 9 iyul
- B. 1994 yil 20 iyun
- S. 1993 yil 6 may.

D. 1998 yil 1 mayda

6. Suvdan foydalanish koeffitsienti qanday aniqlanadi?

A. qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlarni xo'jalikka birlashtirilgan jami yer maydoniga nisbati bilan ifodalanadi

B. u haqiqatda sug'orilgan maydonni shu suv bilan sug'orish mumkin bo'lgan maydonga taqsimlash natijasida aniqlanadi.

S. haydalanadigan yerlarni qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlarga nisbati bilan ifodalanadi

D. jami maydonlarni haydaladigan yerlarga nisbati bilan ifodalanadi

7. Yerdan foydalanishni samaradorlik ko'rsatkichlarini ko'rsating:

A. 1 xodim hisobiga olingan yalpi mahsulot so'm, bir ga shartli haydaladigan yer hisobiga yetishtirilgan yalpi mahsulot so'm

B. 1 so'mlik asosiy vositalar hisobiga yetishtirilgan yalpi mahsulot, bir ga shartli haydaladigan yer hisobiga yetishtirilgan yalpi mahsulot so'm

S. 1 ga haydaladigan q/x ga yaroqli yerlar yekin maydonlari hisobiga yetishtirilgan don, paxta, sabzavot, sut, go'sht, yalpi mahsulot va boshqalar.

D. 1 ga yekin maydoniga to'g'ri keladigan harajatlar qiymati yalpi daromad so'z daromad

8. Yerlardan samarali foydalanishning asosiy omillarini ko'rsating:

A. yerga bo'lgan mulkchilik shakli: ilmiy asoslangan dehqonchilik sistemasi bo'lib, dehqonchilik mahsulotlari ishlab chiqarishning qulay sharoit yaratishga yo'naltirilgan kompleks tadbirlarni ifodalaydi.

B. tamarqa uchun ko'proq yerlarni ajratish: yerlarni namini qochirish uchun sapol drenajlardan foydalanish: o'simliklarni zarakunandalardan himoya etishni biologik usullarini qo'llash: yangi yerlarni o'zlashtirish

S. sun'iy pichanzor va yaylovlarni barpo etish: ekin maydonlarini kengaytirish ekin maydonlarini rasional strukturasi joriy yetish

D. tabiiy yaylovlarni haydaladigan yerlarga aylantirish: tomarqa uchun ajratilgan yerlar maydonini qisqartirish: yerlarni ximiyalashtirish: mineral o'g'itlardan keng foydalanish

9. Qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlar tarkibiga qanday yerlar kiradi?

A. Haydaladigan yerlar, ko'p yillik daraxtzorlar, o'rmonlar, pichanzorlar, yaylovlar, bo'z yerlar.

B. Haydaladigan yerlar, xo'jalik markazi, aholi yashaydigan punktlar, yaylovlar, bo'z yerlar;

S. haydaladigan yerlar, ko'p yillik daraxtzorlar, yaylovlar, pichanzorlar, bo'z yerlar;

D. Aholi yashaydigan yerlar, ko'l va suv havzalari, yaylovlar;

5-mavzu. QISHLOQ XO‘JALIGIDA SUV RESURSLARI VA ULARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI.

Darsning maqsadi: Talabalarda suv resurslarining qishloq xo‘jaligini rivojlantirishdagi ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati, suv resurslari va suv manbalari haqida tushuncha, suvdan foydalanish samaradorligini ifodalovchi ko‘rsatkichlar ulami aniqlash tartibi, ekinlarni su‘orishda suvdan tejimli foydalanish, suvdan foydalanishda tejankor texnologiyalar va uni amaliyotga joriy etish yullari, suvdan foydalanishning iqtisodiy samaradorligi va uni oshirish yullari to‘g‘risida bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

Darsning mazmuni: Tabiat boyliklari orasida suv alohida o‘rin tutadi. Chunki barcha tirik organizmlar hayotining asosiy manbai suvdur. Yer sharining 72

foizi dunyo okeani bilan band bo‘lsada, chuchuk suvlar miqdori juda cheklangan. Yer usti chuchuk suvlari miqdori 360 ming km³ bo‘lib, bu gidrosferaning atigi 0,25 foizini tashkil etadi. Suv tiriklik manbaidir, uni e‘zozlash, undan tejab-tergab foydalanish kerak. O‘zbekiston Respublikasi Orol dengizi havzasida joylashgan b o‘lib, uning asosiy suv manbai Amudaryo va Sirdaryo daryolari, shuningdek, ichki daryo va ko‘llar hamda yer osti suvlaridir. Orol dengizi havzasidagi barcha manbalarning o‘rtacha ko‘p yillik suv oqimi 116 km³ ni tashkil etadi, shundan 67,4 foizi Amudaryo havzasida va 32,6 foizi Sirdaryo havzasida shakllanadi. Jumladan, yer osti suvlarining umumiy zahirasi 31,2 km³ ni tashkil etib, uning 47,2 foizi Amudaryo havzasiga, 52,8 foizi esa Sirdaryo havzasiga to‘g‘ri keladi.

1993-yil 6-mayda O‘zbekiston Respublikasining “Suv va suvdan foydalanish to‘g‘risida”gi qonuni qabul qilingan bo‘lib, suv resurslaridan foydalanishni tartibga solib boruvchi asosiy me‘yoriy hujjatlardan biri hisoblanadi. Ushbu qonun 29 bob, 119 moddadan iborat. Ushbu qonunning 3 -moddasida “Suv O‘zbekiston Respublikasining davlat mulki – umummilliy boylik hisoblanadi, suvdan oqilona foydalanish lozim bo‘lib, u davlat tomonidan qo‘riqlanadi” – deb belgilangan. Mustaqil rivojlanish yillarida hukumatimiz tomonidan suv xo‘jaligini boshqarishni takomillashtirishga alohida e‘tibor berilmoqda.

Suv xo‘jaligini davlat tomonidan boshqarishni takomillashtirish va samaradorligini oshirish, mas‘uliyat sohalarini aniq chegaralash va oydinlashtirish, ushbu sohada dolzarb va muayyan muammolarni hal etish uchun mavjud kuch va vositalar bilan oqilona ta‘minlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 12-

fevraldagi “Qishloq va suv xo‘jaligini davlat tomonidan boshqarish tizimini tubdan takomillashtirishga doir tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5330-sonli farmoniga binoan O‘zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo‘jaligi vazirligi negizida O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi va O‘zbekiston Respublikasi Suv xo‘jaligi vazirligi tashkil etildi.

Suvning qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishidagi ahamiyatini inobatga olib, ulardan foydalanishning holati va samaradorligi ustidan nazorat qilib borish zarur. Bunda quyidagi ko‘rsatkichlardan foydalanish mumkin:

a) suvdan foydalanish koeffitsiyenti. Ushbu ko‘rsatkich haqiqatda sug‘orilgan maydonni shu suv bilan sug‘orilishi mumkin bo‘lgan maydonga taqsimlash natijasida aniqlanadi. Buni aniqlash natijasida suvdan foydalanish darajasi belgilanadi. Bu ko‘rsatkichni aniqlashda ekinlarga suv berish me‘yoriga alohida e‘tibor berish maqsadga muvofiqdir. Chunki unga rioya qilinsa, albatta, suvdan foydalanish darajasi yuqori bo‘ladi. Demak, uning darajasi, ya‘ni koeffitsiyenti 1 ga yoki 100 foizga imkon qadar yaqin bo‘lishi kerak. Agarda past yoki yuqori bo‘lsa, unda ekin maydonlari sifatli sug‘orilmagan bo‘ladi.

b) suvdan foydalanish samaradorligi. Bu ko‘rsatkich yordamida har 1 m³ suv evaziga olingan yalpi mahsulot miqdori, qiymati, daromad va sof foyda summasi aniqlanadi. Bu natural hamda qiymat ko‘rinishida aniqlanadi. Bunda 1m³ suvdan foydalanish natijasida qancha miqdorda mahsulotlar yetishtirilganligi hamda necha so‘mlik yalpi mahsulot va yalpi daromad, sof foyda olinganligi aniqlanadi.

Mavzu bo‘yicha amaliy topshiriqlar.

1-topshiriq:

SWOT tahlil usuli yordamida mamlakatimizda suv resurslaridan samarali foydalanish imkoniyatlarini tahlil qilish. Bunda doskaga SWOT tahlil jadvali chiziladi va har bir talaba alohida ushbu tahlilni amalga oshiradi.

Mamlakatimizda suv resurslaridan samarali foydalanish imkoniyatlari

S (strength)	W (weakness)
O (opportunity)	T (threat)

2-topshiriq:

FSMU texnologiyasi yordamida “Mamlakatimizda suv resurslaridan foydalanish samaradorligini yanada oshirish qanday omillarga bog‘liq?” ekanligini aniqlash. Yo‘naltiruvchi so‘zlar: yerlarning meliorativ holatni yaxshilash, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash, resurs tejamkor texnologiyalardan foydalanish.

	Mamlakatimizda suv resurslaridan foydalanish samaradorligini yanada oshirish qanday omillarga bog‘liq?
(F) Fikringizni bayon eting	
(S) Fikringiz bayoniga sabab ko‘rsating	
(M) Ko‘rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring	
(U) Fikringizni umumlashtiring	

3-topshiriq:

Nilufar guli usuli yordamida mamlakatimizda suv resursidan foydalanishda mavjud muammolar va uni hal etish yo‘llarini tahlil qilish.

	B	

	C	

	D	

	I	

B	C	D
I	A	E
H	G	F

	E	

	H	

	G	

	F	

Nilufar guli - muammoni yechish yo‘llarini ko‘rsatib beruvchi usuldir. O‘zida nilufar guli ko‘rinishini namoyon qiladi. Uning asosini to‘qqizta to‘g‘ri to‘rtburchak tashkil etadi. Bunda A – qo‘yilayotgan asosiy muammo, ya’ni mamlakatimizda suv resursidan foydalanishda mavjud muammolar; B,C,D,E,F,G,H,I – esa ushbu muammolarga ta’sir etuvchi omillar, har bir omil alohida olinib, uni hal etish yo‘llari yozib chiqiladi. Ushbu usul tizimli fikrlash, tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi va faollashtiradi.

Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. Suv resursining qishloq xo'jaligidagi ahamiyati.
2. Qishloq xo'jaligida suv resursidan foydalanish holati va samaradorligini tavsiflovchi ko'rsatkichlar hamda ularni aniqlash tartibi.
3. Suvdan foydalanishda qo'llaniladigan tejamkor texnologiyalar va ularni amaliyotga joriy etish yo'llari.
4. Qishloq xo'jaligida suv resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish yo'llari.

6-Mavzu. QISHLOQ XO'JALIGIDA MEHNAT RESURSLARI VA ULARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI.

Darsning maqsadi: Talabalarda mehnat resurslarining qishloq xo'jaligidagi ahamiyati va o'ziga xos xususiyatlari, qishloq xo'jaligida mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini tavsiflovchi ko'rsatkichlar va ularni aniqlash tartibi, qishloq xo'jaligida mehnat unumdorligini oshirish yo'llari to'g'risida bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

Darsning mazmuni: Mamlakatimizning qishloq xo'jalik mahsulotlariga bo'lgan barcha talablarini qondirishda mehnat resurslarining ahamiyati katta. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish jarayonini amalga oshirish uchun moddiy, mehnat va moliyaviy resurslari mavjud bo'lishi shart. Ushbu resurslar ichida mehnat faol resurs bo'lib, qolgan ikkita resursni bir-biri bilan bog'laydi va uning darajasi ishlab chiqarish jarayonining natijalariga ta'sir ko'rsatadi.

Qishloq xo'jaligida mehnat resurslarining tarmoq xususiyatlaridan kelib chiqqan holda quyidagi o'ziga xos xususiyatlari mavjud:

- mehnat va uning samarasi tabiiy sharoit bilan bog'liq;
- mehnat resursidan foydalanishga qishloq xo'jalik ishlab chiqarishining mavsumiyligi katta ta'sir ko'rsatadi;
- qishloq xo'jaligidagi mehnat jarayoni tirik organizmlar bilan uzviy bog'langan;
- qishloq xo'jaligida mehnat jarayonining mexanizatsiyalashganlik va avtomatlashganlik darajasi past;
- tarmoqda mehnat jarayoni tor doirada ixtisoslashmagan;
- qishloq xo'jaligida mehnat sharoitlari boshqa tarmoqlardagiga nisbatan past darajada bo'lib, quyosh radiatsiyasi, chang va boshqa omillar mehnat resurslarini o'ziga yuqori darajada jalb etmaydi;
- qishloq joylarida mehnat resurslari sonining o'sish sur'ati nisbatan yuqori va hokazo.

Qishloq xo'jaligida mehnat resurslaridan foydalanish holati va samaradorligiga baho berishda quyidagi ko'rsatkichlardan foydalaniladi:

a) mehnat resurslari bilan ta'minlanganlik darajasi. Ushbu ko'rsatkichni aniqlash uchun xo'jalikda mavjud bo'lgan mehnat resurslari soni qishloq xo'jalik yerlari miqdoriga bo'linadi.

b) mavjud mehnat resurslaridan foydalanish koeffitsiyenti. Ushbu ko'rsatkichni aniqlash uchun mehnat resurslarining o'rtacha yillik soni mehnat resurslarining umumiy soniga bo'linadi. mehnat resurslarining xo'jalik faoliyatida qatnashishi. Ushbu ko'rsatkich xo'jalik faoliyatida jami sarflangan vaqtni mehnat resurslarining umumiy soniga taqsimla sh orqali aniqlanadi.

e) belgilangan ish vaqti fondidan foydalanish koeffitsiyenti. U bir ishchi yoki xizmatchining ishlab chiqarishda haqiqatda ishlagan vaqtini (kishi-kuni, kishi-soat) qonunda belgilangan miqdorda ishlashi lozim bo'lgan vaqtga taqsimlash natijasida aniqlanadi.

f) mehnatning mavsumiylik koeffitsiyenti. Ushbu ko'rsatkichni aniqlash uchun ma'lum davr (bir yil, bir oy) mobaynida eng ko'p sarflangan kunlik mehnat sarfi shu davrdagi eng kam sarflangan kunlik mehnat sarfiga taqsimlanadi.

g) mehnat unumdorligi darajasi. Ushbu ko'rsatkichni aniqlash uchun haqiqatda sarflangan jami mehnat sarfi miqdorini shu davrda ishlab chiqarilgan mahsulot miqdoriga yoki qiymatiga taqsimlash zarur. Bu ko'rsatkich yetishtirilgan bir birlik (sentner, tonna, so'm) mahsulot uchun qancha mehnat sarflanganligini ifodalaydi. Ushbu ko'rsatkich mehnat sig'imi ham deyiladi va mehnatni tejash iqtisodiy qonunining talabidir. Amaliyotda esa mehnat unumdorligi haqiqatda ishlab chiqarilgan mahsulotning, bajarilgan ishning miqdori yoki qiymatini unga sarflangan ish vaqtiga taqsimlash orqali aniqlanadi:

Mazkur ko'rsatkich sarflangan bir birlik (kishi-kuni, kishi-soat) mehnat sarfi evaziga qancha mahsulot yetishtirilganligining, xizmatlar bajarilganligining darajasini ifodalaydi.

h) qishloq xo'jaligi tarmog'ida band bo'lgan mehnat resurslarining salmog'i. Ushbu ko'rsatkichni aniqlash uchun tarmoqda band bo'lgan mehnat resurslari soni mamlakat miqyosida band bo'lgan mehnat resurslari soniga taqsimlanadi va natija 100 ga ko'paytiriladi.

Qishloq xo'jaligida mehnat resurslaridan yil davomida to'liq va samarali foydalanish hamda ularning mehnatlari unumdorligini oshirish uchun quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirilishini ta'minlash maqsadga muvofiqdir:

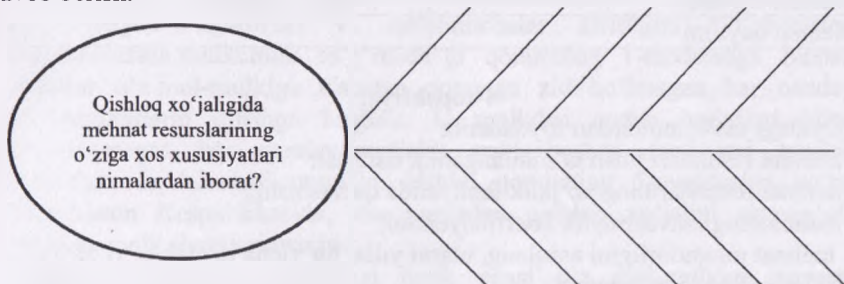
- qishloq joylarda tadbirkorlik shakllarini rivojlantirish;

- tarmoqning rivojlanishini e'tiborga olgan holda q o'shimcha ish joylarini tashkil etish;
- qishloq xo'jaligiga yangi texnikalarni, samarali texnologiyalarni izchillik bilan tatbiq etish;
- tarmoqning ishlab chiqarish tarkibini takomillashtirish va moddiy-texnika ta'minotini yuksaltirish;
- qishloqda yashash va ishlash uchun barcha sharoitlarni yaratish;
- mehnatni tashkil etishning samarali turlarini tashkil etish va rivojlantirish;
- kadrlarni tayyorlash, malakalarini oshirish, ularni moddiy va ma'naviy rag'batlantirishni takomillashtirish va boshqalar.

Mavzu bo'yicha amaliy topshiriqlar.

1-topshiriq:

“Baliq skeleti” usuli yordamida “Qishloq xo'jaligida mehnat resurslarining o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?” savoliga javob berish.

2-topshiriq:

Nilufar guli usuli yordamida qishloq xo'jaligida mehnat unumdorligi darajasining pastligiga ta'sir etuvchi omillar va ularni bartaraf etish yo'llarini tahlil qilish.

B		

C		

D		

I		

B	C	D
I	A	E
H	G	F

E		

H		

G		

F		

Nilufar guli - muammoni yechish yo'llarini ko'rsatib beruvchi usuldir. O'zida nilufar guli ko'rinishini namoyon qiladi. Uning asosini t o'qqizta to'g'ri to'rtburchak tashkil etadi. Bunda A – qo'yilayotgan asosiy muammo, ya'ni qishloq xo'jaligida mehnat unumdorligi darajasining pastligi; B,C,D,E,F,G,H,I – esa ushbu muammoga ta'sir etuvchi omillar, har bir omil alohida olinib, uni hal etish yo'llari yozib chiqiladi. Ushbu usul tizimli fikrlash, tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi va faollashtiradi.

3-topshiriq:

Tushunchalar mazmuni usuli orqali qishloq xo'jaligida mehnat resurslari to'g'risidagi asosiy tushunchalarga ta'rif bering.

Tushunchalar	Mazmuni
Mehnat	
Mehnat resursi	
Mehnat unumdorligi	
Mehnat sig'imi	
Mehnat qaytimi	

4-topshiriq:

Quyidagi ma'lumotlardan foydalanib:

- mehnat resurslari bilan ta'minlanganlik darajasi;
- mehnat resurslarining xo'jalik faoliyatida qatnashishi;
- mehnatning mavsumiylik koeffitsiyentini;
- mehnat unumdorligini aniqlang, ularni yillar bo'yicha qiyoslab, o'z fikr va xulosangizni yozing.

Ko'rsatkichlar	O'lchov birligi	2019-yil	2020-yi
Jami ekin maydoni	gektar	120	135
Mehnat resurslari umumiy soni	kishi	32	369
Mehnat resurslarining jami sarflagan vaqti	kishi-soat	2752	3194
Yil mobaynida eng ko'p sarflangan kunlik mehnat sarfi	kishi-soat	32	36
Yil mobaynida eng kam sarflangan kunlik mehnat sarfi	kishi-soat	12	10
Yalpi mahsulot qiymati	mln. so'm	576,3	612,8

Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. Qishloq xo'jaligida mehnat resursining mohiyati, ahamiyati va o'ziga xos xususiyatlari.

2. Qishloq xo'jaligida mehnat unumdorligi va unga ta'sir qiluvchi omillar.
3. Qishloq xo'jaligida mehnat resurslaridan foydalanish holati va samaradorligiga baho beruvchi ko'rsatkichlar.
4. Qishloq xo'jaligida mehnat bozori, uning maqsadi, tashkil etilish shakllari va vazifalari.

7-MAVZU. QISHLOQ XO'JALIGIDA MULK VA XO'JALIK YURITISH SHAKLLARINING SAMARADORLIGI

Darsning maqsadi: Talabalarda qishloq xo'jaligida mavjud mulk shakllari va ularning o'ziga xos xususiyatlari, qishloq xo'jaligida mavjud tadbirkorlik shakllari, ularning tashkil etilishi va rivojlanishi, qishloq xo'jaligida mulkiy munosabatlarni yanada takomillashtirish yo'llari to'g'risida bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

Darsning mazmuni: 1990-yil 31-oktabrda qabul qilingan va 1993-yil 7-mayda o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilgan "O'zbekiston Respublikasida mulkchilik to'g'risida"gi qonunning 1-moddasiga binoan mulkdor o'z mol-mulkiga nisbatan qonunga zid bo'lmagan har qanday hatti-harakatlarni qilishga haqlidir. U mulkdan qonun hujjatlari bilan ta'qiqlanmagan har qanday xo'jalik yoki boshqa faoliyatni amalga oshirishda foydalanishi mumkin. Ushbu qonunning 5-moddasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasida, shu jumladan qishloq xo'jaligi tarmog'ida quyidagi mulk shakllari mavjud:

- xususiy mulk. Bu shakldagi mulk egasi o'z mol-mulkiga xususiy tarzda egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish huquqlariga ega. Xususiy mulk mulkdorning ishlab chiqarish jarayonida o'z mehnati va yollanma mehnatni qo'llashi orqali shakllanadi.
- jamoa mulki. Bu mulk fuqarolarning va yuridik shaxslarning mol-mulkini kooperativlar va boshqa xo'jalik jamiyatlarini tuzish uchun ixtiyoriy birlashishi orqali shakllanadi. Uyushmalar va ularga kiruvchi birlashmalarning shu uyushmaga qarashli mol-mulkdan foydalanish va tasarruf etish sohasidagi vakolatlari uyushmalar va birlashmalarning ustavlarini bilan belgilanadi.
- davlat mulki. O'zbekiston Respublikasining, shuningdek ma'muriy-hududiy tuzilmalarning budjet yoki boshqa mablag'lari yoxud ular ixtiyoridagi korxonalar, tashkilotlar va muassasalarning mablag'lari hisobiga hosil qilinadigan yoki sotib olinadigan mulk tegishli ravishda davlat mulki bo'ladi. Bunga asosan davlat ahamiyatiga molik korxonalar, ijtimoiy-madaniy soha obyektlari kiradi. Davlat mulki bo'lgan va davlat korxonasiga birlashtirib qo'yilgan mol-mulk to'la

xo'jalik yuritish huquqi asosida unga tegishlidir. Korxonalar o'z mol-mulki bilan to'la xo'jalik yuritish huquqini amalga oshirar ekan, mazkur mulkka egalik qiladi, undan foydalanadi va tasarruf etadi, unga nisbatan o'z xohishi bilan qonunga zid kelmaydigan har qanday harakatlarni amalga oshiradi.

- aralash mulk. Bu mulk ikki yoki undan ortiq turdagi mulkchilik shakllarining o'zaro manfaatli uyg'unlashishi natijasida shakllanadi. Jumladan, davlat va jamoa mulkining o'zaro birikishi natijasida aralash mulk tashkil bo'ladi. Aralash mulk mulkdorlarning moddiy va pul mablag'larini birlashtirish yo'li bilan hosil qilinadi. Aralash mol-mulkka egalik qilish hissaviy ishtirok etish tamoyili asosida ham, shuningdek o'z mablag'larini birlashtirgan mulkdorlar o'rtasida daromadlarni qo'shgan ulushiga qarab taqsimlash asosida va tomonlarning kelishuvi bilan ham amalga oshirish mumkin. Aralash mulkning o'z mablag'larini birlashtirayotgan mulkdorlarning maqomi bilan belgilanadigan har xil turlari bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi va boshqa davlatlarning, turli yuridik va jismoniy shaxslarning mol-mulkini birlashtirishdan aralash mulk shakllanadi.

- boshqa davlatlar hamda xalqaro tashkilotlar yuridik va jismoniy shaxslarining mulki. Chet el fuqarolari O'zbekiston Respublikasi hududidagi mulklariga egalik qilish huquqiga egadirlar. Davlat bu mulkning daxlsizligini va boshqa davlatlarga erkin o'tkazilishini kafolatlaydi. Chet el yuridik shaxslari O'zbekiston Respublikasi hududida xo'jalik faoliyatlarini va O'zbekiston Respublikasi qonunlarida man etilmagan boshqa faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'ladigan o'z mulklariga ega bo'lishga haqlidirlar. Chet el yuridik shaxslarining mulki davlat tomonidan muhofaza etiladi. Shuningdek, mulkni ko'paytirish va boshqa davlatlarga o'tkazish qonun ta'minlanadi. Bundan tashqari, xorijiy davlatlar va xalqaro tashkilotlar O'zbekiston Respublikasi hududida xalqaro shartnomalarda hamda O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida belgilangan hollarda va tartibda diplomatik, konsullik, ijtimoiy-madaniy, xayriya va boshqa xalqaro munosabatlarni amalga oshirish uchun zarur mol-mulkka egalik qilishga haqlidir.

Qishloq xo'jaligida tadbirkorlik – foyda olish maqsadida tavakkalchilikka asoslangan holda mavjud me'yoriy hujjatlar asosida mulkchilik subyektlarining qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish, ularni qayta ishlash va sotish hamda xizmatlar ko'rsatish sohalarida faoliyat ko'rsatishidir. Qishloq xo'jaligi tarmog'ida tadbirkorlik faoliyati yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan amalga oshiriladi. Bu jarayonda ular O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "O'zbekiston Respublikasida

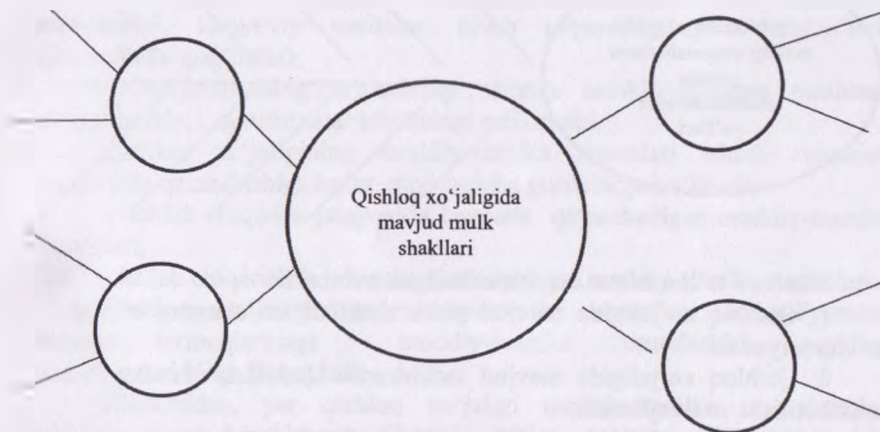
mulkchilik to'g'risida"gi, "Korxonalar to'g'risida"gi va "Tadbirkorlik faoliyati to'g'risida"gi qonunlar talablariga rioya etishlari zarur.

Shirkat xo'jaligi - qishloq xo'jalik tovar mahsulotlari ishlab chiqarish va xizmatlarni bajarish maqsadida fuqarolarning paychilikka asoslangan oilaviy pudrat asosida uyushib, erkin, mustaqil faoliyat ko'rsatadigan, yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan xo'jalik yuritish subyektidir.

Mavzu bo'yicha amaliy topshiriqlar.

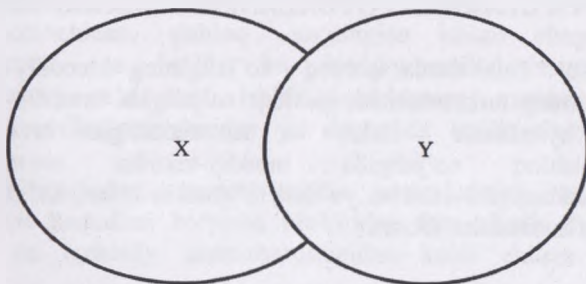
1-topshiriq:

Klaster usuli yordamida qishloq xo'jaligida mavjud mulk shakllari va ularning o'ziga xos jihatlari ko'rsatib bering.

2-topshiriq:

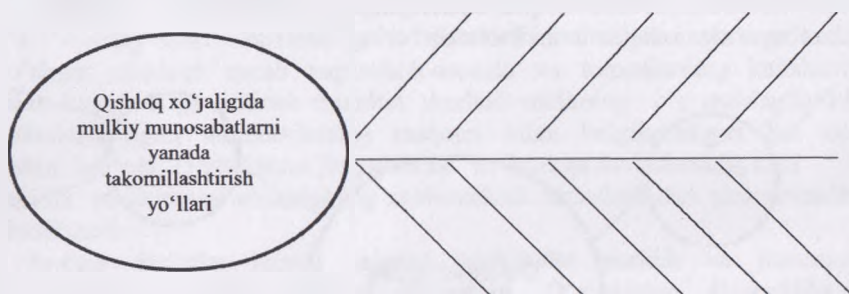
"Venn diagrammasi" usulidan foydalanib qishloq xo'jaligi xususiy mulk va jamoa mulkining bir-biriga o'xshash umumiy jihatlari va bir-biriga o'xshamaydigan jihatlari ifodalash.

Bunda X – xususiy mulkning o‘ziga xos xususiyatlari, Y – jamoa mulkining o‘ziga xos jihatlari, XY – xususiy va jamoa mulkining umumiy, o‘xshash jihatlari. Mazkur usul talabalarning mavzu b o‘yicha bilimlarni egallash jarayonidagi faolligini oshiradi, mavzuni tushuntirishning ko‘rgazmaliligi ortadi.

3-topshiriq:

“Baliq skeleti” usuli asosida qishloq xo‘jaligida mulkiy munosabatlarni yanada takomillashtirish yo‘llarini ko‘rsatib bering.

Mustaqil ta‘lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. Qishloq xo‘jaligida mavjud mulk shakllari va ularning o‘ziga xos xususiyatlari.
2. Qishloq xo‘jaligida mavjud tadbirkorlik shakllari, ularning tashkil etilishi va rivojlanishi.
3. Qishloq xo‘jaligida mulkiy munosabatlarni yanada takomillashtirish yo‘llari.

8-MAVZU. QISHLOQ XO‘JALIGIDA MODDIY-TEXNIKA RESURLARI VA ULARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI.

Darsning maqsadi: Talabalarda qishloq xo‘jaligining moddiy-texnika resurslari va ularning turkumlanishi, qishloq xo‘jaligida moddiy-texnika resurslaridan foydalanish holati va samaradorligini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar, qishloq xo‘jaligida moddiy-texnika resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish yo‘llari to‘g‘risida bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

Darsning mazmuni: Qishloq xo‘jaligining moddiy-texnika resurslari – bu mehnat vositalari va mehnat predmetlarining yig‘indisi bo‘lib, ular kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayonida foydalaniladi. Ular ishlab chiqarishning barcha buyumlashgan elementlarini qamrab oladi: tabiat ne‘matlari, xomashyo va mehnat qurollari.

Qishloq xo‘jaligining moddiy-texnika resurslari tarkibida mehnat vositalari muhim o‘rinni egallaydi. Qishloq xo‘jaligining moddiy-texnika resurslari quyidagilardan tarkib topadi :

- ajratib berilgan yer maydoni;
- bino-inshootlar, texnikalar, mashinalar va boshqa ish qurollari;
- ko‘p yillik mevali daraxtlar va uzumzorlar;
- mahsuldor va ishchi hayvonlar;
- aylanma mablag‘lar (urug‘lik, o‘g‘itlar, yoqilg‘i-moylash materiallari, kimyoviy vositalar, hisob raqamidagi pul mablag‘lari, qimmatbaho qog‘ozlar);
- xo‘jaliklarning ta‘sischiligi asosida tashkil qilingan mashina-traktor parklari, agrofirmalar hisobidagi mol-mulki.

Qishloq xo‘jaligining moddiy-texnika resurslari ishlab chiqarish jarayonida qatnashishiga ko‘ra, quyidagicha guruhlariga bo‘linadi:

- ishlab chiqarish jarayonida bevosita qatnashadigan moddiy-texnika resurslari;
- ishlab chiqarishda bilvosita qatnashadigan moddiy-texnika resurslari.

Qishloq xo‘jaligining moddiy-texnika resurslari iqtisodiyotning boshqa tarmoqlaridagi moddiy-texnika resurslaridan quyidagi xususiyatlari bilan farq qiladi:

Birinchidan, yer qishloq xo‘jaligi moddiy-texnika resurslarining tarkibiy qismi hisoblanadi. Chunki qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi jarayonida yer muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchidan, qishloq xo‘jaligi moddiy-texnika resurslari tabiiy sharoitlar ta‘sirida bo‘ladi. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi jarayoniga, shu jumladan moddiy-texnika resurslaridan foydalanishga tabiiy-iqlim sharoitlari ta‘sir ko‘rsatadi.

Uchinchidan, qishloq xo‘jaligida ishlab chiqarish mavsumiy xususiyatga ega bo‘lib, bu moddiy-texnika resurslaridan unumli foydalanishga ta‘sir etadi. Ishlab chiqarishning mavsumiyligi tarmoqda moddiy-texnika resurslaridan yil davomida t o‘liq foydalanishga imkon bermaydi.

To‘rtinchidan, moddiy-texnika resurslarining tarkibi va hajmi mamlakat hududlari bo‘yicha bir-biridan farq qiladi. Turli hududlarning tabiiy va iqtisodiy shart-sharoitlaridan kelib chiqan holda moddiy-

texnika resurslarining tarkibi turlicha bo'ladi. Masalan, tog'li hududlarda moddiy-texnika resurslari tarkibida ishchi hayvonlar ham bo'ladi.

Beshinchidan, qishloq xo'jaligi moddiy-texnika resurslarining tarkibiga tirik organizmlar (o'simliklar, hayvonlar) ham kiradi. Bu esa ulardan samarali foydalanish uchun o'simliklarning biologik va chorva mollarining zoologik xususiyatlarini bilishni talab etadi.

Oltinchidan, qishloq xo'jaligining moddiy-texnika resurslari sanoatda ishlab chiqarilgan va qishloq xo'jaligida yetishtirilgan vositalardan tashkil topadi.

Qishloq xo'jalik korxonalarini moddiy-texnika resurslari bilan talab darajasida ta'minlashga doimo katta e'tibor berilmoqda. Chunki bu sarflanadigan mehnat hamda mablag' xarajatlari kamayishi, mehnat unumdorligi yuksalib, foyda summasi ko'payishi uchun imkoniyat yaratadi. Shunday ekan, qishloq xo'jalik korxonalarining moddiy-texnika vositalari bilan ta'minlan ganlik holati va ulardan foydalanish samaradorligini tahlil qilib borish talab etiladi. Buning uchun quyidagi ko'rsatkichlardan foydalanish mumkin:

a) qishloq xo'jalik korxonalarining moddiy-texnika resurslari bilan ta'minlanganlik darajasi. Bu ko'rsatkich yordamida har bir xo'jalik ixtiyoridagi

foydalanilayotgan 1 gektar qishloq xo'jalik yeriga yoki ekin maydoniga necha so'mlik moddiy-texnika resurslari to'g'ri kelishi aniqlanadi.

b) korxonalarining energetik resurslar bilan ta'minlanganlik darajasi. Uning miqdori xo'jalikdagi jami energetik resurslar quvvatini (ot kuchi hisobida) foydalanilayotgan qishloq xo'jalik yerlari yoki ekin maydoniga taqsimlab aniqlanadi.

e) ishlarning mexanizatsiyalashganlik darajasi. Bu ko'rsatkichni aniqlash uchun traktor, mexanizmlar, mashinalar yordamida bajarilgan ish hajmi korxonaga bo'yicha bajarilgan jami ishlar hajmiga taqsimlanadi va natija 100 ga ko'paytiriladi.

f) yangi texnikalardan, texnologiyalardan foydalanish natijasida xarajatlarning tejalishi. Uning darajasini aniqlash uchun yangi texnika, texnologiya joriy etilmasdan avval qilingan xarajatlardan ular joriy etilganidan so'ng qilingan xarajatlar miqdori, summasi ayrilib, aniqlangan raqam dastlabki xarajatlarga taqsimlanadi va natija 100 ga ko'paytiriladi.

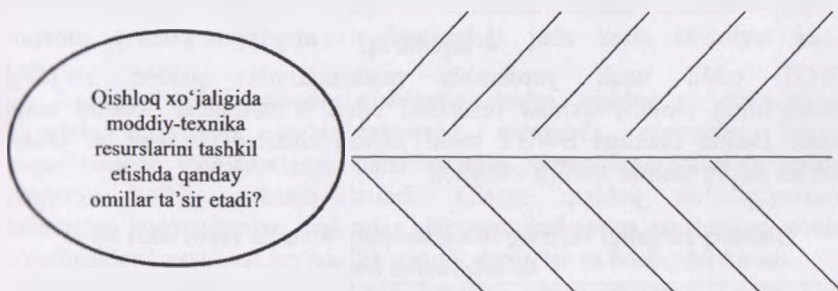
g) mashina-traktor parkidan foydalanish koeffitsiyenti. Buni hisoblash uchun xo'jalikda foydalanilgan mashina-traktorlar miqdorini unda mavjud bo'lgan mashina-traktorlar miqdoriga taqsimlash lozim.

h) moddiy-texnika resurslaridan foydalanish samaradorligi. Bunda 1 etalon gektarning, 1 tonna-kilometning, 1 kilovat-soatning tannarxi aniqlanadi.

Mavzu bo'yicha amaliy topshiriqlar.

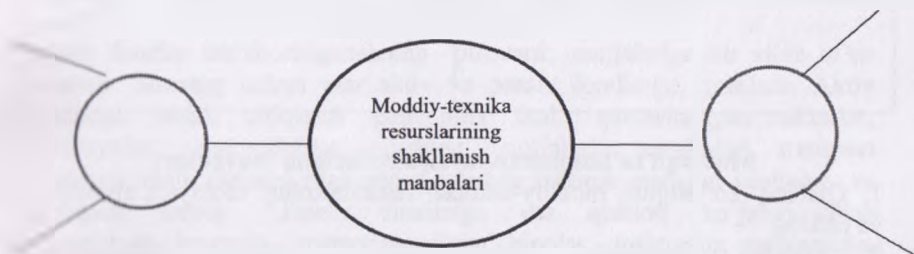
1-topshiriq:

"Buliq skeleti" usuli asosida "Qishloq xo'jaligida moddiy-texnika resurslarini tashkil etishda qanday omillar ta'sir etadi?" savoliga javob beriladi.

2-topshiriq:

Klaster usuli yordamida qishloq xo'jaligi tarmog'ining moddiy-texnika resurslarining shakllanish manbalarini ko'rsatib bering.

3-topshiriq:

FSMU texnologiyasi yordamida "Qishloq xo'jaligida moddiy-texnika resurslaridan foydalanish samaradorligini yanada oshirish nimalarga bog'liq?" ekanligini yo'naltiruvchi uslubiy tavsiyalar asosida yechish:

Yo'naltiruvchi so'zlar: Moddiy-texnika resurslarining o'ziga xos xususiyatlari, moddiy-texnika resurslarini shakllantirish manbalarini.

	Qishloq xo'jaligida moddiy-texnika resurslaridan foydalanish samaradorligini yanada oshirish nimalarga bog'liq?
(F) Fikringizni bayon eting	
(S) Fikringiz bayoniga sabab ko'rsating	
(M) Ko'rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring	
(U) Fikringizni umumlashtiring	

4-topshiriq:

SWOT tahlil usuli yordamida mamlakatimiz qishloq xo'jaligi tarmog'ining moddiy-texnika resurslari bilan ta'minlanish holatini tahlil qilish. Bunda doskaga SWOT tahlil jadvali chiziladi va har bir talaba alohida ushbu tahlilni amalga oshiradi.

Qishloq xo'jaligi tarmog'ining moddiy-texnika resurslari bilan ta'minlanish holati

S (strength)	W (weakness)
O (opportunity)	T (threat)

Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. Qishloq xo'jaligida moddiy-texnika resurslarining mohiyati, ahamiyati va tarkibi.
2. Qishloq xo'jaligida moddiy-texnika resurslarini shakllantirish manbalari.
3. Qishloq xo'jaligida moddiy-texnika resurslaridan foydalanish holati va samaradorligini tavsiflovchi ko'rsatkichlar.
4. Qishloq xo'jalik korxonalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlashda innovatsiyalar va ilg'or texnologiyalardan foydalanish yo'nalishlari.

9-MAVZU. QISHLOQ XO'JALIGIDA ASOSIY VA AYLANMA FONDLAR HAMDA ULARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI

Darsning maqsadi: Talabalarda qishloq xo'jaligining asosiy va aylanma fondlari to'g'risida tushuncha, ularning ahamiyati va turkumlanishi, bozor munosabatlari sharoitida asosiy va aylanma fondlarni shakllantirish manbalari, asosiy va aylanma fondlardan foydalanish holati va samaradorligini tavsiflovchi ko'rsatkichlar, asosiy va aylanma fondlardan foydalanish samaradorligini oshirish yo'llari to'g'risida bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

Darsning mazmuni: Asosiy va aylanma fondlar mahsulot ishlab chiqarib, qishloq xo'jaligini rivojlantirishda juda katta ahamiyat kasb etadi.

Asosiy fondlar iqtisodiy mohiyatiga ko'ra, qishloq xo'jalik ishlab chiqarish jarayonida ko'p marotaba qatnashib, qiymatini ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarga, bajarilayotgan xizmatlarga yillar davomida qismlarga bo'lib o'tkazib boradi. Ularga qishloq xo'jaligiyerlari, mashinalar, mexanizmlar, traktorlar, binolar, inshootlar, qurilmalar, ishchi va mahsuldor hayvonlar, ko'p yillik mevali daraxtlar va boshqalar kiradi.

Funksional vazifasiga qarab asosiy fondlar ishlab chiqarish va noishlab chiqarish vositalariga bo'linadi. Ishlab chiqarish asosiy fondlari o'z navbatida qishloq xo'jaligi asosiy fondlari va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga taalluqli bo'lmagan asosiy fondlarga bo'linadi. Noishlab chiqarish asosiy fondlariga esa xo'jalikning klublari, madaniyat saroylari, maktablar, sog'likni saqlash idoralari, bolalar bog'chasi, hammom, ombor va hokazolarning asosiy fondlari kiradi.

Asosiy fondlar ishlab chiqarishning pirovard natijalariga bir xilda ta'sir etmaydi. Shuning uchun ular aktiv va passiv fondlarga ajratiladi. Aktiv fondlarga ishlab chiqarish jarayonida faol qatnashadigan traktorlar, kombaynlar, avtomobillar, qishloq xo'jaligi texnikalari, transport vositalari, mahsulotlarni realizatsiya qilishda ishtirok etadigan vositalar va boshqalar kiradi. Passiv fondlarga esa qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida bevosita qatnashmaydigan binolar, inshootlar, melioratsiya obyektlari kiradi. Barcha asosiy vositalardan yil davomida to'liq foydalanishga harakat qilish kerak.

Qishloq xo'jalik korxonasidagi asosiy fondlarning tarkibi o'zining moddiy xarakteriga va ishlab chiqarish jarayonida bajaradigan vazifasiga qarab quyidagi guruhlarga bo'linadi:

a) qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi asosiy fondlari (binolar, inshootlar, traktorlar, uzatuvchi moslamalar, mashina va mexanizmlar, mahsuldor hayvonlar, ko'p yillik mevali daraxtlar va boshqalar);

b) qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga bog'liq bo'lmagan asosiy fondlar (sanoat ishlab chiqarishi vositalari, qurilish tashkiloti vositalari va boshqalar);

d) noishlab chiqarish asosiy fondlari (uy-joy kommunal xo'jaligi, maishiy xizmat ko'rsatish shaxobchalari, tibbiyot muassasalari, ta'lim muassasalari, maktabgacha ta'lim tashkilotlari, klublar, istirohat bog'lari, savdo va umumiy ovqatlanish shaxobchalari, boshqa shu kabilarning vositalari).

Asosiy fondlar amortizatsiyasi – asosiy fondlar balans qiymatining qismlarga bo'lingan holda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar va ko'rsatilayotgan xizmatlar tannaxriga yillar davomida o'tkazib borilishi hisobiga qoldiq qiymatining kamayib borishidir.

Qishloq xo'jaligida aylanma fondlarga urug'liklar, yoqilg'i, yog'lovchi materiallar, kimyoviy vositalar, yem-xashaklar, kam qiymatli, tez to'zuvchi materiallar, joriy va valyuta hisob raqamlaridagi, kassadagi mablag'lar va boshqa shu kabilar kiradi. Aylanma fondlar ishlab chiqarish va realizatsiya jarayonining uzluksiz amalga oshishini ta'minlab turadi. Aylanma fondlar qishloq xo'jalik ishlab chiqarish jarayonida bir marotaba qatnashib, o'z shaklini o'zgartiradi. Masalan, ekilgan urug' o'simlikka, mineral o'g'itlar esa oziqa moddalarga aylanadi, yonilg'idan foydalanish natijasida mashina -traktorlar ish bajaradi va hokazo.

Asosiy va aylanma fondlar quyidagi ikkita manbadan shakllantiriladi:

- korxonalarining o'z mablag'laridan;
- chetdan jalb etilgan mablag'lar hisobiga.

Korxonalarining o'z mablag'lariga sof foydadan ajratilayotgan mablag', amortizatsiya fondi, asosiy vositalarni sotishdan, tugatishdan tushadigan mablag'lar, asosiy vositalarni ijaraga berishdan tushgan mablag', qimmatli qog'ozlar chiqarib sotishdan tushgan tushum va boshqa shu kabilar kiradi. Chetdan jalb qilingan mablag'larga esa davlat budjetidan ajratilgan mablag'lar, banklardan olingan kreditlar, jalb etilgan investitsiyalar va boshqalar kiradi.

Asosiy fondlardan foydalanish holatini aniqlashda quyidagi ko'rsatkichlardan foydalaniladi:

a) asosiy fondlarning o'sish koeffitsiyenti. Bu ko'rsatkichni aniqlash uchun asosiy fondlarning yil oxiridagi qiymatini ularning yil boshidagi qiymatiga taqsimlanadi.

b) asosiy fondlarning hisobdan chiqish koeffitsiyenti. Bu ko'rsatkichni aniqlash uchun korxonada yil davomida hisobdan chiqarilgan asosiy fondlar qiymatini yil boshidagi asosiy fondlar qiymatiga taqsimlanadi.

d) asosiy fondlarning yangilanish koeffitsiyenti. Bu ko'rsatkichni aniqlash uchun korxonada yil davomida ishga tushirilgan asosiy fondlar qiymatini asosiy fondlarning yil oxiridagi qiymatiga taqsimlanadi.

e) asosiy fondlarning eskirish koeffitsiyenti. Bu ko'rsatkichni aniqlash uchun asosiy fondlar uchun hisoblangan amortizatsiya summasini ularning o'rtacha yillik qiymatiga taqsimlanadi.

f) asosiy fondlarning yaroqlilik koeffitsiyenti. Bu ko'rsatkichni aniqlash uchun asosiy fondlar boshlang'ich qiymati va ular uchun hisoblangan amortizatsiya summasi orasidagi farqni ularning o'rtacha yillik qiymatiga taqsimlanadi.

Asosiy fondlardan foydalanish samaradorligini aniqlashda quyidagi ko'rsatkichlardan foydalaniladi:

a) xo'jalikning asosiy fondlar bilan ta'minlanganlik darajasi. Bu ko'rsatkichni aniqlash uchun asosiy fondlarning o'rtacha yillik qiymatini qishloq xo'jalik yerlari maydoniga taqsimlanadi.

b) mehnatning asosiy fondlar bilan qurollanganlik darajasi. Ushbu ko'rsatkich asosiy fondlarning o'rtacha yillik qiymatini xodimlarning o'rtacha yillik soniga taqsimlash orqali aniqlanadi.

d) fond qaytimi. Ushbu ko'rsatkichni aniqlash uchun qishloq xo'jaligida bir yilda ishlab chiqarilgan yalpi mahsulot qiymatini asosiy fondlarning o'rtacha yillik qiymatiga taqsimlash orqali aniqlanadi.

e) fond sig'imi. Uni aniqlash uchun asosiy fondlarning o'rtacha yillik qiymatini yetishtirilgan qishloq xo'jalik yalpi mahsuloti qiymatiga taqsimlash zarur.

f) fond rentabelligi. Ushbu ko'rsatkich xo'jalikda sarflangan ishlab chiqarish fondlarining bir birligi evaziga qancha foyda olinganligini bildiradi va foyda me'yori deb ham ataladi.

g) asosiy fondlarning qoplanish muddati. Ushbu ko'rsatkichni aniqlash uchun asosiy fondlar qiymatini sof foyda summasiga taqsimlash lozim.

Aylanma fondlardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini aniqlashda quyidagi ko'rsatkichlardan foydalanish mumkin:

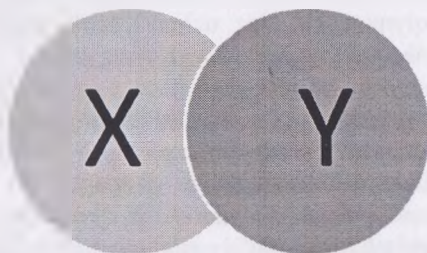
a) aylanma fondlarning aylanish koeffitsiyenti. Ushbu ko'rsatkichni aniqlash uchun sotilgan qishloq xo'jalik mahsulotlarining, ko'rsatilgan xizmatlarning, bajarilgan ishlarning umumiy qiymatiga asosiy podaga o'tkazilgan yosh hayvonlarning qiymatini q o'shib, undan asosiy podadagi hayvonlarni sotishdan tushgan mablag'ni ayirgandan so'ng qolgan summani aylanma fondlarning o'rtacha yillik qiymatiga taqsimlash lozim.

b) aylanma fondlarning aylanish davri. Bu ko'rsatkichni aniqlash uchun bir yildagi kalendar kunlari umumiy sonini aylanma fondlarning aylanish koeffitsiyentiga taqsimlanadi.

Mavzu bo'yicha amaliy topshiriqlar.

1-topshiriq:

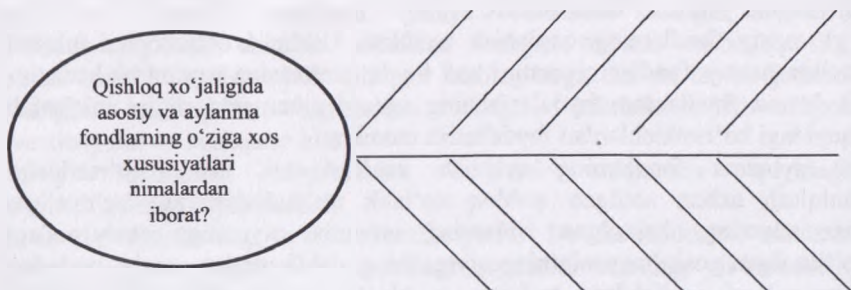
“Venn diagrammasi” usulidan foydalanib qishloq xo'jaligi tarmog'ida asosiy va aylanma vositalarning bir-biriga o'xshash umumiy jihatlar va bir-biriga o'xshamaydigan jihatlarini ifodalash.

Bunda X – asosiy vositalarning o'ziga xos xususiyatlari, Y – aylanma vositalarning o'ziga xos jihatlar, XY – asosiy va aylanma vositalarning umumiy, o'zshash jihatlar. Mazkur usul talabalarning mavzu bo'yicha bilimlarni egallash jarayonidagi faolligini oshiradi, mavzuni tushuntirishning ko'rgazmaliligi ortadi.

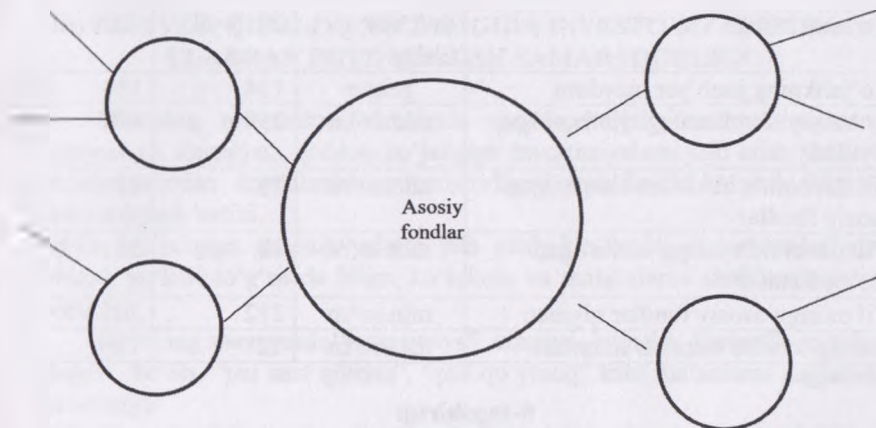
2-topshiriq:

“Baliq skeleti” usuli yordamida “Qishloq xo'jaligida asosiy va aylanma fondlarning o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?” savoliga javob berish.

3-topshiriq:

Klaster usuli yordamida qishloq xo'jaligidagi asosiy fondlarning tarkibini ko'rsatib bering.

4-topshiriq:

Zinama-zina usuli yordamida aylanma fondlarning tarkibini ko'rsatib berish. Bunda guruh talabalari 3 ta kichik guruhlariga bo'linadi va har bir guruhga aylanma fondlarning bitta tarkibini yoritib berish vazifasi beriladi. Kichik guruhlar alohida ishlab, o'zlariga berilgan vazifaning javobini qog'ozga yozishadi va kichik guruhdan bir kishi chiqib uni taqdimot qiladi hamda shu tariqa barcha guruhlar ketma-ketlikda taqdimot qiladilar. Bunda guruhlar tomonidan qog'ozlarga yozib tayyorlangan javoblar mos ketma-ketlikda doskaga joylashtirib boriladi. Natijada qishloq xo'jaligi tarmog'ining aylanma fondlari tarkibi to'liq yoritib beriladi.

Ishlab chiqarish zahiralari

Tugallanmagan ishlab chiqarish xarajatlari

Muomaladagi mablag'lar

5-topshiriq:

(Quyidagi ma'lumotlardan foydalanib:

- xo'jalikning asosiy fondlar bilan ta'minlanganlik darajasi;
- asosiy fondlar o'sish koeffitsiyentini
- asosiy fondlar eskirish koeffitsiyentini;
- asosiy fondlar hisobdan chiqish koeffitsiyentini;
- asosiy fondlar yangillanish koeffitsiyentini yillar bo'yicha aniqlab tahlil yozing.

Ko'rsatkichlar	O'lchov birligi	2019-yil	2020-yil
Xo'jalikning jami yer maydoni	gektar	134	134
Asosiy fondlarning yil boshiga qiymati	mln.so'm	210	190
Yil davomida hisobdan chiqarilgan asosiy fondlar	mln.so'm	16	21
Yil davomida ishga tushirilgan asosiy fondlar	mln.so'm	18	36
Yil oxiriga asosiy fondlar qiymati	mln.so'm	212	205
Asosiy fondlar eskirish summasi	mln.so'm	22	19

6-topshiriq:

Quyidagi ma'lumotlardan foydalanib fond qaytimi va fond sig'imini tahlil etib, xulosa yozing.

Ko'rsatkichlar	2019-yil	2020-yil	Farqi (+/-)	O'sish sur'ati, %
Yalpi mahsulot hajmi, mln. so'm	875,4	1086,5		
Asosiy ishlab chiqarish fondlarini o'rtacha yillik qiymati, mln. so'm	350,8	410,0		
Fond qaytimi				
Fond sig'imi				

Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. Qishloq xo'jaligida asosiy fondlar va ularning turkumlanishi.
2. Qishloq xo'jaligida aylanma fondlar va ularning turkumlanishi.
3. Qishloq xo'jaligida asosiy va aylanma fondlarning shakllanish manbalari.
4. Qishloq xo'jaligida asosiy fondlardan foydalanish holati va samaradorligini tavsiflovchi ko'rsatkichlar.
5. Qishloq xo'jaligida aylanma fondlardan foydalanish holati va samaradorligini tavsiflovchi ko'rsatkichlar.
6. Qishloq xo'jaligida asosiy va aylanma fondlardan foydalanish samaradorligini oshirish yo'llari.

10-MAVZU. QISHLOQ XO‘JALIGIDA INVESTITSIYALAR VA ULARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI

Darsning maqsadi: Talabalarda qishloq xo‘jaligida investitsiyaning mohiyati va ahamiyati, qishloq xo‘jaligiga investitsiyalarni jalb etish yo‘llari, investitsiyalardan foydalanish samaradorligini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar va ularni aniqlash tartibi, qishloq xo‘jaligiga investitsiyalarni jalb etish k o‘lamini va samaradorligini oshirish yo‘llari to‘g‘risida bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

Darsning mazmuni: “Investitsiya” atamasi lotincha “invest” so‘zidan olingan bo‘lib, “pul sarf qilmoq”, “pul qo‘ymoq” kabi ma‘nolarni anglatadi. Investitsiya

faoliyati subyektlari investitsiya loyihalarining barcha qatnashchilari: investorlar, investitsiya faoliyati obyektlaridan foydalanuvchilar, banklar, sug‘urta kompaniyalari, vositachi tashkilotlar, investitsiya fondlari va boshqalar hisoblanadi.

Qishloq xo‘jaligida ishlab chiqarish vositalariga sarflanadigan barcha mablag‘lar investitsiyalar deb ataladi. Ular qishloq xo‘jaligi korxonalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlaydi va ishlab chiqarish jarayonlarini mexanizatsiyalashtirish, kimyolashtirish, elektrlashtirish, avtomatlashtirish natijasida mehnat unumdorligi oshadi, xarajatlar esa tejaladi. Natijada yetishtiriladigan mahsulotlar hajmi ko‘payadi va sifati yaxshilanadi, olinadigan foyda summasi oshadi. Bu investitsiyalarni amalga oshirishning tub maqsadidir. Shulami e‘tiborga olgan holda respublikada barqaror investitsion siyosat ishlab chiqilgan. U O‘zbekiston Respublikasining “Investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi va “Chet el investitsiyalari t o‘g‘risida”gi Qonunlari hamda boshqa me‘yoriy hujjatlar asosida amalga oshirilmoqda.

Investitsiyalar maqsad va vazifalariga ko‘ra quyidagi turlarga bo‘linadi:

- kapital investitsiyalar;
- innovatsion investitsiyalar;
- ijtimoiy investitsiyalar.

Asosiy va aylanma fondlarni barpo etishga va ularni takror ishlab chiqarishga, shuningdek, moddiy ishlab chiqarishning barcha shakllarini rivojlantirishga sarflangan investitsiyalar kapital investitsiyalar deb ataladi.

Texnika va texnologiyalarning yangi avlodini yaratish, mavjudlarini takomillashtirish va ularni o‘zlashtirishga sarflangan investitsiyalar innovatsion investitsiyalardir.

Inson salohiyatini, malakasini va ishlab chiqarish tajribasini oshirishga, shuningdek, nomoddiy ne‘matlarning boshqa shakllarini rivojlantirishga sarflanadigan mablag‘lar ijtimoiy investitsiyalar deb ataladi. Investitsiyalarni

real va moliyaviy investitsiyalarga ham bo'lish mumkin. Moddiylashgan asosiy va aylanma vositalarga sarflangan mablag'lar real investitsiyalarni tashkil etadi. Real investitsiyalar kapital qo'yilmalar deb ham ataladi. Kapital qo'yilmalar yalpi va sof kapital qo'yilmalarga bo'linadi. Real investitsiyalarning umumiy summasi yalpi kapital qo'yilmalarni tashkil etadi. Real investitsiyalarni sarflash natijasida ishga tushirilgan qismi sof kapital qo'yilmalardir. Sof kapital

qo'yilma yalpi kapital qo'yilma summasiga teng yoki kam bo'lishi mumkin. Qishloq xo'jaligi, jumladan, korxonalar miqyosida yalpi kapital qo'yilmani sof kapital qo'yilmaga aylantirishga alohida e'tibor berilishi lozim. Sarflanayotgan real investitsiyalar moddiylashtirilishini, ya'ni ishga tushirilishini ta'minlash zarur.

Qimmatli qog'ozlarni (aksiya, obligatsiya, sertifikat va hokazo) shakllantirishga sarflangan mablag'lar esa moliyaviy investitsiyalar hisoblanadi.

Barcha investitsiyalar quyidagi yirik ikkita manbadan shakllantirilib, amalga oshiriladi:

- korxonaning o'z mablag'lari hisobidan;
- chetdan jalb qilingan mablag'lar orqali.

Korxonaning investitsiyalarni shakllantirishda qo'llaniladigan o'z mablag'lariga quyidagilar kiradi:

- korxonaning sof foydasidan ajratilayotgan mablag'lar;
- amortizatsiya fondidagi mablag'lar;
- asosiy vositalarni tugatishdan, sotishdan kelib tushgan mablag'lar;
- asosiy vositalarni ijaraga berishdan tushgan mablag'lar;
- qishloq xo'jalik korxonalarining boshqa korxonalar qimmatli qog'ozlarini sotib olishi natijasida oladigan dividendlardan ajratilayotgan mablag'lar va boshqa shu kabilar.

Investitsiyalarni shakllantirishda chetdan jalb qilinadigan mablag'larga quyidagilar kiradi:

- qishloq xo'jaligi uchun davlat budjetidan ajratiladigan mablag'lar;
- tijorat banklaridan olinadigan kreditlar;
- hamkorlardan olinadigan mablag'lar;
- qimmatli qog'ozlar chiqarib sotish orqali jalb etiladigan mahalliy va xorijiy korxonalar hamda fuqarolarning bo'sh turgan mablag'lari;
- xayriya fondlaridan, homiylar tomonidan ajratilayotgan mablag'lar va boshqalar.

Investitsiyalardan foydalanish samaradorligiga baho berishda quyidagi ko'rsatkichlardan foydalaniladi:

- a) investitsiyalarning mutlaq iqtisodiy samaradorligi koeffitsiyenti.

Uning darajasi sarflangan investitsiyalar natijasida yalpi ichki mahsulotning o'sgan summasini shu o'sishni ta'minlagan investitsiya summasiga nisbati bilan aniqlanadi.

b) sarflangan investitsiyaning samaradorligi. Uni aniqlash uchun investitsiya sarflanishi natijasida sof foydaning o'sgan summasini shu o'sishni ta'minlagan investitsiya summasiga taqsimlanadi.

d) investitsiya sarflanishi natijasida xarajatlarning tejalishi. Qishloq xo'jaligida sarflangan investitsiyalar ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish orqali mahsulot yetishtirish uchun qilingan o'rtacha xarajatlar (mahsulot tannarxi)ni kamaytirishda ham muhim ahamiyatga ega.

e) investitsiyaning qoplanish muddati. Bu ko'rsatkich sarflangan investitsiya summasini olingan sof foydaning o'sgan summasiga taqsimlash orqali aniqlanadi.

f) sarflangan investitsiyaning kelajakda keltiradigan foydasi. Bu ko'rsatkich quyidagi formula orqali aniqlanadi:

$$F_k = S_0(1+i/100)^t$$

Bu yerda: F_k – investitsiyaning kelajakdagi foydasi;

S_0 – boshlang'ich summa;

i – inflyatsiya darajasi;

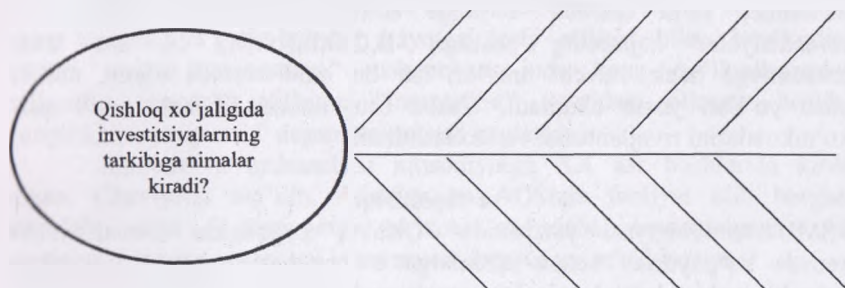
t – investitsiya muddati.

g) agrar sohaga sarflangan investitsiyalarning samaradorligini tavsiflovchi ko'rsatkichlardan yana biri – agrar sohaga jalb qilingan 1 so'mlik investitsiyaga to'g'ri keladigan qishloq xo'jalik yalpi mahsuloti ko'rsatkichidir. Ushbu ko'rsatkichni aniqlash uchun qishloq xo'jaligi tarmog'ida yaratilgan yalpi mahsulot hajmi ushbu tarmoqda sarflangan jami investitsiya summasiga taqsimlanadi.

Mavzu bo'yicha amaliy topshiriqlar.

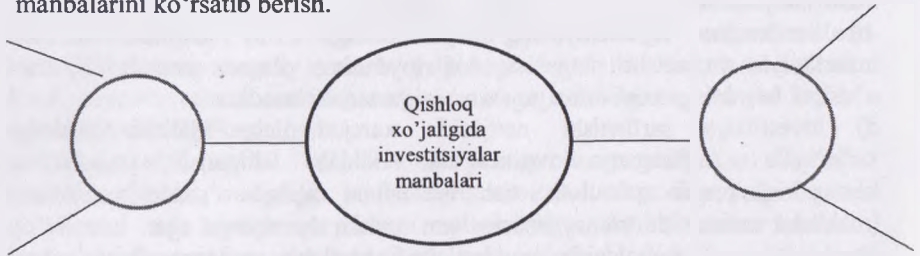
1-topshiriq:

“Baliq skeleti” usuli asosida “Qishloq xo'jaligida investitsiyalarning tarkibiga nimalar kiradi?” savoliga javob berish.

2-topshiriq:

Klaster usuli yordamida qishloq xo'jaligida investitsiyalarning manbalarini ko'rsatib berish.

3-topshiriq:

Nilufar guli usuli yordamida qishloq xo'jaligi tarmog'ida amalga oshirilayotgan investitsiyalar hajmining pastligiga ta'sir etuvchi omillar va ularni bartaraf etish yo'llarini tahlil qilish.

	B	

	C	

	D	

	I	

B	C	D
I	A	E
H	G	F

	E	

	H	

	G	

	F	

Nilufar guli - muammoni yechish yo'llarini ko'rsatib beruvchi usuldur. O'zida nilufar guli ko'rinishini namoyon qiladi. Uning asosini to'g'ri to'rtburchak tashkil etadi. Bunda A – qo'yilayotgan asosiy muammo, ya'ni qishloq xo'jaligi tarmog'ida amalga oshirilayotgan investitsiyalar hajmining pastligi; B,C,D,E,F,G,H,I – esa ushbu muammoga ta'sir etuvchi omillar, har bir omil alohida olinib, uni hal etish yo'llari yozib chiqiladi. Ushbu usul tizimli fikrlash, tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi va faollashtiradi.

4-topshiriq:

FSMU texnologiyasi yordamida "Qishloq xo'jaligida investitsiyalarni yanada ko'paytirish uchun nimalarga e'tibor berish kerak?" ekanligini yo'naltiruvchi uslubiy tavsiyalar asosida yechish:

Yo'naltiruvchi so'zlar: Tarmoqning o'ziga xos xususiyatlari, investitsiyalarni amalga oshirishning manbalari.

	Qishloq xo'jaligida investitsiyalarni yanada ko'paytirish uchun nimalarga e'tibor berish kerak?
(F) Fikringizni bayon eting	
(S) Fikringiz bayoniga sabab ko'rsating	
(M) Ko'rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring	
(U) Fikringizni umumlashtiring	

Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. Qishloq xo'jaligida investitsiyalarning mohiyati, ahamiyati va turlari.
2. Qishloq xo'jaligida investitsiyalar ni jalb etish manbalari.
3. Mamlakatimizda qishloq xo'jaligiga investitsiyalarni jalb etish ko'lamini oshirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar.
4. Qishloq xo'jaligida investitsiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish yo'llari.

11-Mavzu: QISHLOQ XO'JALIGIDA INNOVATSIYALAR VA ULARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI.

Darsning maqsadi: Talabalarda qishloq xo'jaligida innovatsiyaning mohiyati va ahamiyati, qishloq xo'jaligi tarmog'ida qo'llanilayotgan innovatsiyalarning turlari, qishloq xo'jaligiga innovatsiyalarni joriy etish bo'yicha ilg'or xorijiy davlatlar tajribalari, qishloq xo'jaligiga innovatsiyalarni jalb etish va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish yo'llari to'g'risida bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

Darsning mazmuni: Jamiyat va iqtisodiyot taraqqiyotining rivojlanishi fan va texnologiya yutuqlarining hayotga joriy etilishi bilan bog'liqdir. Hozirgi vaqtda "innovatsiya" tushunchasi juda keng qo'llanilmoqda. Innovatsiya atamasi inglizcha "innovation" so'zidan olingan bo'lib, "yangiliklarni joriy etish" degan ma'nolarni anglatadi.

Innovatsiya tushunchasi iqtisodiyotga XX asr boshlarida kirib kelgan. Chexiyada tug'ilib, Avstriya va AQShda faoliyat olib borgan iqtisodchi olim Y.Shumpeter birinchi marotaba innovatsiyaga oid masalalarni tadqiq etgan va innovatsion jarayonga ta'rif bergan.

2020-yil 24-iyulda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi qonunida innovatsiyaga quyidagicha ta‘rif berilgan: innovatsiya – fuqarolik muomalasiga kiritilgan yoki shaxsiy ehtiyojlar uchun foydalaniladigan, qo‘llanilishi amaliyotda katta ijtimoiy-iqtisodiy samaraga erishishni ta‘minlaydigan yangi ishlanmadir.

2017-yilning 29-noyabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etish to‘g‘risida”gi PF-5264 sonli farmoni qabul qilindi. Farmonda ushbu vazirlikning asosiy faoliyat yo‘nalishlaridan biri sifatida qishloq xo‘jaligiga innovatsiyalarni joriy etish, eng avvalo, mavjud yer, suv va boshqa tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, shuningdek, mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash imkonini beruvchi innovatsion g‘oyalar, ishlanmalar va texnologiyalarni joriy etishga ko‘maklashish kabilar belgilandi.

2019-yil 23-oktabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo‘ljallangan strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5853 sonli farmoni qabul qilindi. Ushbu farmon asosida qabul qilingan strategiyada ilm-fan, ta‘lim va ishlab chiqarishning samarali integratsiyasini amalga oshirish, qishloq xo‘jaligida intensiv innovatsion texnologiyalarni joriy qilishni rag‘batlantirish tizimini takomillashtirishga ham alohida e‘tibor berilgan.

Dunyo miqyosida qishloq xo‘jaligi tarmog‘ida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo‘llash tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Hozirgi vaqtda “Elektron qishloq xo‘jaligi” (E-agriculture) va “Aqlli qishloq xo‘jaligi” (Smart agriculture) tushunchalari paydo bo‘ldi va ushbu tushunchalar zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo‘llash orqali qishloq xo‘jaligini rivojlantirishga qaratilgan yangicha yondoshuvlardir.

Hozirgi vaqtda qishloq xo‘jaligida quyidagi zamonaviy raqamli texnologiyalar qo‘llanilmoqda:

□ sensorli texnologiyalar: tuproq tarkibini aniqlash va uni yaxshilash, suvdan foydalanishni nazorat qilish, yorug‘lik, namlik va haroratni boshqarish kabi maqsadlarda;

□ dasturiy ta‘minot: alohida fermer xo‘jaliklari uchun mo‘ljallangan yoki buyumlar interneti (IoT) platformalaridan foydalanish uchun mo‘ljallangan maxsus dasturiy yechimlar, mobil ilovalar va boshqalar.

Buyumlar interneti (Internet of things) – bu uskunalarning internet orqali o‘zaro bog‘lanishini nazarda tutadigan konsepsiya bo‘lib, ma‘lumotlar to‘plash va o‘zaro almashish, masofadan turib real vaqt rejimida

(jumladan, avtomatik rejimda) jarayonlarni monitoring va nazorat qilish hamda buning asosida ularni boshqarishga imkon beradigan tizimdir.

- aloqa tizimlari: uyali, LoRa va boshqalar;
- joylashuvni aniqlash: GIS, GPS, sun'iy yo'ldoshdan signallarni qabul qiluvchi vositalar va dasturlar.
- robototexnika: avtonom traktorlar, dronlar, agrotexnik tadbirlarni amalga oshirishda foydalaniladigan robotlar va boshqalar.
- katta hajmdagi ma'lumotlar (Big data) tahlilini amalga oshirishda qo'llaniladigan texnologiyalar va dasturiy ta'minot: bu jarayon SPSS, STATA, Eviews kabi dasturiy ta'minot asosida kompyuterlarda amalga oshiriladi.

Qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarishni rejalashtirish va uni sotishni tashkil etish muammosining innovatsion yechimlaridan biri – tarmoqqa zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishdir. Bunda qishloq xo'jalik mahsulotlarini yetishtiruvchilar, uni eksport qiluvchilar va iste'molchilarni, shuningdek logistika xizmatini ko'rsatuvchilarni birlashtiruvchi elektron savdo platformalarini tashkil etish yuqori samara beradi.

Platformada quyidagi imkoniyatlar mavjud bo'lishi mumkin:

- bozor konyunkturasi tahlil qilish uchun zarur axborotlar;
- taklif etilayotgan mahsulotlar uchun xaridorlarni qidirish;
- qishloq xo'jaligi mahsulotlarining turlari bo'yicha takliflar paketi va narxlar bo'yicha ma'lumot olish;
- kelishuvni onlayn rejimida muhokama qilish;
- kelishilgan shartnomalarni tasdiqlash;
- qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtiruvchilar uchun o'zaro fikr almashish uchun sharoit yaratish;
- logistika xizmatini ko'rsatuvchi korxonalar to'g'risidagi ma'lumotlar va ular bilan onlayn rejimda muloqot qilish;
- foydali interaktiv xizmatlar.

Mamlakatimiz hukumati tomonidan qishloq xo'jaligi tarmog'ini raqamlashtirishga alohida e'tibor berilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 28-apreldagi "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4699-sonli qarorida belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlash doirasida 2020-yil 17-dekabrda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasi agrosanoat majmui va qishloq xo'jaligida raqamlashtirish tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 794-sonli qarori qabul qilindi. Unga ko'ra agrar sohani raqamlashtirishning ustuvor yo'nalishlari etib quyidagilar belgilandi:

- qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlardan, suv resurslaridan samarali foydalanish va ekinlar holatini nazorat qilishning idoraviy va idoralararo axborot tizimlarini joriy etish;
- agrosanoat majmuidagi tashkilotlar tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlarni, shu jumladan davlat xizmatlarini to'liq elektron shaklga o'tkazish;
- qishloq xo'jaligi sohasida zamonaviy AKTni joriy etish uchun maqsadli loyihalarni amalga oshirish;
- suv omborlari va sug'orish tizimlarida suv resurslaridan foydalanishni onlayn rejimda nazorat qilish texnologiyalarini joriy etish;
- suv resurslarini boshqarish tizimini takomillashtirish, suvdan foydalanish va suv iste'moli hisobini yuritish hamda ma'lumotlar bazasini shakllantirish;
- biznes-startap loyihalarni amalga oshirish va innovatsion loyihalar natijalarini tijoratlashtirish uchun korxonalariga ko'maklashish.

Ushbu qarorga ko'ra Qishloq xo'jaligi vazirligi huzurida "Agrosanoatni raqamlashtirish markazi" davlat muassasasi tashkil etilishi belgilangan. Markaz agrosanoat majmuida "Raqamli qishloq xo'jaligi" axborot tizimi yuritilishi uchun mas'ul hisoblanadi. "Raqamli qishloq xo'jaligi" axborot tizimi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtiruvchilar, ta'minotchilar hamda qayta ishlash tashkilotlari o'rtasida o'zaro iqtisodiy hamkorlikni amalga oshirish imkoniyatini beruvchi platforma bo'lib xizmat qiladi. 2021-yil 1-mayga qadar yirik gidrouzel va irrigatsiya tizimini raqamli texnologiyalar asosida avtomatlashtirish bo'yicha tajriba loyihasi amalga oshiriladi.

Ushbu qaror bilan "Aqlli qishloq xo'jaligi" texnologiyalarini rivojlantirish strategiyasi ham tasdiqlandi. Strategiya "Aqlli qishloq xo'jaligi" texnologiyalarini rivojlantirishning quyidagi uzoq muddatli asosiy yo'nalishlarini belgilab beradi:

- qishloq xo'jaligi yerlaridan foydalanishda raqamli va geoaxborot texnologiyalarini joriy etish;
- zamonaviy kompyuter texnologiyalarini tatbiq etish orqali suv resurslarini boshqarish va undan foydalanish;
- intensiv bog'larni tashkil etish va bog'dorchilik mahsulotlarini yetishtirishda avtomatlashtirilgan boshqarish texnologiyalarini joriy etish;
- issiqxona xo'jaliklarida avtomatlashtirilgan, kompyuterlashtirilgan intellektual texnologiyalarni joriy etish;
- chorvachilik va parrandachilik sohasiga avtomatlashtirilgan texnologiyalarni tatbiq etish;
- qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash va qayta ishlash jarayonlariga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, zamonaviy axborot va

kommunikatsiya texnologiyalari bilan jihozlangan logistika va savdo markazlarini tashkil etish;

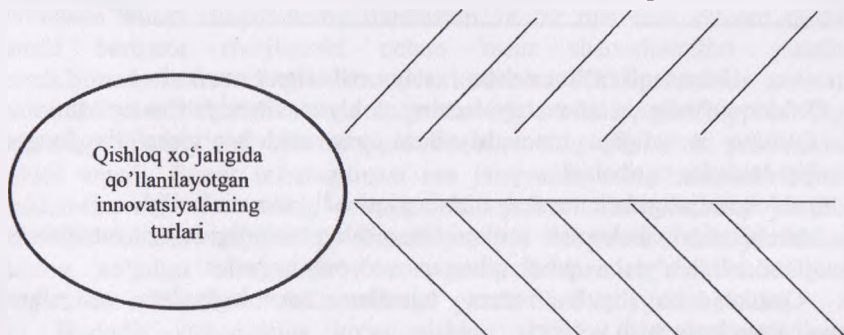
- qishloq xo'jaligining barcha yo'nalishlari uchun "Aqlli qishloq xo'jaligi" texnologiyalari bo'yicha malakali kadrlar tayyorlash va kadrlar malakasini oshirib borish.

Qishloq xo'jaligida raqamli iqtisodiyotni shakllantirishning asosiy shartlaridan biri – zarur infratuzilmani shakllantirishdir. Qishloq hududlarida ham zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanishni yo'lga qo'yish uchun sifatli aloqa va internet xizmatini yo'lga qo'yish muhim ahamiyatga ega.

Mavzu bo'yicha amaliy topshiriqlar.

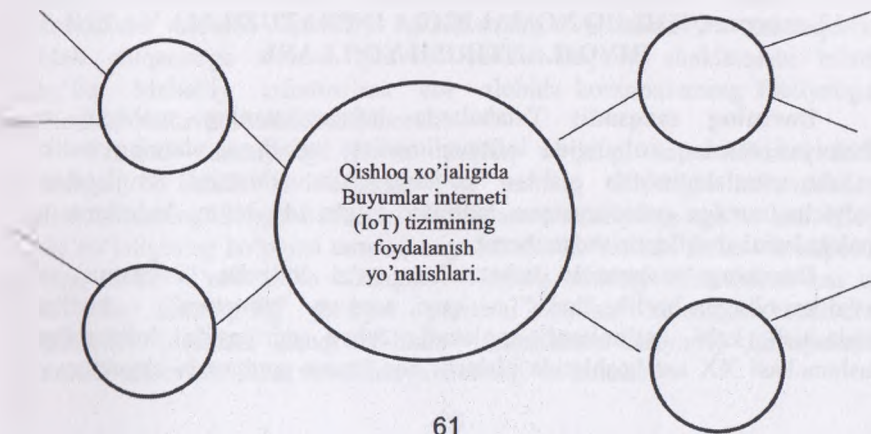
1-topshiriq:

"Baliq skeleti" texnologiyasi asosida Qishloq xo'jaligida qo'llanilayotgan innovatsiyalarning turlarini ko'rsatib bering.

2-topshiriq:

Klaster usuli yordamida qishloq xo'jaligida Buyumlar interneti (Internet of thing) tizimining foydalanish yo'nalishlarini ko'rsatib bering.

3-topshiriq:

“Charxpalak” texnologiyasidan foydalanib O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligiga innovatsiyalarni jalb etishni yanada rivojlantirish yo‘llarini muhokama qilish.

“Charxpalak” usuli qoidasi.

4 ta kichik guruhda talabalar ish olib boradi. Har bir guruhga tugallanmagan fikrlardan iborat savollar yozilgan qog‘oz va to‘rt xil rangli ruchka yoki qalam beriladi. Savollar aylanib har bir guruhdan o‘tadi, javoblar to‘ldiriladi va savol o‘z guruhiga kelgach to‘xtatiladi. So‘ng javoblar yig‘ib olingach, doskaga yopishtiriladi va muhokama qilinadi. Har bir guruhdan vakil chiqib o‘zlarining javoblarini o‘qib beradi. Eng asosli javob bergan guruh g‘olib hisoblanadi.

Mustaqil ta‘lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. Qishloq xo‘jaligida innovatsiyalarning mohiyati, ahamiyati va turlari.
2. Qishloq xo‘jaligiga innovatsiyalarni joriy etish b o‘yicha rivojlangan xorijiy davlatlar tajribalari.
3. Qishloq xo‘jaligida innovatsiyalarning iqtisodiy samaradorligi.
4. Mamlakatimiz hukumati tomonidan qishloq xo‘jaligida innovatsiyalarni rivojlantirish b o‘yicha qabul qilingan me‘yoriy hujjatlar.
5. Qishloq xo‘jaligida resurs tejamkor texnologiyalar va ularni amaliyotga joriy etish yo‘llari.
6. Qishloq xo‘jaligida raqamli iqtisodiyotni shakllantirishning mohiyati va ahamiyati.

12-mavzu: QISHLOQ XO‘JALIGIDA INFRATUZILMA VA UNI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI.

Darsning maqsadi: Talabalarda infratuzilmaning mohiyati va ahamiyati, qishloq xo‘jaligida infratuzilmaning turlari va ularning tashkil etilishi, mamlakatimizda qishloq xo‘jaligi infratuzilmasini rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan tadbirlar to‘g‘risida bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

Darsning mazmuni: Infratuzilma so‘zi lotincha “infrastructure” so‘zidan olingan bo‘lib, “infra” - quyi, asos va “structure” - tuzilish, joylashish kabi ma‘nolarni anglatadi. Jahon tajribasida infratuzilma tushunchasi XX asr boshlarida birinchi bor “zarur yordamchi obyektlar va

inshootlar majmuasi” sifatida muomalaga kiritilgan bo’lsa, 1940-yillarga kelib g’arb davlatlarida infratuzilma “ishlab chiqarish sohasining faoliyatiga zaruriy shart -sharoitlar yaratuvchi subyektlarning yaxlit bir tarkibi” sifatida qo’llanila boshlandi.

Qishloq xo’jaligida infratuzilma quyidagi to’rtta belgisiga ko’ra turkumlanadi:

- ishlab chiqarish jarayoniga ta’sir darajasiga ko’ra;
- hududiy xususiyatiga ko’ra;
- tarmoq xususiyatiga ko’ra;
- funksional yo’nalishiga ko’ra.

Ishlab chiqarish jarayoniga ta’sir darajasiga ko’ra qishloq xo’jaligi infratuzilmasi uch guruhga bo’linadi: ishlab chiqarish, ijtimoiy va bozor infratuzilmasi. Ishlab chiqarish infratuzilmasi bevosita ishlab chiqarish jarayoniga xizmat ko’rsatuvchi sohalar majmuasidan iborat bo’lib, korxonada ishlab chiqarishning muntazam va bir maromda davom etishi hamda barqaror rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratib beradi. Ijtimoiy infratuzilma korxonada xodimlar uchun munosib mehnat sharoitlari yaratib berish hamda fuqarolarning madaniy, maishiy, ma’rifiy va boshqa ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish bilan shug’ullanuvchi sohalardan tashkil topadi. Bozor infratuzilmasi esa jamiyatda bozor munosabatlarini shakllantiruvchi va uning rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratib beruvchi sohalar majmuidir. Butun jamiyat miqyosida, shu jumladan qishloq xo’jaligi tarmog’ida bozor munosabatlarining shakllanishi va rivojlanishi uchun bozor infratuzilmasi yaxshi faoliyat yuritishi lozim.

Hududiy xususiyatiga ko’ra qishloq xo’jaligi infratuzilmasi uch guruhga bo’linadi: xalq xo’jaligi, mintaqaviy va mahalliy infratuzilmalar. Xalq xo’jaligi infratuzilmasi butun xalq xo’jaligining samarali ishlashiga xizmat qiladigan soha va xizmatlardan iborat. Unga energetika, transport, aloqa tizimlarini misol tariqasida keltirish mumkin. Mintaqaviy infratuzilma alohida iqtisodiy hududlarning rivojlanishi va mintaqaviy ishlab chiqarishga xizmat qiluvchi sohalar majmui shakllanishi bilan bog’liq. Mahalliy infratuzilma esa alohida korxonalarning faoliyatiga xizmat ko’rsatuvchi sohalardan iborat.

Tarmoq xususiyatiga ko’ra qishloq xo’jaligi infratuzilmasi ikki guruhga bo’linadi: tarmoqlararo va tarmoq ichidagi infratuzilma. Infratuzilmaning ko’pgina sohalari tarmoqlararo xususiyatga ega bo’ladi. Ular xalq xo’jaligining ko’pgina tarmoqlariga xizmat ko’rsatadi. Bular –transport, aloqa, elektr ta’minoti va boshqalar. Tarmoq ichidagi infratuzilma esa u yoki bu tarmoqning faoliyat yuritishi uchun xizmat ko’rsatuvchi sohalardir. Masalan, dehqonchilikda o’simliklarni kimyoviy himoyalash xizmati, chorvachilikda veterinariya xizmati va hokazo.

Funksional yoʻnalishiga koʻra qishloq xoʻjaligi infratuzilmasi ikki guruhga boʻlinadi: bevosita qishloq xoʻjaligiga xizmat koʻrsatuvchi va tayyor mahsulotni isteʼmolchilarga yetkazib berishga xizmat koʻrsatuvchi infratuzilma. Birinchi guruhga transport, texnik taʼmirlash, melioratsiya, suv taʼminoti, agrotexnik, veterinariya xizmatlari kabi bevosita qishloq xoʻjaligi ishlab chiqarishi jarayoniga xizmat koʻrsatuvchi sohalar kiradi. Ikkinchi guruhga esa qishloq xoʻjaligi mahsulotlarini tayyorlash, ombor xoʻjaligi, tashish, sotish kabi xizmatlarni koʻrsatuvchilar kiradi.

Qishloq xoʻjaligi infratuzilmasi – tarmoqdagi korxonalarining samarali faoliyatini taʼminlash, qishloq xoʻjaligining pirovard mahsulotini koʻpaytirish va sifatini yaxshilashga yoʻnaltirilgan sohalar majmuidir. Qishloq xoʻjalik korxonalarining faoliyatida infratuzilma sohaları, jumladan elektr energiyasi taʼminoti, transport xizmati, aloqa xizmati, mahsulotni saqlash joylari, taʼmirlash va texnik xizmat, moddiy-texnika taʼminoti tashkilotlari, muhandislik, zooveterinariya, agrokimyo xizmati, mahsulotlarni isteʼmolchiga yetkazib berishni taʼminlaydigan tashkilotlar va boshqa shu kabilarning rivojlanishi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Ishlab chiqarish jarayoniga taʼsir darajasiga koʻra qishloq xoʻjaligi infratuzilmasi ishlab chiqarish, ijtimoiy va bozor infratuzilmalaridan tashkil topadi.

Qishloq xoʻjaligi ishlab chiqarish infratuzilmasi. Qishloq xoʻjaligining ishlab chiqarish infratuzilmasi tarkibiga bevosita qishloq xoʻjaligi ishlab chiqarish jarayoniga xizmat qiluvchi sohalar kiradi: ishlab chiqarishga yoʻnaltirilgan transport, yoʻl xoʻjaligi, taʼmirlash ustaxonalari, ombor xoʻjaliklari, kommunikatsiya tizimi va telegraf, aloqa, elektroenergiya uzatish liniyalari, texnik xizmat stansiyalari, ilmiy-ishlab chiqarish laboratoriyalari, oʻsimliklar muhofazasi, veterinariya xizmati va boshqa shu kabi xizmatlar koʻrsatuvchilar kiradi.

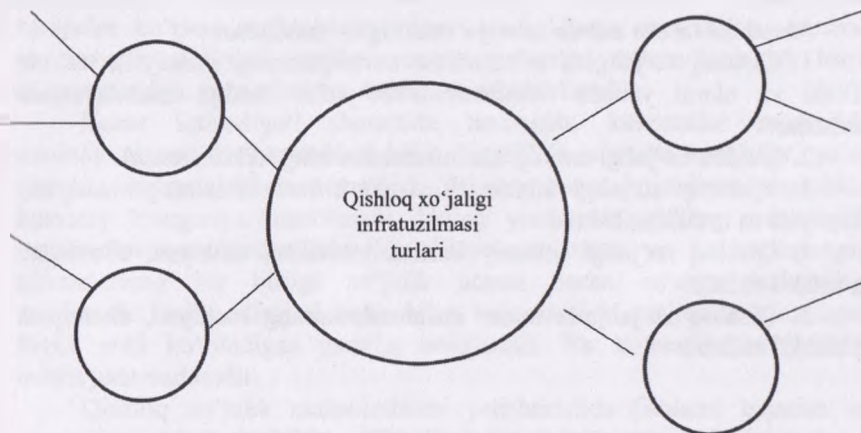
Qishloq xoʻjaligi ijtimoiy infratuzilmasi. Qishloq xoʻjaligi korxonalarining samarali faoliyati ishchi-xodimlarga zarur shart-sharoitlar yaratishni talab etadi. Ijtimoiy infratuzilma sohaları bu vazifani bajarishga yoʻnaltirilgan boʻladi.

Qishloq xoʻjaligida bozor infratuzilmasi. Bozor infratuzilmasi mamlakatda bozor munosabatlarini barpo etish va rivojlantirishga xizmat koʻrsatuvchi sohalar majmui boʻlib, bozor xizmati tarmoqlarini shakllantirish va rivojlantirish maqsadida tijorat banklari tarmogʻi, zamonaviy moliya va soliq tizimi, audit, sugʻurta, birjalar faoliyati, kredit uyushmalari, konsalting firmalari, bojxona tizimi va boshqa shu kabilarni oʻz ichiga oladi.

Mavzu bo'yicha amaliy topshiriqlar.

1-topshiriq:

Klaster usuli yordamida qishloq xo'jaligi infratuzilmasining tarkibini ko'rsatib bering.

2-topshiriq:

FSMU texnologiyasi yordamida “Qishloq xo'jaligi tarmog'ini rivojlantirishda infratuzilmaning ahamiyati qanday?” ekanligini yo'naltiruvchi uslubiy tavsiyalar asosida yechish:

Yo'naltiruvchi so'zlar: Qishloq xo'jaligining rivojlanishida xizmat ko'rsatuvchi sohalarning o'rni, xarajatlarning tejalishi.

	Qishloq xo'jaligi tarmog'ini rivojlantirishda infratuzilmaning ahamiyati qanday?
(F) Fikringizni bayon eting	
(S) Fikringiz bayoniga sabab ko'rsating	
(M) Ko'rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring	
(U) Fikringizni umumlashtiring	

3-topshiriq:

Qishloq xo'jaligida infratuzilma sohalarning hozirgi rivojlanish holatida mavjud muammolar va ularni hal etish yo'llarini “Muammo” texnologiyasi yordamida tahlil qiling.

Muammoning turlari	Muammolarning kelib chiqish sabablari	Muammolarni yechish yo'llari
1.		
2.		
3.		

Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. Qishloq xo'jaligida infratuzilma tarmoqlarining ahamiyati, tashkil etilishi va ularni yanada rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar.

2. Qishloq xo'jaligi tarmog'ida infratuzilmaning turkumlanishi.

3. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish infratuzilmasining mohiyati, ahamiyati va tashkil etilishi.

4. Qishloq xo'jaligi ijtimoiy infratuzilmasining mohiyati, ahamiyati va tashkil etilishi.

5. Qishloq xo'jaligida bozor infratuzilmasining mohiyati, ahamiyati va tashkil etilishi.

13-BOB: QISHLOQ XO'JALIGIDA ISHLAB CHIQRISH XARAJATLARI VA MAHSULOT TANNARXI.

Darsning maqsadi: Talabalarda qishloq xo'jaligida qilinadigan xarajatlar va ularning turkumlanishi, qishloq xo'jaligi mahsulotlari tannarxi haqida tushuncha, uning turlari va aniqlanish tartibi, qishloq xo'jaligida xarajatlarni tejash va mahsulotlar tannarxini pasaytirish yo'llari to'g'risida bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

Darsning mazmuni: Qishloq xo'jalik korxonalarini turli mahsulotlar ishlab chiqarish, xizmatlarni bajarish uchun moddiy, pul va mehnat xarajatlarini amalga oshiradilar. Masalan, urug'lik, mineral va mahalliy o'g'itlar, kimyoviy vositalar, yoqilg'i, ehtiyot qismlar, yem-xashaklar, xodimlarning mehnatlariga to'langan haqlar, soliqlar, mahsulotlarni sotish bilan bog'liq bo'lgan xarajatlar va boshqalar.

Qishloq xo'jaligi tarmog'ida xarajatlarning turkumlanishi 1999-yil 5-fevralda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 54-sonli qarori bilan tasdiqlangan "Mahsulot (ishlar, xizmatlar)ni ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to'g'risida"gi Nizom asosida amalga oshiriladi.

Qishloq xo'jaligida amalga oshiriladigan xarajatlar o'zgaruvchan va doimiy xarajatlarga bo'linadi. Doimiy xarajatlar ishlab chiqarilayotgan mahsulot hajmiga bog'liq bo'lmagan holda amalga oshiriladi. Mahsulot

hajmi ko'payishi yoki kamayishi bilan doimiy xarajatlar miqdori o'zgaraydi. Masalan, ijaraga olingan asosiy vositalarga to'lanadigan ijara haqi, asosiy vositalarning amortizatsiya summasi va boshqalar doimiy xarajatlar tarkibiga kiradi. O'zgaruvchan xarajatlar ishlab chiqariladigan mahsulot hajmining o'zgarishi bilan bevosita bog'liqdir. Ishlab chiqariladigan mahsu lotlar miqdorining ko'payishi o'zgaruvchan xarajatlar ko'proq sarflanishini taqozo etadi. Ularga urug'liklar, mineral va mahalliy o'g'itlar, yoqilg'i, ozuqa, mehnatga to'lanadigan ish haqi, elektroenergiya xarajatlari va boshqa xarajatlar kiradi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida tarmoqlar, korxonalar miqyosida umumiy qiymat ko'rsatkichlari bilan birgalikda o'rtacha xarajatlar, ya'ni tannarx ko'rsatkichi ham mavjud. Tannarx bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiy kategoriya hisoblanadi. Uning yordamida qishloq xo'jaligida yetishtirilayotgan mahsulotlar, bajarilayotgan ishlar va ko'rsatilayotgan xizmatlarning bir birligi xo'jalik uchun necha so'mga tushganligi aniqlanadi. Uning darajasi baho bilan taqqoslanishi natijasida olinadigan foyda yoki ko'riladigan zararlar aniqlanadi. Bu ko'rsatkich xo'jaliklar uchun juda muhimdir.

Qishloq xo'jalik mahsulotlarini yetishtirishda (ishlarni bajarish va xizmatlarni ko'rsatishda) qilinadigan xarajatlar quyidagi turlarga bo'linadi:

1) mahsulot (ishlar, xizmatlar)ning ishlab chiqarish tannarxiga kiritiladigan xarajatlar.

Mahsulot (ishlar, xizmatlar)ning ishlab chiqarish tannarxiga kiruvchi xarajatlar iqtisodiy mazmuniga ko'ra quyidagi elementlarga ajratiladi:

- ishlab chiqarish moddiy xarajatlari;
- ishlab chiqarish xususiyatiga ega bo'lgan mehnatga haq to'lash xarajatlari;
- ijtimoiy sug'urta ajratmalari;
- asosiy fondlar va ishlab chiqarish ahamiyatiga ega bo'lgan nomoddiy aktivlar amortizatsiyasi;
- ishlab chiqarish ahamiyatiga ega bo'lgan boshqa xarajatlar.

Tannarx deganda bir birlik mahsulot ishlab chiqarish, ish va xizmatlarni bajarish uchun sarflangan xarajatlar nazarda tutiladi. Uning mutlaq darajasini aniqlash uchun barcha xarajatlarning umumiy summasi shu xarajatlar yordamida ishlab chiqarilgan mahsulot miqdoriga taqsimlanadi.

Qishloq xo'jaligida mahsulotlar tannarxining quyidagi turlari aniqlanadi:

- reja tannarxi;

- ishlab chiqarish tannarxi;
- to'liq tannarxi.

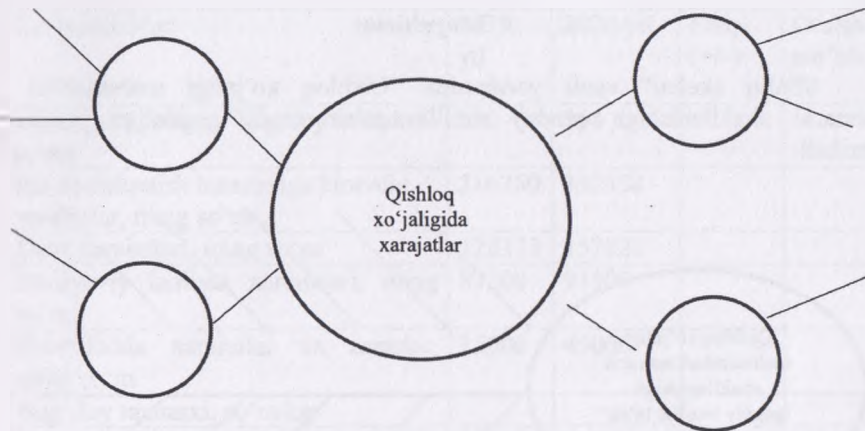
Keyingi yillarda qishloq xo'jalik mahsulotlarining tannarxi tarkibida moddiy xarajatlar salmog'i ortib bormoqda. Shu sababli mamlakatimizda korxonalarni modernizatsiyalash, texnik va texnologik jihatdan qayta jihozlash orqali mahsulot tannarxini pasaytirishga alohida e'tibor berilmoqda. Bundan tashqari, mahsulot ishlab chiqarish jarayonida qo'llanilayotgan me'yorlarning ko'pchiligi sobiq ittifoq davrida ishlab chiqilgan bo'lib, tejamkorlik talablariga to'liq javob bermaydi. Shu sababli mazkur dasturda ushbu me'yorlarni qayta ko'rib chiqishga ham e'tibor berilmoqda. Qishloq xo'jaligida har bir so'mni oqilona, maqsadga muvofiq sarflashga harakat qilish, ya'ni moddiy, pul va mehnat xarajatlarini tejash, shu orqali yetishtiriladigan mahsulotlarning, bajariladigan ish va xizmatlarning tannarxlarini pasaytirishga erishish lozim. Buning uchun:

- dehqonchilik va chorvachilik tarmoqlarida mavjud bo'lgan barcha ishlab chiqarish vositalaridan yil davomida tadbirkorlik bilan oqilona, samarali foydalanib, barcha ishlarning vaqtida, sifatli bajarilishini ta'minlash;
- ekinlarning tezpishar, yuqori hosilli navlarini, uru g'chilikni, chorva hayvonlarining mahsuldor zotlarini ishlab chiqarish jarayoniga tatbiq etishni ta'minlash;
- xarajatlarni tejaydigan yangi texnika, samarali texnologiyalarni joriy etish natijasida ishlab chiqarish jarayonlarining yuqori darajada mexanizatsiyalashganlik, avtomatlashganlik darajasini oshirib, mehnat unumdorligini oshirish;
- qishloq xo'jalik korxonalarining texnik va texnologik jihatdan ta'minlanganlik darajasini oshirish;
- yerlarning meliorativ holatini yaxshilash va sug'orishning zamonaviy, tejamkor usullarini qo'llash;
- qishloq xo'jalik mahsulotlari tayyor bo'lganda o'z vaqtida yig'ishtirib olish, saqlash va tashishni to'g'ri tashkil etish;
- mehnatni tashkil etishning samarali shakllarini joriy etish va rag'batlantirish tizimini takomillashtirish;
- ekinlar hosildorligini, chorva hayvonlarining mahsuldorligini oshirishga erishish lozim.

Mavzu bo'yicha amaliy topshiriqlar.

1-topshiriq:

Klaster usuli yordamida qishloq xo'jaligi tarmog'ida xarajatlarning turkumlanishini ko'rsatib berish.

2-topshiriq:

Zinama-zina usuli yordamida qishloq xo'jaligida mahsulotlarning ishlab chiqarish tannarxiga kiruvchi xarajatlar tarkibini k o'rsatib berish. Bunda guruh talabalari 5 ta kichik guruhga bo'linadi va har bir guruhga qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ishlab chiqarish tannarxiga kiruvchi bitta xarajat elementini yoritib berish vazifasi beriladi. Kichik guruhlar alohida ishlab, o'zlariga berilgan vazifaning javobini qog'ozga yozishadi va kichik guruhdan bir kishi chiqib uni taqdimot qilinadi hamda shu tariqa barcha guruhlar ketma-ketlikda taqdimot qilishadilar. Bunda guruhlar tomonidan qog'ozlarga yozib tayyorlangan javoblar mos ketma-ketlikda doskaga joylashtirib boriladi. Natijada qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish tannarxiga kiruvchi xarajatlarning barcha tarkibiy qismlari yoritib beriladi.

Mahsulot tannarxi tarkibiga kiruvchi moddiy xarajatlar

Mahsulot ishlab chiqarish jarayoni bilan bog'liq bo'lgan mehnatga haq to'lash xarajatlari

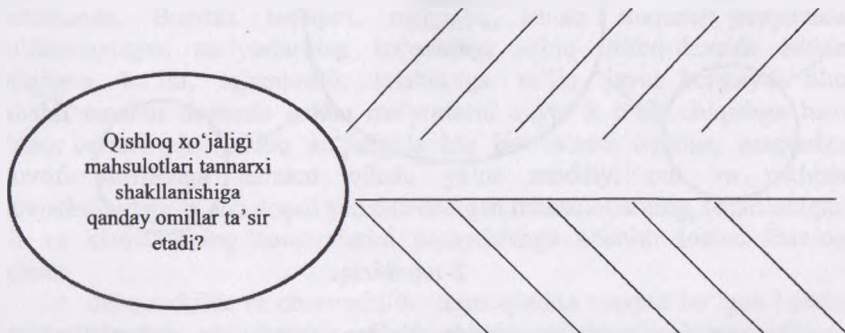
Ijtimoiy sug'urta xarajatlari

Asosiy fondlar va nomoddiy aktivlar amortizatsiyasi xarajatlari

Mahsulot ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan boshqa xarajatlar

3-topshiriq:

“Baliq skeleti” usuli yordamida “Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari tannarxi shakllanishiga qanday omillar ta’sir etadi?” savoliga javob beriladi.

4-topshiriq:

FSMU texnologiyasi yordamida “Qishloq xo‘jalik mahsulotlari tannarxini pasaytirish uchun qanday chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim?” savoliga javob berish.

Yo‘naltiruvchi so‘zlar: Jami xarajatlar, xarajat elementlari, moddalari, xarajatlarni turkumlashtirilishi, mahsulot tannarxi.

	Qishloq xo‘jalik mahsulotlari tannarxini pasaytirish uchun qanday chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim?
(F) Fikringizni bayon eting	
(S) Fikringiz bayoniga sabab ko‘rsating	
(M) Ko‘rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring	
(U) Fikringizni umumlashtiring	

5-topshiriq:

Quyidagi ma’lumotlardan foydalanib fermer xo‘jaligida yetishtirilgan bug‘doy tannarxini aniqlang, o‘z fikr va xulosalaringizni yozing.

Ko'rsatkichlar	2019-yil	2020-yil	Farqi (+/-)	O'sish sur'ati, %
Ishlab chiqarilgan bug'doy miqdori, tonna	250	264		
Ishlab chiqarish tannarxiga kiruvchi xarajatlar, ming so'm	216750	332658		
Davr xarajatlari, ming so'm	120375	157820		
Moliyaviy faoliyat xarajatlari, ming so'm	87300	93500		
Favqulodda xarajatlar va zararlar, ming so'm	35000	45000		
Bug'doy tannarxi, so'm/kg				

Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. Qishloq xo'jaligida xarajatlar va ularning turkumlanishi.
2. Qishloq xo'jalik mahsulotlari tannarxi va uning tarkibiga kiruvchi xarajatlar.
3. Qishloq xo'jalik mahsulotlari tannarxini pasaytirish imkoniyatlari.

14-Mavzu. QISHLOQ XO'JALIGIDA NARX VA NARXLARNI SHAKLLANTIRISH.

Darsning maqsadi: Talabalarda qishloq xo'jaligida narxning iqtisodiy mohiyati va shakllanishi, qishloq xo'jaligida qo'llaniladigan narx turlari, bozor munosabatlari sharoitida qishloq xo'jalik mahsulotlari narxlarining shakllanishini takomillashtirish yo'llari to'g'risida bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

Darsning mazmuni: Bozor iqtisodiyoti erkin tovar-pul munosabatlariga asoslangan bo'lib, bu munosabatlar narxlar yordamida amalga oshadi. Narx tovar qiymatining puldagi ifodasidir. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining narxi shakllanishiga tarmoqning quyidagi o'ziga xos xususiyatlari ham ta'sir ko'rsatadi:

- qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishning mavsumiyligi.
- qishloq xo'jaligi mahsulotlarining saqlash uchun noqulayligi.
- turli tabiiy-iqlim sharoitlari ham narx shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Narxlar mahsulotlarni ayriboshlash maskaniga, maqsadiga, vazifasiga ko'ra, ir qancha turlarga bo'linadi. Hozirgi vaqtda qishloq xo'jaligi tarmog'ida qo'llanilayotgan narx turlari keltirilgan. Qishloq xo'jaligi korxonalari o'z mahsulotini ushbu mahsulotlarni tayyorlovchi, saqlovchi va qayta ishlovchi korxonalariga tuzilgan shartnomalarga muvofiq sotadilar.

Ushbu narx mahsulot sotuvchi va uni sotib oluvchilar o'rtasida, ularning iqtisodiy manfaatlari hamda bozordagi talab va taklif o'rtasidagi munosabat asosida shakllanadi. U tarmoqlarning mahsulot oldi-sotdi munosabati bo'yicha tuzilgan shartnomalarida o'z aksini topadi. Shuning uchun ushbu narx **shartnomaviy narxlar deb ham ataladi.**

Mahsulotlar ayrim hollarda vositachilarga yoki boshqa xaridorlarga ko'p miqdorda, katta partiyalarda ham sotiladi, bunda qo'llaniladigan erkin shakllanuvchi narx ulgurji narx deb ataladi. **Ulgurji narx** qishloq xo'jaligi mahsulotlari birjalar orqali sotilganda ham qo'llaniladi.

Qishloq xo'jaligi korxonalari o'zlari yetishtirgan mahsulotlarni dehqon bozorlarida yoki o'zlarining ichki sotish tizimi orqali sotganda **chakana narxlar** qo'llaniladi.

Transfert narxlar – korxonaning ishlab chiqarish bo'linmalari yoki korxonalar tomonidan tashkil etilgan kooperatsiya ichidagi o'zaro hisob-kitobda qo'llaniladigan narxlardir.

Indikativ narxlar – qishloq xo'jaligi mahsulotlarining kelgusi yil hosili uchun yoki kelgusida kutilayotgan narxi bo'lib, qishloq xo'jaligi korxonalari faoliyatini rejalashtirishda ishlatiladi. Qishloq xo'jaligi korxonalari o'z ishlab chiqarishini rivojlantirish maqsadida yetishtirilgan mahsulotlarning ma'lum bir qismini o'z

ehtiyojlari uchun (urug'lik, yem-xashak, umumiy ovqatlanishga va hokazo) ishlatadilar. Bu jarayonda qatnashadigan mahsulotlarni xo'jalikda hisobga olishda tannarxleri b o'yicha baholanadi. Shuning uchun bunday **narxlar tannarx narxlari** ham deyiladi.

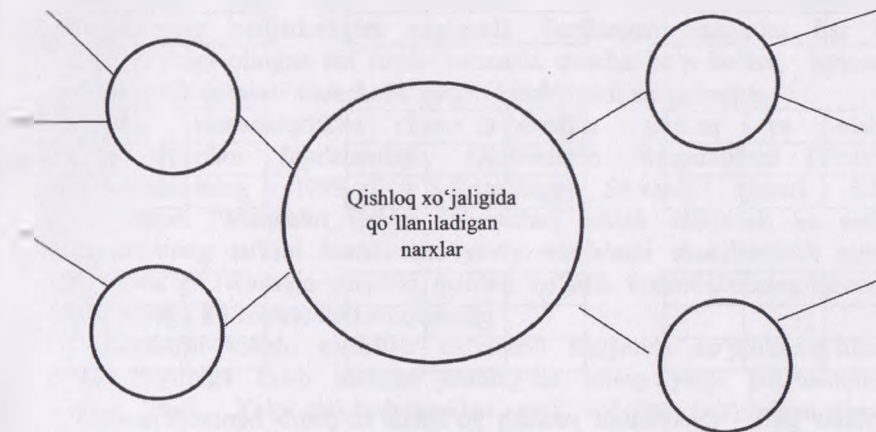
Qiyosiy narxlar - korxonalar faoliyatining ma'lum davr oralig'idagi ko'rsatkichlarini tahlil qilishda foydalaniladigan narxdir. Demak, ushbu narx mahsulotlarning oldi-sotdisida emas, balki korxonalar faoliyatini tahlil qilishda qo'llash uchun tanlab olinadigan biror yildagi haqiqiy narxlaridir. Qiyosiy narxlar asosida mamlakat miqyosida yoki korxonalarda biror qiymat ko'rsatkichining o'zgarishiga obyektiv baho berish imkoniyati paydo bo'ladi. Chunki tahlil jarayonida qiyosiy narxlar qo'llanilganda biror qiymat ko'rsatkichining o'zgarishiga narx o'zgarishining ta'siri yo'qqa chiqariladi. Bu holatga real baho berishda muhim ahamiyatga egadir. Uzoq yillar mobaynida

qiyosiy (taqqoslama) narx sifatida 1996-yildagi qishloq xo'jalik mahsulotlarining haqiqiy narxleri olingan. Inflyatsiya darajasi va boshqa iqtisodiy omillarni e'tiborga olgan holda qiyosiy narx sifatida boshqa yilning haqiqiy narxi tanlab olinishi mumkin.

Mavzu bo'yicha amaliy topshiriqlar.

1-topshiriq:

Klaster usuli yordamida qishloq xo'jaligida qo'llaniladigan narxlar turlarini ko'rsatib berish.

2-topshiriq:

FSMU texnologiyasi yordamida “Qishloq xo'jaligida narxlarning shakllanishini yanada takomillashtirish uchun nimalarga e'tibor berish kerak?” ekanligini yo'naltiruvchi uslubiy tavsiyalar asosida yechish:

Yo'naltiruvchi so'zlar: Qishloq xo'jaligida narx shakllanishining o'ziga xos xususiyatlari, marketing, logistika, sifat menejmenti.

	“Qishloq xo'jaligida narxlarning shakllanishini yanada takomillashtirish uchun nimalarga e'tibor berish kerak?”
(F) Fikringizni bayon eting	
(S) Fikringiz bayoniga sabab ko'rsating	
(M) Ko'rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring	
(U) Fikringizni umumlashing	

3-topshiriq:

Nilufar guli usuli yordamida qishloq xo'jaligida yilning ayrim davrida narxning keskin pasayib ketishiga ta'sir etuvchi omillar va uni takomillashtirish yo'llarini tahlil qilish.

	B	

	C	

	D	

	I	

B	C	D
I	A	E
H	G	F

	E	

	H	

	G	

	F	

Nilufar guli - muammoni yechish yo'llarini ko'rsatib beruvchi usuldir. O'zida nilufar guli ko'rinishini namoyon qiladi. Uning asosini to'g'ri to'rtburchak tashkil etadi. Bunda A - qo'yilayotgan asosiy muammo, ya'ni qishloq xo'jaligida yilning ayrim davrida narxning keskin pasayib ketishi; B,C,D,E,F,G,H,I - esa ushbu muammoga ta'sir etuvchi omillar, har bir omil alohida olinib, uni hal etish yo'llari yozib chiqiladi. Ushbu usul tizimli fikrlash, tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi va faollashtiradi.

Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. Qishloq xo'jaligida narxning iqtisodiy mohiyati va shakllanishi.
2. Qishloq xo'jaligida qo'llaniladigan narx turlari.
3. Bozor munosabatlari sharoitida qishloq xo'jalik mahsulotlari narxlarining shakllanishini takomillashtirish yo'llari.

15-mavzu: QISHLOQ XO'JALIGI ISHLAB CHIQRISHINING IQTISODIY SAMARADORLIGI.

Darsning maqsadi: Talabalarda iqtisodiy samaradorlikning mohiyati va ahamiyati, qishloq xo'jaligida iqtisodiy samaradorlikni tavsiflovchi ko'rsatkichlar va ularni aniqlash tartibi, qishloq xo'jaligida iqtisodiy

samaradorlikni oshirish yo'llari to'g'risida bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

Darsning mazmuni: Iqtisodiy samaradorlik - ma'lum davrdagi iqtisodiy faoliyat davomida amalga oshirilgan xarajatlar evaziga olingan sof foyda summasi bilan aniqlanuvchi muhim ko'rsatkichdir. Iqtisodiy samaradorlik deganda amalga oshirilgan har bir birlik xarajat evaziga olingan sof foyda hajmi tushuniladi, ya'ni korxonada qilinayotgan xarajatlarning natijadorligini anglatadi. Sarflangan xarajatlar har bir birligi evaziga olingan sof foyda summasi qancha ko'p bo'lsa, iqtisodiy samaradorlik darajasi shunchalik yuqori hisoblanadi va aksincha.

Iqtisodiy samaradorlikka baho berishda mutlaq va nisbiy ko'rsatkichlardan foydalaniladi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 5-fevraldagi 54-sonli Qarori bilan tasdiqlangan "Mahsulot (ishlar, xizmatlar) ishlab chiqarish va sotish xarajatlarning tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to'g'risida"gi Nizomga muvofiq qishloq xo'jalik korxonalarining iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari aniqlanadi.

Mahsulotlarni sotish, xizmatlar ko'rsatish natijasida xo'jalikning hisob-kitob raqamiga kelib tushgan mablag'lar uning yalpi pul tushumini tashkil etadi. Yalpi pul tush umidan egri soliqlar (qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz solig'i, bojxona to'lovlari) summasini ayirish orqali sof pul tushumi aniqlanadi.

Qishloq xo'jalik korxonalarining yalpi daromadi yalpi mahsulot qiymatidan ishlatilgan asosiy vositalarning amortizatsiya summasini ayirish orqali aniqlanadi. Uni quyidagi formula yordamida aniqlash mumkin:

$$YaD = YaM - As$$

Hunda: YaD - yalpi daromad summasi;

YaM - yalpi mahsulot qiymati;

As - ishlatilgan asosiy vositalarning amortizatsiya summasi.

Iqtisodiy samaradorlikka baho berishda foydalaniladigan asosiy ko'rsatkichlardan biri - foydadir. Foyda summasi orqali ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligi va korxonaning iqtisodiy salohiyatiga baho berish mumkin. Iqtisodiy samaradorlikka baho berishda foydaning quyidagi turlari aniqlanadi:

1) yalpi foyda summasi. Ushbu ko'rsatkich mahsulot sotishdan tushgan sof pul tushumidan sotilgan mahsulotlarning ishlab chiqarish tannarxiga kiruvchi xarajatlarni ayirish natijasida aniqlanadi. Uni quyidagi formula yordamida aniqlash mumkin:

$$YaF = ST - TKX$$

Hunda YaF - yalpi foyda summasi;

ST – sof pul tushumi;

TKX – sotilgan mahsulotlarning ishlab chiqarish tannarxiga kiruvchi xarajatlar.

2) asosiy faoliyatdan olingan foyda. Ushbu ko'rsatkichni aniqlash uchun yalpi foydadan davr xarajatlarini ayirish va asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlarni qo'shish hamda asosiy faoliyatdan ko'rilgan boshqa zararlarni ayirish orqali aniqlanadi. Bunda qu yidagi tenglikdan foydalanish mumkin:

$$AFF = YaF - DX + AFBZ - AFBZ$$

Bunda: AFF – asosiy faoliyatdan olingan foyda;

DX – davr xarajatlari;

AFBZ – asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlari;

AFBZ – asosiy faoliyatdan ko'rilgan boshqa zararlar.

3) umumxo'jalik faoliyatidan olingan foyda. Ushbu ko'rsatkichni aniqlash uchun asosiy faoliyatdan olingan foydaga moliyaviy faoliyatdan olingan daromadlarni qo'shish va moliyaviy faoliyat bo'yicha xarajatlarni ayirish orqali aniqlanadi. Bunda quyidagi formuladan foydalanish mumkin:

$$UFF = AFF + MFD - MFX$$

Bunda: UFF – umumxo'jalik faoliyatdan olingan foyda;

MFD – moliyaviy faoliyat daromadlari;

MFX – moliyaviy faoliyat bo'yicha xarajatlar.

4) soliq to'langungacha bo'lgan foyda. Ushbu ko'rsatkichni aniqlash uchun umumxo'jalik faoliyatidan olingan foydaga tasodifiy (ko'zda tutilmagan) daromadlarni qo'shish va tasodifiy zararlarni ayirish orqali aniqlanadi. Bunda quyidagi formuladan foydalanish mumkin:

$$STF = UFF + TD - TZ$$

Bunda: STF – soliq to'langungacha bo'lgan foyda;

TD – tasodifiy (ko'zda tutilmagan) daromadlar;

TZ – tasodifiy zararlar.

5) sof foyda. Ushbu ko'rsatkichni aniqlash uchun soliq to'langungacha o'lgan foydadan to'lanadigan soliqlar summasini ayirish lozim. Bunda quyidagi formuladan foydalaniladi:

$$SF = STF - ST$$

Bunda: SF – sof foyda;

ST – to'lanadigan soliqlar va boshqa to'lovlar summasi.

Iqtisodiy samaradorlikka baho berishda mutlaq ko'rsatkichlar bilan bir qatorda nisbiy ko'rsatkichlardan ham foydalaniladi. Ulardan biri rentabellik darajasidir.

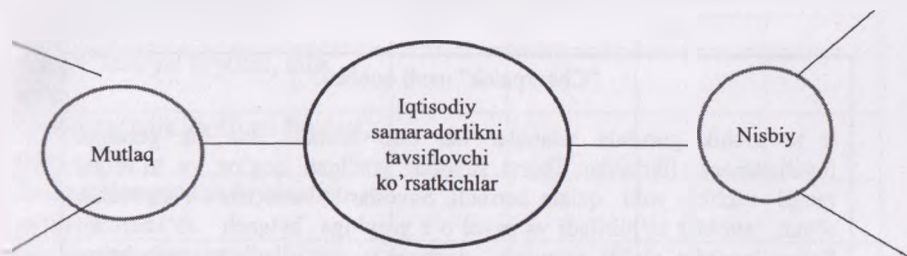
Rentabellik darajasi korxonalar faoliyatining iqtisodiy samaradorligiga baho berishda qo'llaniladigan asosiy mezon ko'rsatkich hisoblanadi.

Rentabellik arajasi qilingan xarajatlarning samaradorligini tavsiflaydi, ya'ni qilingan har bir birlik xarajat evaziga qancha sof foyda olinganligini ko'rsatadi. Uning darajasini aniqlash uchun sof foydani tannarxga kiritilga xarajatlarga taqsimlab, natija 100 ga ko'paytiriladi.

Mavzu bo'yicha amaliy topshiriqlar.

1-topshiriq:

Klaster usuli yordamida qishloq xo'jaligida iqtisodiy samaradorlikni tavsiflovchi ko'rsatkichlarni tushuntirib bering.

2-topshiriq:

Nilufar guli usuli yordamida qishloq xo'jaligida iqtisodiy samaradorlik darajasining pastligiga ta'sir etuvchi omillar va ularni bartaraf etish yo'llarini tahlil qilish

	B	

	C	

	D	

	I	

B	C	D
I	A	E
H	G	F

	E	

	H	

	G	

	F	

Nilufar guli - muammoni yechish yo'llarini ko'rsatib beruvchi usuldur. O'zida nilufar guli ko'rinishini namoyon qiladi. Uning asosini to'qqizta to'g'ri to'rtburchak tashkil etadi. Bunda A – qo'yilayotgan asosiy muammo, ya'ni qishloq xo'jaligi tarmog'ida amalga oshirilayotgan investitsiyalar hajmining pastligi; B,C,D,E,F,G,H,I – esa ushbu muammoga ta'sir etuvchi omillar, har bir omil alohida olinib, uni hal etish yo'llari yozib chiqiladi. Ushbu usul tizimli fikrlash, tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi va faollashtiradi.

3-topshiriq:

“Charxpalak” texnologiyasidan foydalanib qishloq xo'jaligi tarmog'ida iqtisodiy samaradorlik darajasini oshirish yo'llarini muhokama qilish

“Charxpalak” usuli qoidasi.

4 ta kichik guruhda talabalar ish olib boradi. Har bir guruhga tugallanmagan fikrlardan iborat savollar yozilgan qog'oz va to'rt xil rangli ruchka yoki qalam beriladi. Savollar aylanib har bir guruhdan o'tadi, javoblar to'ldiriladi va savol o'z guruhiga kelgach to'xtatiladi. So'ng javoblar yig'ib olingach, doskaga yopishtiriladi va muhokama qilinadi. Har bir guruhdan vakil chiqib o'zlarining javoblarini o'qib beradi. Eng asosli javob bergan guruh g'olib hisoblanadi

4-topshiriq:

Quyidagi ma'lumotlardan foydalanib fermer xo'jaligida iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlarini aniqlang, o'z fikr va xulosalaringizni yozing.

Ko'rsatkichlar	2019-yil	2020-yil	Farqi (+/-)	O'sish sur'ati, %
Sof pul tushumi, mln. so'm	746,5	857,4		
Sotilgan mahsulotlarning ishlab chiqarish tannarxiga kiruvchi xarajatlar, mln. so'm	486,7	501,7		
Asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlari, mln. so'm	104,0	116,0		

Asosiy faoliyatdan ko'rilgan boshqa zararlar, mln. so'm	87,6	95,3		
Moliyaviy faoliyat daromadlari, mln. so'm	15,4	13,2		
Moliyaviy faoliyat bo'yicha xarajatlar, mln. so'm	10,6	18,7		
Tasodifiy (ko'zda tutilmagan) daromadlar, mln. so'm	28,6	20,5		
Tasodifiy zararlar, ming so'm	42,9	53,7		
To'langan soliqlar va boshqa to'lovlar, mln. so'm	136,5	139,4		
Yalpi foyda, mln. so'm				
Asosiy faoliyat foydasi, mln. so'm				
Umumxo'jalik faoliyati foydasi, mln. so'm				
Soliq to'languncha foyda, mln. so'm				
Sof foyda, mln. so'm				
Rentabellik darajasi, foiz				

Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. Qishloq xo'jaligida iqtisodiy samaradorlikning mohiyati, ahamiyati va ko'rsatkichlari.
2. Qishloq xo'jaligida iqtisodiy samaradorlikning tavsiflovchi ko'rsatkichlar.
3. Qishloq xo'jaligida iqtisodiy samaradorlikni yanada oshirish yo'llari.

16-Mavzu. QISHLOQ XO'JALIGI YALPI VA TOVAR MAHSULOTLARINI KENGAYTIRILGAN TAKROR ISHLAB CHIQRISH.

Darsning maqsadi: Talabalarda qishloq xo'jaligi yalpi va tovar mahsuloti to'g'risida tushuncha, ularni aniqlash tartibi, qishloq xo'jaligi yalpi mahsulotini sotish va taqsimlash yo'nalishlari, yalpi mahsulotni ko'paytirish va uning tovarlilik darajasini oshirish yo'llari to'g'risida bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

Darsning mazmuni: Tarmoqda ma'lum davr mobaynida, odatda bir yil mobaynida ishlab chiqarilgan barcha mahsulotlar, bajarilgan ish va

ko'rsatilgan xizmatlar qiymatlari yig'indisi tarmoqning yalpi mahsuloti deyiladi. Yalpi mahsulotni korxonada miqyosida ham hisoblash mumkin. Natural o'lchov birliklarida (tonna, litr, dona) qishloq xo'jaligi mahsulotlarining alohida turlari bo'yicha yalpi mahsulotni aniqlash mumkin. Natural o'lchovidagi mahsulotlarni umumlashtirib bo'lmaydi. Yetishtirilgan barcha qishloq xo'jaligi mahsulotlarini natural o'lchov birligida bir-biriga qo'shib bo'lmasligi sababli tarmoqning yalpi mahsulotini mazkur o'lchov birligida aniqlab bo'lmaydi. Shuning uchun ham qiymat (pul) o'lchov birligi ishlatiladi. Yetishtirilgan barcha mahsulotlar qiymat o'lchovida, ya'ni yagona o'lchovda ifodalaniib, so'ngra qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti qiymat o'lchov birligida aniqlanadi. Buning uchun tarmoqda yetishtirilgan barcha mahsulotlar va ko'rsatilgan xizmatlarni narxiga ko'paytirib, qiymatlari topiladi va so'ngra ularning umumiy yig'indisi aniqlanadi.

Yalpi mahsulot tarmoqning, korxonaning bir yillik faoliyatini ifodalovchi umumiy ko'rsatkichdir. Qishloq xo'jaligi yalpi mahsulotining tarkibi quyidagilardan iborat bo'ladi:

- tayyor mahsulot;
- tugallanmagan ishlab chiqarish xarajatlari.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi jarayonida bir yil davomida yetishtirilib, yig'ishtirilib, hisobga olingan, taqsimlashga va sotishga tayyor bo'lgan mahsulotlar qishloq xo'jaligining tayyor mahsuloti hisoblanadi.

Kelgusi yillarda mahsulotlar yetishtirish uchun joriy yilda sarflanadigan xarajatlar tugallanmagan ishlab chiqarish xarajatlari deb ataladi.

Qishloq xo'jaligi yalpi mahsulotini aniqlashda yetishtirilgan mahsulotlar quyidagi baholarda aniqlanadi:

- sotilgan mahsulotlar sotish narxlarida;
- xo'jalik ichki ehtiyoji uchun sarflanganlari tannarxi bo'yicha.

Qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti hajmining o'zgarishiga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi:

- qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ishlab chiqarish hajmi;
- qishloq xo'jaligi mahsulotlarining narxlar darajasi;
- qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish tarkibining o'zgarishi.

Qishloq xo'jaligidagi tayyor mahsulotlar ichki va tashqi bozor talabini e'tiborga olgan holda sotiladi, ya'ni qishloq xo'jaligida ham tovar-pul munosabatlari amalga oshiriladi. Mahsulotlarning tovar-pul munosabatlari asosida sotilgan miqdori tovar mahsuloti deb ataladi.

Shunga asoslangan holda mahsulotlarning tovarlilik darajasi ham aniqlanadi. Uni aniqlash uchun sotilgan mahsulot qiymatini jami

yetishtirilgan mahsulotning miqdoriga taqsimlab, natijani 100 ga ko'paytirish lozim.

Qishloq xo'jalik korxonalarida yetishtirilgan mahsulotlarni sotish yo'nalishlari quyidagi ikki guruhga bo'linadi:

a) davlat ehtiyojlari uchun davlatga qarashli tayyorlov tashkilotlariga sotish;

b) erkin ravishda sotish.

Qishloq xo'jalik korxonalaridan tomonidan yetishtirilgan mahsulotlarining taqsimlanish yo'nalishlari quyidagi ikki guruhga ajratiladi:

a) xo'jalikning ichki ehtiyojlari uchun;

b) ijtimoiy maqsadlarda

Qishloq xo'jalik yalpi mahsulotini ko'paytirishning asosan quyidagi ikki usuli mavjud:

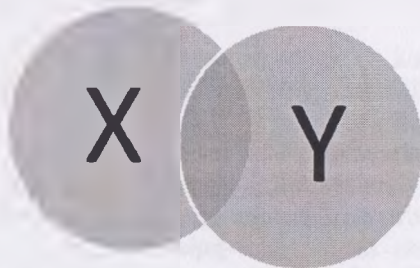
a) ekstensiv usul, ya'ni miqdoriy usul. Bunda ekin maydonlari hajmini, chorva hayvonlari bosh sonini va resurslar sarfi miqdorini ko'paytirish hisobiga yalpi mahsulot hajmini ko'paytirishga erishiladi.

b) intensiv usul, ya'ni sifat usuli. Bunda foydalanilayotgan yerlarning unumdorligini oshirish, fan-texnika yutuqlari, samarali texnologiyalarni ishlab chiqarishga joriy etish orqali mavjud resurslardan oqilona foydalanish, ularning unumdorligini yuksaltirish, urug'chilik va naslchilik ishlarini rivojlantirish asosida qishloq xo'jalik ekinlari hosildorligi va chorva mollarining mahsuldorligini oshirish orqali yalpi mahsulot miqdorini ko'paytirishga erishiladi.

Mavzu bo'yicha amaliy topshiriqlar.

1-topshiriq:

“Venn diagrammasi” usulidan foydalanib qishloq xo'jaligi tarmog'ida yalpi va tovar mahsulotlarining bir-biriga o'xshash umumiy jihatlari va bir-biriga o'xshamaydigan jihatlarni ifodalash.

Bunda X – asosiy vositalarning o'ziga xos xususiyatlari, Y – aylanma vositalarning o'ziga xos jihatlari, XY – asosiy va aylanma vositalarning umumiy, o'xshash jihatlari. Mazkur usul talabalarning mavzu bo'yicha

bilimlarni egallash jarayonidagi faolligini oshiradi, mavzuni tushuntirishning ko'rgazmaliligi ortadi.

2-topshiriq:

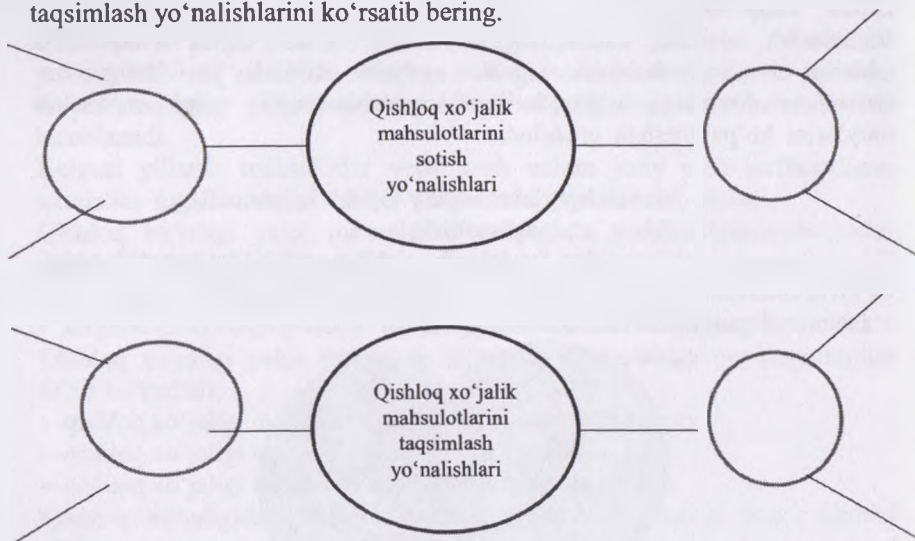
SWOT tahlil usuli yordamida mamlakatimiz qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti hajmini oshirish imkoniyatlarini tahlil qilish. Bunda doskaga SWOT tahlil jadvali chiziladi va har bir talaba alohida ushbu tahlilni amalga oshiradi.

Qishloq xo'jaligi yalpi mahsulotini ko'paytirish imkoniyatlar

S (strength)	W (weakness)
O (opportunity)	T (threat)

3-topshiriq:

Klaster usuli yordamida qishloq xo'jalik mahsulotlarini sotish va taqsimlash yo'nalishlarini ko'rsatib bering.

4-topshiriq:

FSMU texnologiyasi yordamida "Qishloq xo'jalik mahsulotlari eksportini yanada oshirish uchun nimalarga e'tibor berish kerak?" ekanligini yo'naltiruvchi uslubiy tavsiyalar asosida yechish:

Yo'naltiruvchi so'zlar: Mamlakatimiz qishloq xo'jaligining imkoniyatlarini yoritib berish, marketing, logistika, sifat menejmenti.

	Qishloq xo'jalik mahsulotlari eksportini yanada oshirish uchun nimalarga e'tibor berish kerak?
(F) Fikringizni bayon eting	
(S) Fikringiz bayoniga sabab ko'rsating	
(M) Ko'rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring	
(U) Fikringizni umumlashtiring	

Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. Qishloq xo'jaligi yalpi mahsulotining mohiyati, ahamiyati va tarkibi.
2. Qishloq xo'jaligi yalpi mahsulotini sotish va taqsimlash yo'nalishlari.
3. Qishloq xo'jaligi yalpi mahsulotini ko'paytirish va uning tovarlik darajasini oshirish yo'llari.

17-Mavzu. QISHLOQ XO'JALIGI ISHLAB CHIQRISHINI REJALASHTIRISH.

Darsning maqsadi: Talabalarda rejalashtirishning mohiyati, asosiy tamoyillari va usullari, qishloq xo'jalik korxonalarida qo'llaniladigan rejalashtirish shakllari, qishloq xo'jalik korxonalarida yillik ishlab chiqarish biznes-rejasi to'g'risida bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

Darsning mazmuni: Qishloq xo'jaligi korxonalarida ishlab chiqarishni rivojlantirishning ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy, texnikaviy va texnologik ko'rsatkichlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va nisbatlarni ta'minlash, rivojlanish yo'llari va sur'atlari, tarmoqlar va b o'linmalar, takror ishlab chiqarishning asosiy bo'g'inlari o'rtasida to'g'ri mutanosiblikni shakllantirish jarayoniga rejalashtirish deb ataladi.

Qishloq xo'jaligi korxonasi va uning ichki ishlab chiqarish bo'linmalari haqida tarmoqlari faoliyatini ifoda etuvchi rejalar ichki xo'jalik rejalari deb ataladi. Rejalashtirishning asosiy vazifasi korxonada faoliyatini uzluksiz va jadal rivojlan tirish, tarmoqlar o'rtasida zarur mutanosiblikni

ta'minlash orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirishni ta'minlashdan iborat.

Qo'yilgan maqsad va vazifalarning mazmunidan kelib chiqib rejalarining quyidagi shakllarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- rejalashtirilayotgan davrning davomiyligidan kelib chiqib – qisqa muddatli (joriy, operativ), o'rta muddatli va uzoq muddatli (istiqbolli) rejalar;
- korxonada faoliyatining yo'nalishi jihatidan – tashkiliy reja, ishlab chiqarish rejasi, marketing rejasi, moddiy ta'minot rejasi va moliyaviy reja;
- mo'ljallanishi jihatidan – korxonada boshqaruvchilariga, statistik organlar va yuqori tashkilotlarga, tashqi investorlarga taqdim etiladigan rejalar.

Joriy yoki yillik rejalar korxonani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning yillik ishlab chiqarish-moliyaviy biznes-rejasidan, ishlab chiqarish bo'linmalarining yillik ishlab chiqarish rejaları va topshiriqlaridan iborat bo'ladi.

Operativ yoki ish rejaları – yillik rejalarini yanada detallashtirish maqsadida tuziladi. Uning tarkibiga quyidagilar kiradi:

- ayrim ish davrlari (yerni shudgorlash, ekish, ekinlarga ishlov berish, hosilni yig'ib-terib olish, qo'zilatish, chorva mollarini semirtirish va hokazo) uchun texnologik kartalar asosida tuzilgan ishchi rejalar;
- o'simlikchilik va chorvachilik tarmoqlari, yordamchi va xizmat ko'rsatuvchi tarmoqlarda haftalik, oylik va choraklik rejalar;
- ayrim ishlarni bajarish uchun berilgan qisqa muddatli rejalar.

Istiqbol rejalar kelgusi bir necha yilda korxonani ijtimoiy va iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari, sur'atlari va ko'lamini belgilab beradi. Istiqbol rejalar ko'pincha prognoz xarakteriga ega bo'ladi. Prognozlar joriy rejalaridan farq qilib direktiv xarakterga ega emas, balki ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning asosiy yo'nalishlarini hisobga olgan holda ishlab chiqiladi. Qo'yilgan vazifani bajarish muddatiga ko'ra, istiqbol rejalar uzoq muddatli va o'rta muddatli rejalariga bo'linadi.

O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi tomonidan tavsiya etilgan "Qishloq xo'jaligi korxonalarining biznes-rejasi" quyidagi asosiy bo'limlardan tashkil topgan:

- 1). Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish uchun mehnat va moddiy xarajatlar me'yorlari – dehqonchilikda ekin turlari bo'yicha rejalashtirilgan hosildorlik darajasidan kelib chiqib, bir gektar yerga sarflanishi lozim bo'lgan resurslar sarflari me'yorlarini aks ettiradi.
- 2). Yerdan foydalanish rejasi - yer turlari bo'yicha korxonaning yer maydonlari tuzilishi, tarkibi va miqdorini ifodalaydi.

- 3). Dehqonchilik mahsulotlari ishlab chiqarish va ularning tannarxi –biznes-rejaning eng yirik bo‘limlaridan biri hisoblanadi. Bu bo‘limda asosiy va takroriy ekinlar maydoni, mahsulotlarni yetishtirishga sarflanadigan moddiy, mehnat va pul mablag‘lari hajmi va qiymati, ekinlar hosildorligi, yalpi hosil va o‘simlikchilik mahsulotlarining rejali tannarxi o‘z aksini topadi.
- 4). Mollar, parrandalar va boshqa hayvonlar bosh soni hamda asalari oilalari soni mavjudligi – bo‘limida chorva mollarining yil boshi va oxiridagi bosh soni, tirik og‘irligi va umumiy bahosi rejalashtiriladi.
- 5). Mollar va parrandalarning mahsuldorligi – bo‘limida chorva mollarining turlari bo‘yicha bosh soni, ulardan olinadigan mahsulot miqdori va mahsuldorligi rejalashtiriladi.
- 6). Mollarning va parrandalarning ozuqalarga bo‘lgan ehtiyoji va uning ta‘minoti - rejalashtirilayotgan yilga talab qilinadigan ozuqalar jami ozuqa birligida va konsentrat ozuqada, shu jumladan sotib olinadigan ozuqa birligi miqdori va summasi, bir sentner mahsulotga sarflanadigan ozuqa birligi aks ettiriladi.
- 7). Chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish va ularning tannarxi – biznes-rejaning eng yirik bo‘limlaridan biri hisoblanadi. Bu bo‘limda chorva mollarining turlari bo‘yicha bosh soni, mahsulotlarni yetishtirishga sarflanadigan moddiy, mehnat va pul mablag‘lari hajmi va qiymati, chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi va chorvalikchilik mahsulotlarining rejali tannarxi o‘z aksini topadi.
- 8). Joriy yil uchun mahsulot balansi – xo‘jalikning yil davomida qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish, sotish, ichki xo‘jalik ehtiyojlariga sarflash, chorva mollariga ozuqa sifatida sarflash, ish haqi ulatida va boshqa maqsadlarga sarflash rejasini aks ettiradi.
- 9). Mahsulot sotish rejasi – xo‘jalikning yillik ishlab chiqarish biznes rejasining muhim tarkibiy qismidir. Rejaning bu bo‘limida rejalashtirilayotgan yilda realizatsiya qilinishi lozim bo‘lgan dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlari o‘z aksini topadi.
- 10). Xodimlar soni va iste‘molga yo‘naltirilgan ish haqi – ishchi xodimlar, mutaxassislar va rahbar xodimlarning o‘rtacha yillik soni, ularning tarkibi va yil davomida rejalashtirilgan ish haqi fondidan tashkil topadi.
- 11). Asosiy ishlab chiqarish xarajatlari – xo‘jaligining chorvachilik va dehqonchilik tarmog‘i bo‘yicha mahsulot ishlab chiqarishga sarflanadigan xarajatlarni aks ettiradi.
- 12). Xo‘jalikning yalpi daromadi – mahsulot sotishdan olinadigan yalpi pul tushumidan farq qiladi. Rejalashtirilgan yalpi daromad tarkibiga xo‘jalik a‘zolari iste‘moliga yo‘naltirilgan ish haqi va boshqa muqobilatlar ham kiritiladi.

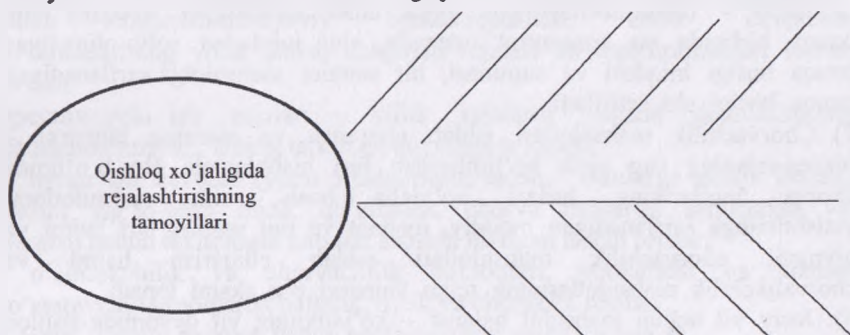
13). Qo‘shimcha va yordamchi tarmoqlarning ishlab chiqarish dasturi – ishlab chiqarish quvvatlari, xomashyo va materiallarga bo‘lgan talab, mahsulotlarni taqsimlash va hokazo.

14). Moliyaviy natijalarning kutilayotgan rejasi - pul kirimlari va ularni taqsimlanish, kapital sarflar, ularning manbalari va yo‘nalishlari, maxsus fondlar, ularni tashkil qilish va foydalanish, foyda va sof daromadning taqsimlanishi, aylanma mablag‘larni me‘yorlashtirish masalalarini o‘z ichiga oladi.

Mavzu bo‘yicha amaliy topshiriqlar.

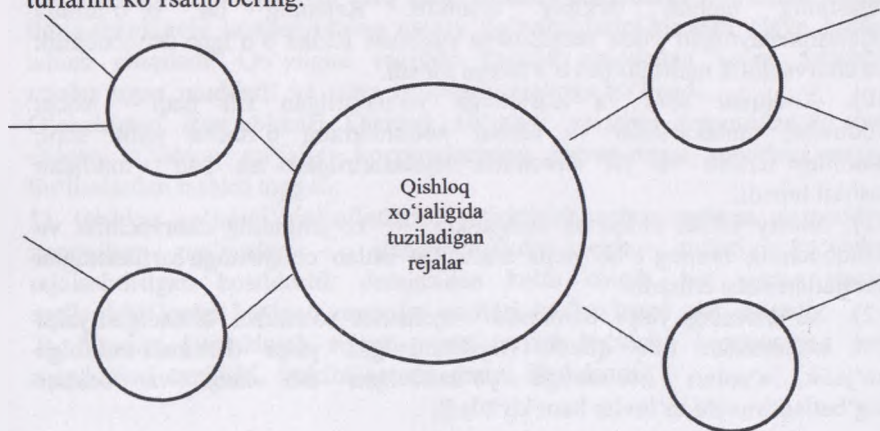
1-topshiriq:

“Baliq skeleti” usuli asosida “Qishloq xo‘jaligida rejalashtirishning tamoyillari nimalardan iborat?” savoliga javob beriladi.

2-topshiriq:

Klaster usuli yordamida qishloq xo‘jaligida tuziladigan rejalarning turlarini ko‘rsatib bering.

3-topshiriq:

FSMU texnologiyasi yordamida "Qishloq xo'jaligi tarmog'ida rejalashtirishning holati qanday?" ekanligini yo'naltiruvchi uslubiy tavsiyalar asosida yechish:

Yo'naltiruvchi so'zlar: Rejalashtirishning zarurligi, texnologik xarita.

	Qishloq xo'jaligi tarmog'ida rejalashtirishning holati qanday?
(I) Fikringizni bayon eting	
(S) Fikringiz bayoniga sabab ko'rsating	
(M) Ko'rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring	
(U) Fikringizni umumlashtiring	

Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. Qishloq xo'jaligida rejalashtirishning mohiyati, ahamiyati va tamoyillari.
2. Qishloq xo'jaligida rejalashtirishning usullari.
3. Qishloq xo'jalik korxonalarida tuziladigan rejalarning turlari.

18-Mavzu. QISHLOQ XO'JALIGINI INTENSIVLASHTIRISHNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH.

Darsning maqsadi: Talabalarda ishlab chiqarishni intensiv rivojlantirishning mohiyati, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini intensivlashtirishning ko'rsatkichlari, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini intensivlashtirishning asosiy omillari to'g'risida bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

Darsning mazmuni: Qishloq xo'jaligini rivojlantirishning intensiv yo'lida mahsulot ishlab chiqarishning o'sishi sifat omillari evaziga amalga oshadi, ya'ni ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanish, ilg'or texnologiyalar, fan-texnika taraqqiyoti natijalari, ishlab chiqarishni va mehnatni tashkil etishning zamonaviy usullarini joriy etish orqali amalga oshiriladi.

Ekstensiv yo'l orqali qishloq xo'jaligini rivojlantirishga ishlab chiqarish omillarining miqdoriy o'sishi evaziga erishiladi. Ekstensiv yo'l orqali qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini oshirishda ishlab chiqarish texnika va texnologiyalarini takomillashtirmagan holda yangi yerlarni o'zlashtirish hisobiga ekin maydonlarini ko'paytirish, chorva mollarining bosh sonini ko'paytirish, urug'lik, o'g'it, yoqilg'i-

moylash materiallari sarfini oshirish, ishlovchilar sonini ko'paytirish va shu kabilarga e'tibor beriladi.

Qishloq xo'jaligini intensiv rivojlantirish masalalarini o'rganishda intensivlik, intensivlashtirish darajasi va intensivlashtirishning iqtisodiy samaradorligi tushunchalarini bir-birdan ajratish lozim.

Intensivlik – bu qishloq xo'jaligi va uning ayrim tarmog'ining ma'lum vaqt ichida ishlab chiqarish vositalari bilan qay darajada ta'minlanganligini aks ettiradi. Qishloq xo'jaligi korxonalari ishlab chiqarish vositalari bilan qanchalik yetarli darajada ta'minlangan bo'lsa, ularda ishlab chiqarishni intensiv rivojlantirish bo'yicha imkoniyatlar, ya'ni intensivlik shunchalik yuqori bo'ladi.

Intensivlashtirish darajasi esa qishloq xo'jaligi va uning ayrim tarmog'ini xolisona o'sish sur'ati darajasini o'zida aks ettiradi.

Intensivlashtirishning iqtisodiy samaradorligi esa ekin maydoni birligi hisobiga olingan hosil, ya'ni hosildorlik darajasi hamda chorva moli bosh soni hisobiga olingan mahsulot, ya'ni mahsuldorlik darajasi o'sishini o'zida aks ettiradi.

Qishloq xo'jaligini intensiv rivajlantirish darajasi natura va qiymat ko'rsatkichlari yordamida aniqlanadi. Natura k o'rsatkichlar yordamida xo'jalikdagi tarmoqlar va ularning bir-birlari bilan qanchalik bog'langanligi hamda ayrim tarmoqchalar va ekin turlari b o'yicha qancha mahsulot yetishtirilganligini aniqlash mumkin.

Qishloq xo'jaligini intensiv rivojlantirish darajasini o'zida aks ettiruvchi natura ko'rsatkichlar quyidagilardan iborat:

- yer maydoniga to'g'ri keladigan energetik resurslar quvvati. Bu ko'rsatkich har bir gektar yer maydoniga qancha texnika vositalari, avtomashina va boshqa qishloq xo'jalik mashinalari to'g'ri kelishini ko'rsatadi;

- har bir gektar ekinzorga to'g'ri keladigan menereal va mahalliy o'g'it.

Bu ko'rsatkich yerning iqtisodiy unimdorlik darajasiga ta'sir etish ko'lamini o'zida ifoda etadi;

- yer fondida ekin maydonlari hissasini ko'paytirish. Bu ko'rsatkich yerdan qay darajada foydalanilayotganligini ko'rsatadi;

- sug'orilib dehqonchilik qilinadigan yerlarning umumiy yer maydoniga nisbati. Bu ko'rsatkich tuproqning iqtisodiy unumdorligi o'sish darajasini ifodalaydi;

Intensivlashtirishning qiymat ko'rsatkichlari esa sarflangan mehnat va mablag' evaziga qancha so'mlik qo'shimcha mahsulot yetishtirilganligini ko'rsatadi. Qishloq xo'jaligini intensiv rivojlanish darajasini o'zida aks ettiruvchi qiymat ko'rsatkichlari quyidagilardan iborat:

1) bir gektar yer maydoniga to'g'ri kelgan ishlab chiqarish xarajatlari.

Bu ko'rsatkich qishloq xo'jaligining qay darajada intensiv rivojlanganligini o'zida aks ettiradi;

1) bir gektar yer hisobiga to'g'ri kelgan ishlab chiqarish asosiy vositalari qiymati. Bu ko'rsatkich har bir gektar yer maydoni hisobiga qancha ishlab chiqarish vositalari to'g'ri kelishini o'zida aks ettiradi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini intensivlashtirishning iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlar tizimi orqali aniqlanadi. Ular orasida muhimlari quyidagilar:

- 1) bir gektar yer maydonga to'g'ri kelgan yalpi mahsulot
- 2) bir gektar qishloq xo'jaligiga yaroqli yerga to'g'ri kelgan yalpi daromad
- 3) bir gektar qishloq xo'jaligiga yaroqli yerga to'g'ri kelgan sof foyda
- 4) bir birlik mehnat sarfi hisobiga ishlab chiqarilgan yalpi mahsulot (yalpi va sof daromad) hajmi
- 5) bir birlik asosiy va aylanma ishlab chiqarish fondlari hisobiga olingan yalpi mahsulot (yalpi va sof daromad)

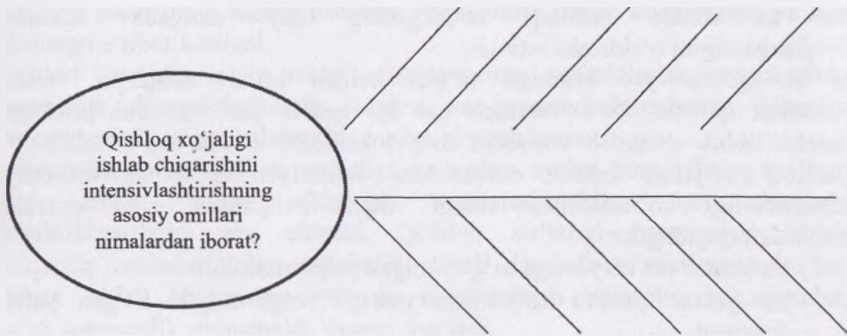
Qishloq xo'jaligini intensivlashtirish samaradorligini oshirish yo'llari quyidagilar:

- qishloq xo'jaligida fan-texnika taraqqiyotini rivojlantirish;
 - qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida investisiya va kapital qo'yilmalarning o'sishini ta'minlash;
 - qishloq xo'jaligi moddiy-texnika bazasini mustahkamlash ;
 - ishlab chiqarish jarayonlarini mexanizatsiyalashtirish darajasini oshirish;
 - qishloq xo'jaligini kimyolashtirishni rivojlantirish (mineral o'g'itlar solish va o'simliklarni kimyoviy himoya qilish vositalarni qo'llash);
 - qishloq xo'jaligini melioratsiyalash (sug'orish, zaxini qochirish, boshqa ishlarni rivojlantirish);
 - qishloq xo'jaligi uchun kadrlar tayyorlashni takomillashtirish.
- Intensivlashtirishni izchillik bilan amalga oshirishning muhim sharti
qishloq xo'jaligiga ajratilgan kapital quyilmalarning o'sishidir.

Mavzu bo'yicha amaliy topshiriqlar.

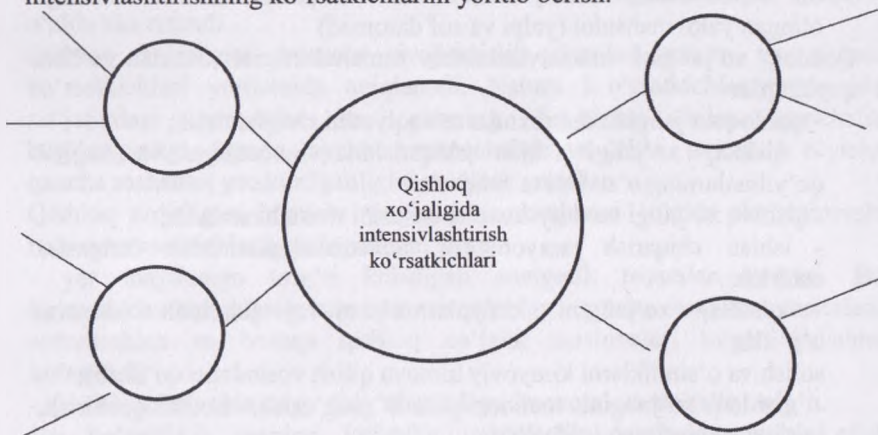
1-topshiriq:

"Ualiq skeleti" usuli yordamida "Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini intensivlashtirishning asosiy omillari nimalardan iborat?" savoliga javob beriladi.

2-topshiriq:

Klaster usuli yordamida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini intensivlashtirishning ko'rsatkichlarini yoritib berish.

3-topshiriq:

Nilufar guli usuli yordamida qishloq xo'jaligi tarmog'ida intensivlashtirish darajasining pastligiga ta'sir etuvchi omillar va ularni bartaraf etish yo'llarini tahlil qilish.

B		

C		

D		

	I	

B	C	D
I	A	E
H	G	F

	E	

	H	

	G	

	F	

Nilufar guli - muammoni yechish yo‘llarini ko‘rsatib beruvchi usuldir. O‘zida nilufar guli ko‘rinishini namoyon qiladi. Uning asosini t o‘qqizta to‘g‘ri to‘rtburchak tashkil etadi. Bunda A – qo‘yilayotgan asosiy muammo, ya‘ni qishloq xo‘jaligi tarmog‘ida amalga oshirilayotgan investitsiyalar hajmining pastligi; B,C,D,E,F,G,H,I – esa ushbu muammoga ta‘sir etuvchi omillar, har bir omil alohida olinib, uni hal etish yo‘llari yozib chiqiladi. Ushbu usul tizimli fikrlash, tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi va faollashtiradi.

Mustaqil ta‘lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. Ishlab chiqarishni intesiv rivojlantirishning mohiyati va ahamiyati.
2. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini intensivlashtirishning ko‘rsatkichlari.
3. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini intensivlashtirishning asosiy omillari.

19-Mavzu. QISHLOQ XO‘JALIGINI IXTISOSLASHTIRISH VA INTEGRATSIYALASHNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH.

Darsning maqsadi: Talabalarda qishloq xo‘jaligini joylashtirish va ixtisoslashtirish tushunchalari, ularning ilmiy asoslari, ixtisoslashtirishning shakllari, ko‘rsatkichlari va samaradorligini oshirish imkoniyatlari, qishloq xo‘jaligida integratsiyalashuvning mohiyati, ahamiyati va turlari to‘g‘risida bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

Darsning mazmuni: Ishlab chiqarishni joylashtirish – bu qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish maqsadida mamlakat hududlarining tabiiy-iqtisodiy va ekologik omillarini hisobga olgan holda, ularda u yoki bu turdagi qishloq xo‘jaligi ekini yoki chorva mollari turini hamda ularga ko‘rsatiladigan xizmatni mos holda joylashtirishdir. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini joylashtirish ijtimoiy mehnat taqsimotini miqdor tomondan ko‘rsatib, mamlakat hududlarida joylashgan har bir xo‘jalik, tuman, viloyat qaysi turdagi qishloq xo‘jalik ekinlarini

ekishini, chorva mollar turini saqlashni va ularga mos bo'lgan xizmatni ko'rsatishini aniqlab beradi.

Ixtisoslashtirilgan qishloq xo'jaligi tovar mahsulotlari ishlab chiqarishning asosi hisoblanadi. Shuning uchun qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining ixtisoslashtirish yo'nalishi ularda yetishtirilgan tovar mahsulotining tarkibiga qarab aniqlanadi. Ma'lumki, xo'jaliklarda faqatgina tovar mahsuloti yetishtirilmasdan, urug'lik, chorva uchun yem, sut, inkubatsiya uchun tuxum va shunga o'xshash mahsulotlar ham yetishtiriladiki, ular yalpi ma Ixtisoslashuviga ko'ra qishloq xo'jaligi korxonalaridagi tarmoqlar asosiy, qo'shimcha va xizmat ko'rsatuvchi tarmoqlarga bo'linadi.

Asosiy tarmoq deb, qishloq xo'jaligi yalpi va tovar mahsulotida yuqori salmoqni egallagan tarmoqqa aytiladi. Asosiy tarmoq korxonaning ixtisoslashishini aniqlaydi. Qo'shimcha tarmoq yalpi va tovar mahsuloti ishlab chiqarishda asosiy tarmoqqa nisbatan kamroq salmoqqa ega bo'ladi. Asosiy va qo'shimcha tarmoqlar o'zaro chambarchas bog'liq bo'ladi va bir-birini to'ldiradi. Ularni o'zaro uyg'un holda yuritib borish mavjud resurslardan samaraliroq foydalanishni ta'minlaydi. Mahsulot tarkibida o'z ifodasini topadi va aniqlanadi.

Qishloq xo'jaligi korxonalarida o'simlikchilik va chorvachilikka xizmat ko'rsatuvchi tarmoqlar – transport xizmati, ta'mirlash xizmati, ombor xo'jaligi va boshqalar ham faoliyat ko'rsatadi. Xizmat ko'rsatuvchi tarmoqlar tarkibiga qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlaydigan bo'linmalar, qurilish brigadalari, qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi bo'linmalar va boshqalarni ham kiritish mumkin.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini ixtisoslashtirish – bu xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatlarini, talab va taklifdan kelib chiqqan holda, mavjud resurslardan samarali foydalanib, qishloq xo'jaligi mahsulotlarni yetishtirishga yo'naltirishdan iboratdir. Korxonaning u yoki bu turdagi mahsulotni (paxta, don, qand lavlagi, go'sht, sut, tuxum, jun va boshqalar) ishlab chiqarishdagi ishtirokini belgilab beradi. Ixtisoslashtirish darajasiga ko'ra xo'jaliklar quyidagi guruhlariga bo'linadi:

- tor ixtisosli xo'jaliklar;
- ixtisoslashgan xo'jaliklar;
- ko'p ixtisosli (tarmoqli) xo'jaliklar.

Qishloq xo'jaligi korxonasini ixtisoslashtirish ikkita guruhga bo'linadi:

- xo'jalik ixtisoslashuvi;
- tarmoq ixtisoslashuvi.

Xo'jalik ixtisoslashuvi o'z navbatida xo'jaliklararo ixtisoslashuv va ichki xo'jalik ixtisoslashuviga bo'linadi. Xo'jaliklararo ixtisoslashuvda bir

necha mustaqil korxonalar o'z mablag'larini, yetarli samara bermayotgan sohani birgalikda birlashtirish orqali ishni maqsadga muvofiq tashkil etishi tushuniladi. Bunday ixtisoslashuv xo'jaliklararo korxonalar sifatida namoyon bo'ladi. Bunday korxonalar mas'uliyati cheklangan jamiyat, kooperativlar, hissadorlik korxonasi kabi shakllarda tashkil etilishi mumkin. Iltimos xo'jalik ixtisoslashuvining mohiyati – korxonalar ishlab chiqarish bo'linmalari yoki hududlarini biron turdagi mahsulot yetishtirishga yo'naltirish, biron turdagi mahsulotni maqsadga muvofiq hajmda joylashtirishdir. Bunday ixtisoslashuv korxonalar ishlab chiqarish resurslaridan to'la va samarali foydalanish imkonini beradi, resurslarning korxonalar hududida samarasiz harakatini cheklaydi ;

Tarmoq ixtisoslashuvi o'z navbatida tarmoq bo'yicha ixtisoslashuv va tarmoq ichida ixtisoslashuvga bo'linadi. Tarmoq bo'yicha ixtisoslashuvda korxonalar bir yoki bir nechta tarmoq maqsadga muvofiq hajmda joylashtiriladi. Masalan, korxonalar o'simlikchilik yoki chorvachilikka ixtisoslashadi, yoki bo'lmasa, paxtachilikka va sabzavotchilikka yoki sutchilikka va ko'chat yetishtirishga ixtisoslashishi mumkin. Tarmoq ichida ixtisoslashuvning chuqurlashib borishi va uning chegarasi mahsulot yetishtirish bilan bog'liq bo'lgan jarayonni mustaqil ajralib, natijada bu mahsulot sifatida namoyon bo'lishidir.

Korxonalarning ixtisoslashtirish darajasini quyidagi ko'rsatkichlar ifoda etadi:

- korxonalar tovar mahsulotining tarkibi, ya'ni jami tovar mahsulotidagi u yoki u turdagi mahsulotning salmog'i;
- korxonalar yalpi mahsulotini tarkibi;
- yer maydoni, ekin maydoni tarkibi, chorva va poda tarkibi;
- ishchi kuchlari va mehnat sarfining tarkibi va taqsimlanishi.

Qishloq xo'jaligida ixtisoslashuvning iqtisodiy samaradorligi quyidagi ko'rsatkichlar tizimi bilan aniqlanadi:

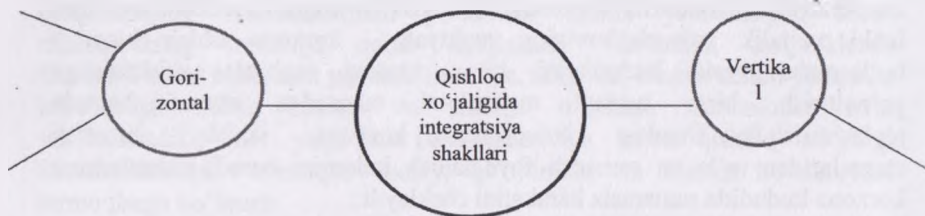
- 1 gektar qishloq xo'jaligi yeri va ekin maydoniga, 1 ta xodimga, 1000 so'mlik asosiy ishlab chiqarish fondlariga va 1000 so'mlik joriy ishlab chiqarish xarajatlariga to'g'ri kelgan yalpi va tovar mahsuloti qiymati;
- qishloq xo'jaligi ekinlari hosildorligi va chorva mollari mahsuldorligi;
- Mehnat unumdorligi, mahsulot tannarxi, mahsulot ishlab chiqarish rentabelligi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini konsentratsiyalash deganda ishlab chiqarish vositalari va ishlab chiqarish kuchlarining yirik korxonalarga to'planishini bildiradi. Konsentratsiyani chuqurlashtirish – yirik ishlab chiqarishning maydalari oldida ustunligi haqidagi amaldagi iqtisodiy qonunga bog'liq obyektiv jarayondir.

Mavzu bo'yicha amaliy topshiriqlar.

1-topshiriq:

Klaster usuli yordamida qishloq xo'jaligida integratsiyaning shakllarini ko'rsatib bering.

2-topshiriq:

Nilufar guli usuli yordamida qishloq xo'jaligi tarmog'ida ixtisoslashuv darajasining pastligiga ta'sir etuvchi omillar va ularni bartaraf etish yo'llarini tahlil qilish.

	B	

	C	

	D	

	I	

B	C	D
I	A	E
H	G	F

	E	

	H	

	G	

	F	

Nilufar guli - muammoni yechish yo'llarini ko'rsatib beruvchi usuldir. O'zida nilufar guli ko'rinishini namoyon qiladi. Uning asosini to'g'ri to'rtburchak tashkil etadi. Bunda A - qo'yilayotgan asosiy muammo, ya'ni qishloq xo'jaligi tarmog'ida amalga oshirilayotgan investitsiyalar hajmining pastligi; B,C,D,E,F,G,H,I - esa ushbu muammoga ta'sir etuvchi omillar, har bir omil alohida olinib, uni hal etish yo'llari yozib chiqiladi. Ushbu usul tizimli fikrlash, tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi va faollashtiradi.

3-topshiriq:

Sabzavotchilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaligida tovar mahsulotlar tarkibi yalpi tovar mahsulotiga nisbatan foiz hisobida) quyidagicha: sabzavot - 70%, meva-12%, texnika ekinlari - 14% va boshqa turdagi mahsulotlar esa 4 %. Shu ma'lumotlar asosida xo'jalikning ixtisoslashuv koeffitsiyentini hisoblang.

Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. Qishloq xo'jaligini joylashtirish va ixtisoslashtirish tushunchalari, ularning ilmiy asoslari.
2. Ixtisoslashtirishning shakllari, ko'rsatkichlari va samaradorligini oshirish imkoniyatlari
3. Qishloq xo'jaligida integratsiyalaashuvning mohiyati, ahamiyati va turlari.

20-Mavzu: O'SIMLIKCHILIK TARMOQLARI IQTISODIYOTI

Darsning maqsadi: Talabalarda o'simlikchilik tarmoqlari va ularning mamlakatimiz iqtisodiyotidagi ahamiyati, mamlakatimizda o'simlikchilik tarmoqlarining hozirgi rivojlanish holati, o'simlikchilik tarmoqlarini yanada rivojlantirish imkoniyatlari va samaradorligini oshirish yo'llari to'g'risida bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

Darsning mazmuni: Qishloq xo'jaligi yetishtirilayotgan mahsulotlarning turlari va xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ikkita yirik tarmoqqa: o'simlikchilik va chorvachilikka bo'linadi. O'simlikchilik qishloq xo'jaligining yetakchi tarmog'i bo'lib, unda ko'p turdagi mahsulotlar yetishtiriladi. Yetishtirilayotgan mahsulotlarning turlari va xususiyatlaridan kelib chiqqan holda o'simlikchilik tarmog'i o'z navbatida quyidagi kichik tarmoqlarga bo'linadi:

- donchilik (bug'doy, arpa, makkajo'xori, sholi va hokazo);
- texnika ekinlari (paxta, kanop, tamaki, qand lavlagi, moyli ekinlar va hokazo);
- kartoshkachilik;
- sabzavotchilik (piyoz, sabzi, bodring va hokazo);
- polizchilik (qovun, tarvuz va hokazo);
- mevachilik (olma, o'rik, shaftoli va hokazo);
- uzumchilik;
- chorva ozuqasi ekinlari yetishtiruvchi va boshqa tarmoqlardan iboratdir.

Mamlakatimizda don ishlab chiqarishni intensiv rivojlantirish maqsadida ushbu jarayoniga bozor tamoyillarimi joriy etish bo'yicha izchil islohotlar

amalga oshirilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-martdagi "G'alla yetishtirish, xarid qilish va sotishga bozor tamoyillarini keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4634-sonli qaroriga muvofiq:

a) 2020-yil hosilidan boshlab:

- davlat buyurtmasi asosida boshoqli don yetishtirish amaliyoti bosqichma-bosqich bekor qilinadi.

- ichki bozorda don va non mahsulotlari narxlari barqarorligini ta'minlash tadbirlarini amalga oshirish uchun davlat tomonidan xarid qilinadigan bug'doy mulkchilik shaklidan qat'i nazar barcha korxonalarining donni saqlash talablariga mos keladigan omborlarida shartnoma asosida saqlanadi. Ushbu qarorning 1 -ilovasi bo'lgan "G'alla yetishtirishga davlat buyurtmasi bosqichma-bosqich bekor qilinishi hamda sohaga bozor tamoyillari keng joriy etilishini tashkil etish bo'yicha amalga oshiriladigan chora-tadbirlar dasturi"da "O'zdonmahsulot" AK tarkibidagi don korxonalarini 2020-2021-yillarda belgilangan tartibda bosqichma-bosqich xususiy sektorga sotish chora-tadbirlarini belgilash hamda don saqlashga talabgor bo'lgan mulkchilik shaklidan qat'i nazar barcha don qabul qilish korxonalarining laboratoriyalari va tarozilarini xatlov va attestatsiyadan o'tkazish, ruxsatnomalar berish, don saqlashga ruxsat etilgan korxonalar r o'yxati hamda ularning don saqlash quvvatlarini ommaviy axborot vositalarida e'lon qilish belgilab qo'yilgan.

b) 2021-yil hosilidan boshlab:

- davlat tomonidan g'alla xarid narxini belgilash amaliyotidan voz kechiladi;

- davlat xaridi to'liq bekor qilinadi hamda fermerlar va boshqa korxonalar tomonidan yetishtiriladigan g'alla barcha iste'molchilarga, shu jumladan donni qayta ishlovchi korxonalar, g'allachilik klasterlari va treyderlarga birja savdolari orqali yoki to'g'ridan-to'g'ri shartnomalar (fyuchers, forvard va boshqalar) asosida erkin narxlarda sotiladi;

- ichki bozorda don va non mahsulotlari narxlari barqarorligini ta'minlash tadbirlarini amalga oshirish uchun zarur miqdorda don O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Qishloq xo'jaligini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash jamg'armasi tomonidan fyuchers, forvard shartnomalari asosida yoki birja savdolari orqali erkin narxlarda xarid qilinadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 17-maydagi "2021-yil hosili uchun ekilgan boshoqli don hosilini o'z vaqtida va sifatli o'rib-yig'ib olishni tashkil etish chora -tadbirlari to'g'risida"gi 304-sonli qaroriga ko'ra, ichki bozorda don va non narxlari barqarorligini ta'minlash tadbirlarini amalga oshirish uchun 2021-yil hosilidan davlat

resurslariga tovar va urug'lik don xarid hajmi belgilandi. Shunga ko'ra, 2021-yil hosilidan davlat resurslariga jami 2 mln. 434 ming 425 tonna tovar va urug'lik don (shundan 2 mln 150 ming tonna tovar don, 284 ming 425 tonna urug'lik don) xarid qilish nazarda tutilgan. O'simlikchilik tarmoqlarining mamlakatimiz iqtisodiyotidagi ahamiyatini inobatga olgan holda uni rivojlantirib borish lozim.

O'simlikchilik mahsulotlari yetishtirishni rivojlantirish va ularning samaradorligini yuksaltirish yo'llari quyidagilar:

a) o'simlikchilik mahsulotlari yalpi hosilini ko'paytirish uchun:

– ekin maydonlarini kengaytirish;

– ekinlarning hosildorligini oshirish zarur;

b) hosildorlikni oshirish uchun:

– ekin maydonlarining meliorativ holatini yaxshilash;

– ekin maydonlarining suv bilan ta'minlanishini yaxshilash va sug'orishning zamonaviy, tejamkor usullarini qo'llash;

– ishlab chiqarish vositalaridan samarali foydalanish;

– urug'larning serhosil, tezpishar, kasallik va suvsizlikka chidamli navlarini ekish;

– mineral va mahalliy o'g'itlardan oqilona foydalanish;

– o'simliklarni kimyoviy himoyalsh vositalardan samarali foydalanish;

– agrotexnik tadbirlarni o'z muddatida va sifatli bajarish;

– almashlab ekishni joriy etish;

– ishchi va xizmatchilarni moddiy va ma'naviy rag'batlantirish lozim.

d) mahsulot yetishtirishda xarajatlarni tejash uchun:

– zamonaviy texnikalarni, ilg'or texnologiyalarni joriy etish;

– mahsulot yetishtirish jarayonlarini mexanizatsiyalashtirishga e'tibor berish.

e) ishlab chiqarishni ixtisoslashtirish va ekinlarni maqsadga muvofiq joylashtirish zarur;

f) yetishtirilgan hosilni tashish va saqlash jarayonlarini samarali tashkil etish lozim;

g) mahsulotlarni bozor talablari asosida sotishni amalga oshirish kerak.

O'simlikchilik mahsulotlari yetishtirishni ko'paytirishning ikkita –ekstensiv va intensiv usullari mavjud. Ekstensiv usulda mahsulot miqdori asosan ekinlar maydonini ko'paytirish hisobiga, intensiv usulda esa ekinlarning hosildorligini oshirish hisobiga ta'minlanadi.

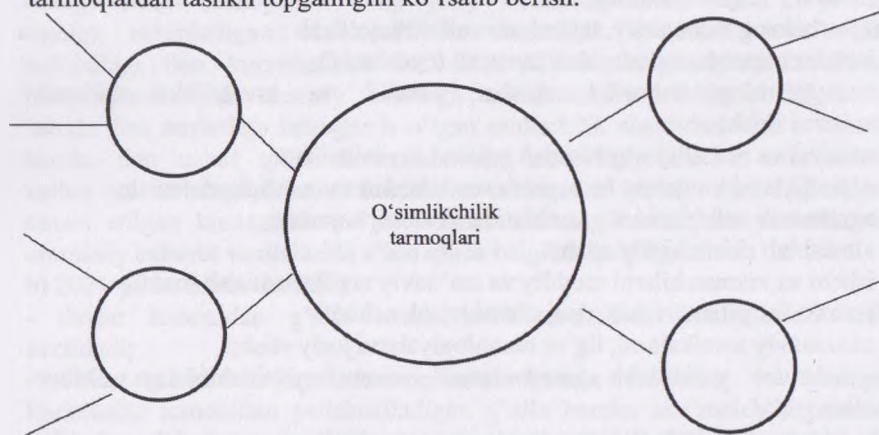
O'simlikchilik mahsulotlari miqdorini intensiv usul orqali ko'paytirish uchun tuproq unumdorligi oshirishni ta'minlashga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirish, masalan, irrigatsiya-melioratsiya tizimini qurish, ta'mirlash, yerlarni tekislash, o'g'itlardan samarali foydalanish, almashlab ekishni joriy etish kerak.

Yetishtirilayotgan mahsulotlar samaradorligini yuksaltirish uchun esa ishlab chiqarish va boshqarish xarajatlari tejalishini ta'minlaydigan tadbirlarni oqilona amalga oshirish zarur. Buning uchun mehnatni tashkil etishning bozor iqtisodiyoti talablariga mos shakllarini tatbiq qilish, ishlab chiqarish, hosilni yig'ishtirib olish, saqlash jarayonlarini mexanizatsiyalashtirish, ishlab chiqarish vositalaridan to'liq va samarali foydalanish, zamonaviy texnika, ilg'or texnologiyalarni joriy etish, ishchi-xizmatchilarning moddiy va ma'naviy rag'batlantirilishini izchillik bilan amalga oshirish kerak.

Mavzu bo'yicha amaliy topshiriqlar.

1-topshiriq:

Klaster usuli yordamida o'simlikchilik tarmog'ining qanday kichik tarmoqlardan tashkil topganligini ko'rsatib berish.

2-topshiriq:

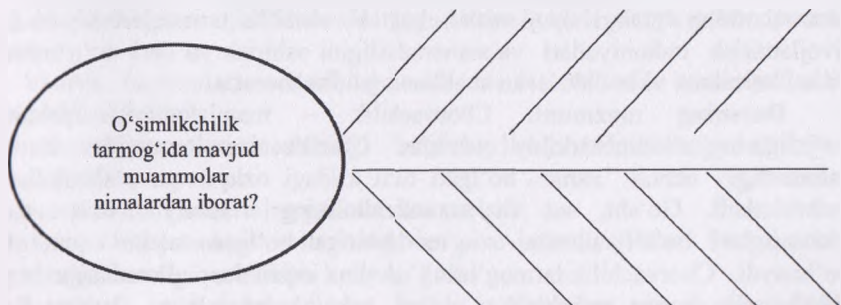
SWOT tahlil usuli yordamida mamlakatimizda o'simlikchilikni rivojlantirish imkoniyatlarini tahlil qilish. Bunda doskaga SWOT tahlil jadvali chiziladi va har bir talaba alohida ushbu tahlilni amalga oshiradi.

Mamlakatimizda o'simlikchilikni rivojlantirish imkoniyatlari

S (strength)	W (weakness)
O (opportunity)	T (threat)

3-topshiriq:

“Baliq skeleti” usuli yordamida “O‘simlikchilik tarmog‘ida mavjud muammolar nimalardan iborat?” savoliga javob berish.

4-topshiriq:

FSMU texnologiyasi yordamida “O‘simlikchilik tarmoqlarining samaradorligini yanada oshirish uchun nimalarga e‘tibor berish lozim?” ekanligini aniqlash.

Yo‘naltiruvchi so‘zlar: Xizmat ko‘ratish sohalari jihatidan, ishchi kuchi jihatdan, marketing jihatdan.

	O‘simlikchilik tarmoqlarining samaradorligini yanada oshirish uchun nimalarga e‘tibor berish lozim?
(F) Fikringizni bayon eting	
(S) Fikringiz bayoniga sabab ko‘rsating	
(M) Ko‘rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring	
(U) Fikringizni umumlashtiring	

Mustaqil ta‘lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. O‘simlikchilik tarmog‘ining namlakatimiz iqtisodiyotidagi o‘rni va ahamiyati.
2. Mamlakatimizda o‘simlikchilik tarmoqlarining hozirgi rivojlanish holati.
3. Mamlakatimizda o‘simlikchilik tarmoqlarini rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar.
4. O‘simlikchilik mahsulotlari yetishtirishni ko‘paytirish va samaradorligini oshirish yo‘llari.

21-Mavzu: CHORVACHILIK TARMOQLARI IQTISODIYOTI.

Darsning maqsadi: Talabalarda chorvachilik tarmoqlari va ularning mamlakatimiz iqtisodiyotidagi ahamiyati, mamlakatimizda chorvachilik tarmoqlarining hozirgi rivojlanish holati, chorvachilik tarmoqlarini yanada rivojlantirish imkoniyatlari va samaradorligini oshirish yo'llari to'g'risida bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

Darsning mazmuni: Chorvachilik – mamlakatimiz qishloq xo'jaligining muhim tarkibiy qismidir. Chunki bu tarmoqda inson salomatligi uchun zarur bo'lgan turli xildagi oziq-ovqat mahsulotlari yetishtiriladi. Go'sht, sut va tuxum aholining asosiy oziq-ovqat mahsulotlari bo'lib, ularsiz oziq moddalariga bo'lgan talabni qondirib bo'lmaydi. Chorvachilik tarmog'ining aholini oqsil va uglevodlarga boy sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlashda o'zini beqiyosdir. Chorvachilik sanoatning ko'pgina yo'nalishlari uchun xomashyo yetkazib beradi. Sanoat tarmoqlarining rivojlanishi chorvachilik tarmoqlari tomonidan yetkazib beriladigan xomashyolarga ham bog'liqdir. Chorvachilik tarmog'i dehqonchilikni mahalliy o'g'it bilan ham ta'minlaydi. Bu esa tuproq unumdorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Chorvachilik yirik tarmoq bo'lib, o'z navbatida hayvonlar turlari va yetishtiriladigan mahsulotlar xususiyatidan kelib chiqqan holda quyidagi kichik tarmoqlarga bo'linadi:

- qoramolchilik;
- qo'ychilik va echkichilik;
- parrandachilik;
- yilqichilik;
- mo'ynachilik;
- cho'chqachilik;
- baliqchilik;
- asalarichilik va boshqalar.

Chorvachilikni rivojlantirishda quyidagi yo'nalishlarda chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim:

1) Ozuqa bilan ta'minlashni yaxshilash. Buning uchun quyidagilarga e'tibor berish kerak:

- ozuqabop ekinlarni ilmiy asoslangan holda joylashtirishni va almashlab ekish tizimini joriy etish;
- xo'jaliklarni ozuqabop ekinlar o'rim-yig'im texnikalari bilan ta'minlash masalasini hal etish, chorva chilik fermer xo'jaliklarida ozuqa ekin maydonlarining chorva mollari bosh soniga mutanosib holda ajratish va joylashtirish;

- yem-xashak ekinlarining hosildorligini oshirish;
- chorva ozuqasini yetishtirishning noan'anaviy usullaridan foydalanish;
- hududlarda chorvachilik bilan shug'ullanuvchi dehqon va fermer xo'jaliklarini omuxta yem bilan ta'minlashda qulayliklar yaratish.

2) Naslchilikni rivojlantirish. Buning uchun quyidagilarga e'tibor berish kerak:

- chorva hayvonlari zotlarining nasl va mahsuldorlik xususiyatlarini takomillashtirish;
- chorva hayvonlari naslchiligi bo'yicha ilmiy tadqiqotlarga e'tiborni kuchaytirish;
- chorva mollari zotlarining genofondini saqlash;
- chorva hayvonlari zotlarining irsiy imkoniyatlarini kengaytirish maqsadida sun'iy qochirishni keng qo'llash;
- qorako'l terilarning jahon bozori talablariga javob beradigan raqobatbardosh yangi tiplarini yaratish.

3) Zooveterinariya ishlarini samarali tashkil etish. Buning uchun quyidagilarga e'tibor berish kerak:

- har bir qishloq fuqarolar yig'ini qoshida zooveterinariya shoxobchalarini tashkil etish;
- chorvachilik va parrandachilik mahsulotlari xavfsizligini ta'minlash;
- yuqumli kasalliklarning respublika hududiga kirib kelishini oldini olish;
- chorva mollarini profilaktik emlash ishlarini to'la qamrovda amalga oshirish;
- aholi va fermer xo'jaliklariga zooveterinariya shoxobchalari orqali servis xizmatlari ko'rsatish darajasi va sifatini oshirish.

4) Chorvachilik mahsulotlarini qayta ishlashni rivojlantirish. Buning uchun quyidagilarga e'tibor berish kerak:- qo'shimcha ish o'rinlari yaratish hamda bu mahsulotlarga bo'lgan talabni qondirish maqsadida go'sht, sut, jun va teri mahsulotlarini qayta ishlaydigan mini sexlar tashkil etish;

- qorako'lchilikka ixtisoslashgan hududlarda qorako'l teri va jun mahsulotlaridan tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchi kichik korxonalar tashkil etish. Qorako'l terini qayta ishlashni rivojlantirish orqali undan jahon bozorida xaridorgir tayyor mahsulotlar olish mumkin. Shu sababli qorako'l terini qayta ishlaydigan va tayyor mahsulotlar oluvchi korxonalar faoliyatini yanada rivojlantirishga e'tiborni kuchaytirish lozim.
- mazkur sohaga xorijiy investitsiyalarni jalb etish va zamonaviy minitexnologiya bilan jihozlangan qo'shma korxonalar tashkil etish va hokazo.

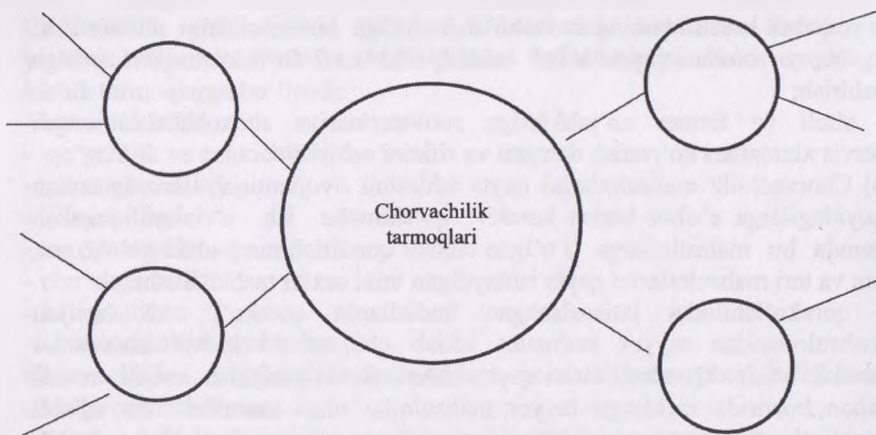
Mamlakatimizda chorvachilik mahsulotlarini qayta ishlash va sotish tizimlarini yanada rivojlantirish uchun quyidagilarga e'tibor berish lozim:

- chorvachilik mahsulotlarini qayta ishlash va sotish bo'yicha davlat va xususiy sherikchilik asosida faoliyat yurituvchi tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish va ularni rivojlantirish;
- chorvachilik mahsulotlarini qayta ishlash va sotish faoliyati bilan shug'ullanuvchi chorvachilik klasterlari tashkil etishga e'tiborni kuchaytirish;- chorvachilik mahsulotlarini qayta ishlash va sotish jarayoniga xorijiy investitsiyalarni jalb etish orqali zamonaviy texnologiya va usullarni o'zlashtirish;
- chorvachilik mahsulotlarini qayta ishlash sohasida yangi quvvatlarni ishga tushirish va mahsulotlar turlarini kengaytirish bilan bog'liq masalalarni hal etish;
- chorvachilik mahsulotlarini qayta ishlash bilan shu g'ullanuvchi tadbirkorlik subyektlarini q o'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirib borish va boshqalar.

Mavzu bo'yicha amaliy topshiriqlar.

1-topshiriq:

Klaster usuli yordamida chorvachilik tarmog'ining qanday kichik tarmoqlardan tashkil topganligini k o'rsatib berish.

2-topshiriq:

SWOT tahlil usuli yordamida mamlakatimizda chorvachilikni rivojlantirish imkoniyatlarini tahlil qilish. Bunda doskaga SWOT tahlil jadvali chiziladi va har bir talaba alohida ushbu tahlilni amalga oshiradi.

Mamlakatimizda o'simlikchilikni rivojlantirish imkoniyatlari

S (strength)	W (weakness)
O (opportunity)	T (threat)

3-topshiriq:

Nilufar guli usuli yordamida chorvachilik tarmog'ida mavjud muammolar (masalan, go'sht narxining qimmatligi) va uni hal etish yo'llarini tahlil qilish.

	B	

	C	

	D	

	I	

B	C	D
I	A	E
H	G	F

	E	

	H	

	G	

	F	

Nilufar guli - muammoni yechish yo'llarini ko'rsatib beruvchi usuldir. O'zida nilufar guli ko'rinishini namoyon qiladi. Uning asosini to'rtta to'g'ri to'rtburchak tashkil etadi. Bunda A – qo'yilayotgan asosiy muammo, ya'ni qishloq xo'jaligi tarmog'ida amalga oshirilayotgan investitsiyalar hajmining pastligi; B,C,D,E,F,G,H,I – esa ushbu muammoga ta'sir etuvchi omillar, har bir omil alohida olinib, uni hal etish yo'llari yozib chiqiladi. Ushbu usul tizimli fikrlash, tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi va faollashtiradi.

4-topshiriq:

FSMU texnologiyasi yordamida "Chorvachilik tarmoqlarining samaradorligini yanada oshirish uchun nimalarga e'tibor berish lozim?" ekanligini aniqlash.

Yo'naltiruvchi so'zlar: Xizmat ko'rsatish sohalari jihatidan, ishchi kuchi jihatdan, marketing jihatdan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Asosiy adabiyotlar:

1. Abdug'aniyev A.A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xojaligi iqtisodiyoti. Darslik. - 1. "Adib Nashriyoti", 2011. - 400 b.
2. David L. Debertin. Agricultural Production Economics Textbook. -2nd ed. Published by McMillan. University of Kentucky, USA. 2012.
3. Rustamova I.B., Sheripbayeva U.A., Dehqonova N.S., Ahmedova V. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. O'quv qo'llanma. -T.: TDAU, 2015. -174 b.
4. Samatov G'A., Rustamova I.B., Sheripbayeva U.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti va menejmenti. Darslik. -T.: "Cho'lpon" nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012. -170 b.
5. Umurzqov O'P., Toshboyev A.J., Rashidov J., Toshboyev A.A.. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti va menejmenti. Oquv q o'llanma. -T.: "Iqtisod-Moliya", 2008. -264 b.
6. Murtazayev O., Ahrorov F.B. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik.-T.: "ILM ZIYO", 2017. -415 b.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent, "O'zbekiston" NMIU, 2017. - 56 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash yurt taraqqiyoti va xalq farovonligimning garovi. "O'zbekiston" NMIU, 2017. - 47 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston" NMIU, 2017. - 485 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. "O'zbekiston" NMIU, 2017. - 103 b.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020 -yil 29-dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasi.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida" gi PF-4947-sonli Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017, 6-son, 70-modda.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5853-sonli Farmoni.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-martdagi "Paxtachilik sohasida bozor tamoyillarini keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4633-sonli qarori. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 07.03.2020-y., 07/20/4633/0269-son.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-martdagi "G'alla yetishtirish, xarid qilish va sotishga bozor tamoyillarini keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4634-sonli qarori. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 07.03.2020-y., 07/20/4634/0270-son.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 10-iyuldagi "O'zbekiston Respublikasi suv xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo'ljallangan konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6024-sonli farmoni. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 11.07.2020-y. 06/20/6024/1063-son.

	Chorvachilik tarmoqlarining samaradorligini yanada oshirish uchun nimalarga e'tibor berish lozim?
(F) Fikringizni bayon eting	
(S) Fikringiz bayoniga sabab ko'rsating	
(M) Ko'rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring	
(U) Fikringizni umumlashtiring	

Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. Chorvachilik tarmog'ining mamlakatimiz iqtisodiyotidagi o'rni va ahamiyati.
2. Mamlakatimizda chorvachilik tarmoqlarining hozirgi rivojlanish holati.
3. Mamlakatimizda chorvachilik tarmoqlarini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar.
4. Chorvachilik mahsulotlari yetishtirishni ko'paytirish va samaradorligini oshirish yo'llari.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Asosiy adabiyotlar:

1. Abdug'aniyev A.A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xojaligi iqtisodiyoti. Darslik. - 1. "Adib Nashriyoti", 2011. - 400 b.
2. David L. Debertin. Agricultural Production Economics Textbook. -2nd ed. Published by McMillan. University of Kentucky, USA. 2012.
3. Rustamova I.B., Sheripbayeva U.A., Dehqonova N.S., Ahmedova V. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. O'quv qo'llanma. -T.: TDAU, 2015. -174 b.
4. Samatov G'.A., Rustamova I.B., Sheripbayeva U.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti va menejmenti. Darslik . -T.: "Cho'lpon" nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012. - 320 b
5. Umurzokov O'.P., Toshboyev A.J., Rashidov J., Toshboyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti va menejmenti. Oquv q o'llanma. -T.: "Iqtisod-Moliya", 2008. -264 b.
6. Murtazayev O., Ahrorov F.B. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik.-T.: "ILM ZIVO", 2017. -415 b.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda taraqqiyot etamiz. Toshkent, "O'zbekiston" NMIU, 2017. - 56 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. "O'zbekiston" NMIU, 2017. - 47 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston" NMIU, 2017. - 485 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir muhim faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. "O'zbekiston" NMIU, 2017. - 103 b.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020 -yil 29-dekabrdaagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida" gi PF-4947-sonli Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017, 6-son, 70-modda.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5853-sonli Farmoni.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-martdagi "Paxtachilik sohasida bozor tamoyillarini keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4633-sonli qarori. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 07.03.2020-y., 07/20/4633/0269-son.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-martdagi "G'alla yetishtirish, saqlash va sotishga bozor tamoyillarini keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4634-sonli qarori. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 07.03.2020-y., 07/20/4634/0270-son.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 10-iyuldagi "O'zbekiston Respublikasi suv xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo'ljallangan konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6024-sonli farmoni. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 11.07.2020-y. 06/20/6024/1063-son.

11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 11-mayda “Respublika hududlarini qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirishga ixtisoslashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4709-sonli qarori. Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi, 12.05.2020-y., 07/20/4709/0577-son; 12.12.2020-y., 07/20/4919/1616-son.
12. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 17-dekabrda “O‘zbekiston Respublikasi agrosanoat majmui va qishloq xo‘jaligida raqamlashtirish tizimini rivojlantirish chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 794-sonli qarori. Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi, 18.12.2020-y. 09/20/794/1655-son.
13. Andrew Barkley and Paul W. Barkley. Principles of Agricultural Economics. -2nd ed. Published in the USA and Canada by Routledge Taylor&Francis Group. USA. 2013.
14. Gerge W. Norton, Jeffrey Alwang and William A. Masters. Economics of Agricultural Development. -2nd ed. Published in the USA and Canada by Routledge Taylor&Francis Group. USA. 2010.
15. Коваленко Н.Я. “Экономика сельского хозяйства” Учебник, Москва, «Юрайт», 2017. -385 стр.
16. McConnell, Bruce. Economics: principles, problems and policies. 17th edition. America, New York: McGraw-Hill, 2009.
17. Ergashev R.X., Fayziyeva Sh.Sh., Xamrayeva S.N. Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti. Darslik. -T.: «Iqtisod-moliya», 2018. -404 b.
18. Umurzoqov O‘P., Toshboyev A.J., Toshboyev A.A. Fermer xo‘jaligi iqtisodiyoti. O‘quv qo‘llanma. -T.: Iqtisod-Moliya, 2008. -276 b.
19. Zokirov O., Pardayev A. Qishloq xo‘jalik iqtisodiyoti. Darslik. -T.: O‘AJBNT Markazi, 2003. - 456 b.
20. O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi. Statistik to‘plam. Toshkent, 2020

Internet saytlari:

1. www.gov.uz – O‘zbekiston Respublikasi hukumat portali
2. www.stat.uz – O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasining rasmiy sayti
3. www.agro.uz – O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligi vaziriligining sayti
4. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi
5. www.agriculture.uz – O‘zbekiston agroaxborot tizimi tayanch punktining sayti
6. www.agrowebce.net/awuz – O‘zbekiston agroaxborot tizimi tayanch punktining sayt navigatori
7. www.uni-halle.de. – Halle-Vittenberg universiteti (Germaniya) sayti
8. www.usc.es. – Santyago de Kampostella universiteti (Ispaniya) sayti
9. www.osu.edu – Ogayo universiteti (AQSH) sayti
10. www.hswt.de. – Vaynshtefen Triesdorf Universiteti (Germaniya) sayti

MUNDARIJA

	Kirish	3
1-mavzu.	QISHLOQ XO'JALIGI IQTISODIYOTI" FANINING PREDMETI, VAZIFASI VA USLUBLARI.	5
2-mavzu.	O'ZBEKISTONDA AGRAR ISLOHOTLARNING MOHIYATI, BOSQICHLARI VA ASOSIY YO'NALISHLARI.	12
3-mavzu.	AGROSANOAT MAJMUASINING MOHIYATI, TARKIBI VA VAZIFALARI.	20
4-mavzu.	QISHLOQ XO'JALIGIDA YER RESURSLARI VA ULARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI.	26
5-mavzu.	QISHLOQ XO'JALIGIDA SUV RESURSLARI VA ULARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI.	32
6-mavzu.	QISHLOQ XO'JALIGIDA MEHNAT RESURSLARI VA ULARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI.	35
7-mavzu.	QISHLOQ XO'JALIGIDA MULK VA XO'JALIK YURITISH SHAKLLARINING SAMARADORLIGI	39
8-mavzu.	QISHLOQ XO'JALIGIDA MODDIY-TEXNIKA RESURSLARI VA ULARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI.	42
9-mavzu.	QISHLOQ XO'JALIGIDA ASOSIY VA AYLANMA FONDLAR HAMDA ULARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI	47
10-mavzu.	QISHLOQ XO'JALIGIDA INVESTITSIYALAR VA ULARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI	53
11-mavzu.	QISHLOQ XO'JALIGIDA INNOVATSIYALAR VA ULARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI.	57
12-mavzu.	QISHLOQ XO'JALIGIDA INFRATUZILMA VA UNI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI.	62
13-mavzu.	QISHLOQ XO'JALIGIDA ISHLAB CHIQUARISH XARAJATLARI VA MAHSULOT TANNARXI.	66
14-mavzu.	QISHLOQ XO'JALIGIDA NARX VA NARXLARNI SHAKLLANTIRISH.	71
15-mavzu.	QISHLOQ XO'JALIGI ISHLAB CHIQUARISHINING IQTISODIY SAMARADORLIGI.	74
16-mavzu.	QISHLOQ XO'JALIGI YALPI VA TOVAR MAHSULOTLARINI KENGAYTIRILGAN TAKROR ISHLAB CHIQUARISH.	79
17-mavzu.	QISHLOQ XO'JALIGI ISHLAB CHIQUARISHINI REJALASHTIRISH.	83
18-mavzu.	QISHLOQ XO'JALIGINI INTENSIVLASHTIRISHNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH.	87
19-mavzu.	QISHLOQ XO'JALIGINI IXTISOSLASHTIRISH VA INTEGRATSIYALASHNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH.	91
20-mavzu.	O'SIMLIKCHILIK TARMOQLARI IQTISODIYOTI	95
21-mavzu.	CHORVACHILIK TARMOQLARI IQTISODIYOTI.	100
	Foydalanilgan adabiyotlar	105

50.000 so'm

I.Salamov, Z.S.Kazakova, M.Nazarova

QISHLOQ XO'JALIGI IQTISODIYOTI
uslubiy qo'llanma

Qog'oz bichimi 60x84 ^{1/16}.
Times New Roman garniturası.
Shartli hisob tabog'i – 6,7
Adadi 100 nusxa. Buyurtma № 03/4

«Sogdiana ideal print» MCHJda chop etildi.
Samarqand sh., Tong, 55.